Hikmət BABAOĞLU

Akdamardan Sarı Gəlinədək erməni yalanı

Bakı - 2011

Məsləhətçi:

T.e.d., prof. Ə.M.Həsənov

Redaktorlar:

Zahid Cəfərov
Aytən Qurbanova

Tərcüməçilər:

Nicat Məmmədov
Sevil Gültən
Oktay Hacımusalı

Hikmət Baba oğlu Məmmədov "Akdamardan Sarı Gəlinədək erməni yalanı" Bakı, 2011

Əməkdar jurnalist Hikmət Babaoğlunun bu kitabında ermənilərin Azərbaycan xalqının tarixinə maddi və mənəvi abidələrinə qarşı törətdikləri sistemli saxtakarlıqdan bəhs edilir, erməni yalanları əsaslı elmi arqumentlərlə alt-üst edilir, tariximizin nisbətən az öyrənilmiş dövrlərinə yeni rakursdan aydınlıq gətirilir.

Kitab üç müstəqil məqalədən ibarət olsa da bu məqalələr əslində, ideya və məzmun etibarilə bir-birinin davamıdır.

Kitabda həm qədim alban dövrünə aid olan maddi abidələrimiz, həm Azərbaycanda xristianlıqdan İslama keçid dövründə baş vermiş dini-ideoloji kataklizmlər, həm də mənəvi sərvətimiz olan musiqi nümunələrimiz təhlil edilir, onların tarixi və yaranması məsələləri elmi tədqiqata cəlb edilir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

... Etiraf etməliyik ki, Azərbaycan xalqının böyük tarixi indiyədək lazımınca tədqiq edilməyibdir, hələ tədqiq edilməli olan çox-çox mərhələlər, dövrlər var.

Ulu öndər Heydər Əliyev

Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın.

Ulu öndər Heydər Əliyev

Biz köklü əsaslar üzərində - tarixi irsimizin, zəngin mədəni irsimizin əsasında müasir, güclü, dünyəvi, qüdrətli Azərbaycan qururuq və bu işdə artıq böyük nailiyyətlərə çatmışıq.

Prezident İlham Əliyev

Əgər öz musiqimizi, öz ədəbiyyatımızı, dilimizi saxlamasaydıq, biz müstəqil ölkə kimi necə yaşaya bilərdik.

Prezident İlham Əliyev

Mündəricat

Ön söz..... 5
Hər bir xalq öz milli-mədəni yaddaşı qədər mövcuddur..... 8
Erməni tarixi haqqında həqiqətlər..... 27
Bir mahnının izi ilə, yaxud qıpçaq qızı Sarı Gəlin..... 38

* * *

Предисловие..... 59
История каждого народа измеряется его
национально-культурной памятью..... 63
Правда об армянской истории..... 85
По следам одной песни, или дочь кыпчакская Сары Гялин..... 98

* * *

Introduction..... 121
All people exist as much as their national-cultural memories..... 125
The realities about the Armenian history..... 145
Following the sing of the song or a Polovtsian girl
Sari Gelin (Yellowish bride)..... 156

* * *

Ön söz..... 177
Her halk kendi ulusal-kültürel hafızası kadar mevcuttur..... 180
Ermenilerin tarihiyle alakalı gerçekler..... 200
Bir türkünün iziyle ve ya kıpçak kızı Sarı Gelin..... 211

İstifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısı..... 230

ÖN SÖZ

Yalan ayaq tutar, yeriməz

Yaxud üç məqalə haqqında bir neçə söz

Akademik Ramiz Mehdiyevin böyük rezonans doğurmuş "Gorus-2010: absurd teatrı mövsümü" məqaləsi Azərbaycan elmi-ictimai mühitində geniş müzakirə olunmaqdadır ki, həmin məqalə və müzakirələr illər boyu tariximizə qarşı yönəlmiş erməni təcavüzünün metafizikası barədəki təsəvvürlərimizi artıq xeyli genişləndirmişdir. İstedadlı alim-publisist Hikmət Babaoğlunun mətbuatda çap olunmuş "Hər bir xalq öz milli-mədəni yaddaşı qədər mövcuddur", "Erməni tarixi haqqında həqiqətlər" və "Bir mahnının izi ilə, yaxud qıpçaq qızı Sarı gəlin" məqalələri də akademikin məşhur məqaləsinin metodoloji təsiri ilə qələmə alınmışdır. Həmin məqalələrin "Akdamardan Sarı gəlinədək erməni yalanı" adı altında ayrıca kitab şəklində (Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində) yenidən nəşri, əlbəttə, çox əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan xalqına, ümumiyyətlə, türklərə qarşı həmişə qəddar təcavüzkarlığı ilə seçilən ermənilər lazımi şəkildə müqavimətlə qarşılaşmadıqlarına görə, daha da azğınlaşmış, ardıcıl olaraq uydurduqları mənfur yalanlara nəinki inanmış, təəssüf ki, başqalarını da inandıra bilmişlər. Və ən acınacaqlı hal odur ki,erməni yalanı bir sıra məqamlarda Azərbaycan tarixşünaslığına da nüfuz edə, milli tarixi təfəkkürümüzün faktına çevrilə bilmişdir.

Hikmət Babaoğlunun Akdamardan Sarı gəlinədək, başqa sözlə, maddi mədəniyyətdən mənəvi mədəniyyətədək şaxələnən erməni saxtakarlıqlarını ifşa edən silsilə məqalələri, əslində, bütöv bir əsər, daha doğrusu, bütöv bir əsərin etüdləri, yaxud fraqmentləridir. Müəllif tamamilə haqlıdır ki, ermənilər bizim tariximizin o dövrlərinə və ya mərhələlərinə daha çox təcavüz etmişlər ki, İslam dinini qəbul etdikdən sonra İslama qədərki həmin dövrlər və ya mərhələlər barədəki genetik yaddaşımız xeyli korşalmışdır. Qafqazın (və ətraf regionların) ən qədim sakinlərindən olan tanrıçı, eramızın ilk əsrlərindən isə tanrıçı-xristian etiqadlı qıp-

çaq türklərinin yaratdıqları zəngin mədəniyyət zaman-zaman ermənilər (daha doğrusu, haylar) tərəfindən mənimsənilməyə çalışılmışdır. Müsəlman Oğuz türklərinin Qafqaza (ətraf regionlara) gələrək məskunlaşması (və türk mənşəli Azərbaycan xalqının formalaşması!) dövründə (VII-XI əsrlər) İslam dünya görüşünün kütləvi şəkildə imtina etdiyi mədəniyyət abidələri görünməmiş saxtakarlıqla mədəniyyətsiz bir etnosun "mədəniyyət tarixi"nə çevrilmişdir.

Böyük şair-tarixçi Nəriman Həsənzadə demişkən:

Tarix bizim olubdur,
Tarix yazan özgələr.
Tarixə düşməyibdir
Bizim tarixi hünər,
Bizim tarixi kədər...

Hikmət Babaoğlunun məqalələrində publisistik emosiya, ehtiras, nə qədər yüksək olsa da, elm, məntiq, təhlil-interpretasiya metodu kifayət qədər güclü, gətirdiyi arqument - dəlillər tamamilə aydın inandırıcıdır. Akdamar məbədinin bir qıpçaq-türk abidəsi olduğunu sübut etmək üçün müəllif onun arxitekturasını ermənilərə (haylara) aid olmadığı heç bir şübhə doğurmayan məbəd-abidələrlə müqayisə edir. Qıpçaq türklərinin məskunlaşdığı geniş coğrafiyada yayılmış həmin məbəd-abidələrin üzərindəki rəsmlər, yazılar, onların ümumi quruluşu israrla göstərir ki, burada erməni (hay) müəllifliyindən, yaxud yaradıcılığından söhbət belə gedə bilməz.

Yalnız bir məqamdan başqa...

Ermənilər ələ keçirdikləri, "mənimsəməyə" çalışdıqları qıpçaq-türk abidələrini saxtakarlıqla ermənileşdirməyin müəllifidirlər... özü də çox sonralar...

Hikmət Babaoğlu maddi mədəniyyət abidələrimiz kimi mənəvi mədəniyyət abidələrimizə də qəsbkar münasibətin çox mühüm faktını geniş təhlilə cəlb edir. İnkarolunmaz dəlillərlə sübut edir

ki, Sarı gəlin mahnısının erməni yaradıcılığına heç bir dəxli yoxdur. Qıpçaq türkləri arasında müxtəlif variantlarda populyar olmuş bu mahnıda bir müsəlman türkünün (oğlanın) bir xristian türkünə (yəni, qızına) sevgisindən söhbət gedir və böyük Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" əsərinin ideya-məzmun arxetipində də məhz həmin mövzu dayanır.

"Akdamardan Sarı gəlinədək erməni yalanı" bir sıra uğurlu etimoloji izahları ilə də maraq doğurur. Xüsusilə, ona görə ki, müəllif sadəcə formal təhlil verməklə kifayətlənməyib, bu və ya digər etnonim, toponim və sairənin tarixi-etnoqrafik məzmun-mündərəcəsini açmağa, sistemli linqvokulturoloji interpretasiya verməyə çalışır.

Hikmət Babaoğlunun çoxlu cəsarətli mülahizələri içərisində, fikrimizcə, ən cəsarətlisi bugünkü ermənilərin etnik tərkibində türk-qıpçaq ünsürünün mövcudluğu barədə müddəadır. Qədim ermənilərin-qıpçaq türklərinin bir qisminin ilk orta əsrlərdən etibarən xristianlaşaraq Qafqaza gələn haylarla qarışmağı fikrini irəli sürən müəllifin arqumentləri hələ o qədər də güclü olmasa da, bunun əksini sübut etmək də çətindir. Və əslində, həmin Sovet dövrünün akademik "Azərbaycan tarixi" kitablarında da mövcud idi.

Nəticə etibarı ilə deyə bilərik ki, Hikmət Babaoğlunun "Akdamardan Sarı gəlinədək erməni yalanı" əsəri, başqa sözlə, ideya məzmunca biri digərinin davamı olan üç məqaləsi ardıcıl şəkildə uydurduqları tarixi, yalanlarla mənsub olduqları xalqın ictimai şüurunu sərsəmlik həddinə çatdırmış erməni saxtakarlarına tutarlı cavabdır.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin keyfiyyətcə yeni səviyyəyə yüksəltdiyi azərbaycançılıq ideologiyası öz miqyasını genişləndirdikcə erməni saxtakarları hələ çox belə cavablar alacaqlar. Həqiqəti etiraf etməyi öyrənənə qədər...

Nizami Cəfərov,
Atatürk Mərkəzinin direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor, millət vəkili

Hər bir xalq öz milli-mədəni yaddaşı qədər mövcuddur

Akademik Ramiz Mehdiyevin
"Gorus-2010: absurd teatrı mövsümü"
adlı məqaləsinin izi ilə

Hər bir xalqın tarixi onun milli-mədəni yaddaşı qədərdir. Azərbaycan xalqı da bu mənada istisna deyil. Bu da bir həqiqətdir ki, əsrlər boyu xalqımızın tarixi müxtəlif səviyyələrdə, məqsədyönlü şəkildə saxtalaşdırmalara məruz qalmış, bu, bəzən başqalarının, bəzənsə elə öz əlimizlə olmuşdur. Məqsəd isə xalqımızı öz həqiqi keçmişindən uzaq tutmaqla onu milli-mədəni və milli-mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşdırmaq, beləliklə, torpaqlarımızın işğalı üçün zəmin yaratmaq olub. Etiraf etməliyik ki, imperialist güclər müəyyən mənada məqsədlərinə nail olmağı da bacarıb.

Tariximizin ən əhəmiyyətli dövrlərindən biri də ilkin orta əsrlər dövrüdür. Bu dövr Azərbaycan xalqının əcdadlarının inanc sistemində və sosial-siyasi, ideoloji və mədəni strukturunda dərin izlər buraxmış və ən çox təhrifə, saxtalaşdırmaya məruz qalmış bir dövrdür. Həmin dövrə münasibətdə əksər hallarda tarixçilərimiz ya susmuş, ya da mexaniki olaraq tarixi saxtalaşdıranları təqlid etməklə kifayətlənmişlər. Ancaq bu günlərdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyevin həmin dövrlə günümüzün aktual problemlərini uzlaşdıran və "Gorus-2010: absurd teatrı mövsümü" adlı məqaləsi ilk dəfə olaraq ilkin orta əsrlər və qədim dövr Azərbaycan tarixinə obyektiv və cəsarətli yanaşmanı özündə əks etdirməklə, həmin dövrün araşdırılması üçün yeni konsepsiya müəyyənləşdirmiş oldu. Məqalədə erməni və ermənipərəst tarixçilər tərəfindən saxtalaşdırılmış tariximiz ilk dəfə olaraq akademik səviyyədə təhlil edilir, ermənipərəst mövqe elmi dəlil və arqumentlərlə sıradan çıxarılır. Hesab edirik ki, bu cür obyektiv, elmi və cəsarətli yanaşma ta-

rixiimizin yeni əsaslarda öyrənilməsi üçün xüsusi istiqamətlər müəyyənləşdirəcəkdir.

Hər bir xalq müxtəlif tarixi mərhələləri yaşayaraq, inkişaf edərək, həmçinin, özü üçün maddi və mənəvi dəyərlər sistemi yaradaraq və onları qoruyub, inkişaf etdirərək müasir mərhələyə gəlib çatıb. Heç şübhəsiz ki, elm, yaddaş, insan özü varisli olduğu kimi, mədəniyyət də varislidir. Yəni, bugünkü mədəniyyətimiz bundan əvvəlki mədəniyyətə, bundan əvvəlki mədəniyyətimiz isə daha əvvəl yaratdığımız mədəniyyətə söykənir. Ümumiyyətlə, mədəniyyət bir xalqın tarix boyu əldə etdiyi milli və mənəvi dəyərlərin məcmusudur, cəmidir. Və mədəniyyəti yaratmaq, formalaşdırmaq nə qədər zəruridirsə, onu qorumaq bir o qədər

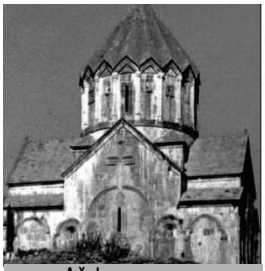

Ağdərə rayonu, Qəncəsər monastrı, XIII əsr

Akdamar kilsəsi

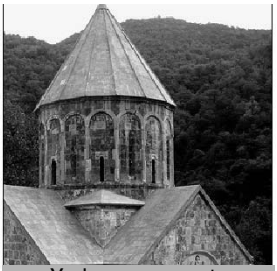

Xudavəng monastrı

Hər üç kilsə-monastr alban mədəniyyətinə aid olduğu üçün bütün parametrlərinə görə eyniyyət təşkil edir. Müqayisə edin...

vacibdir. Eyni zamanda, hər bir xalqın yaratdığı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrinə sahib çıxması da bir o qədər zəruridir. Əsrlər boyu Cənubi Qafqazda yaşamış, tarixin xatırladığı qədər bu coğrafiyada mövcud olmuş Azərbaycan xalqı da tarixi inkişafın müxtəlif məhrələlərində öz yaşam arealını, yaşadığı coğrafi ərazini bəzən daha da genişləndirmiş, bəzən müxtəlif səbəblərdən bu coğrafiya ilə məhdudlaşmış, nəhayət, hazırda XXI əsrdə gördüyümüz şəkli almışdır. Amma bu heç də o demək deyil ki, Azərbaycan xalqının yaratdığı maddi və mənəvi dəyərlər, sadəcə, bugünkü Azərbaycan Respublikasının rəsmi-siyasi-inzibati sərhədləri içərisindədir. Bizim mədəni coğrafiyamız, dil

... Erməni tərəfin arqument bazası hər iki halda zəif olmuşdur və yenə zəifdir, çünki o, tarixi baxımdan uydurmalara, saxtalaşdırmalara və qeyri-elmi mühakimələrə, hüquqi baxımdan - beynəlxalq hüquq müddəalarının özbaşına interpretasiyasına əsaslanır.

Akademik Ramiz Mehdiyev

coğrafiyamız, tarixi coğrafiyamız hazırki inzibati coğrafiyamızdan dəfələrlə böyükdür.

Bu mənada hesab edirik ki, Azərbaycan türklərinin çox maraqlı bir dövrü, ilkin orta əsrlər dövrü hələ də dərindən tədqiq olunmasını gözləyən mövzulardan biridir. Çünki bu dövr Azərbaycanın inanc sistemində, ideoloji sistemində zəruri izlər buraxmış bir dövrdür. Bu dövr, həm də Azərbaycan tarixinin, xal-

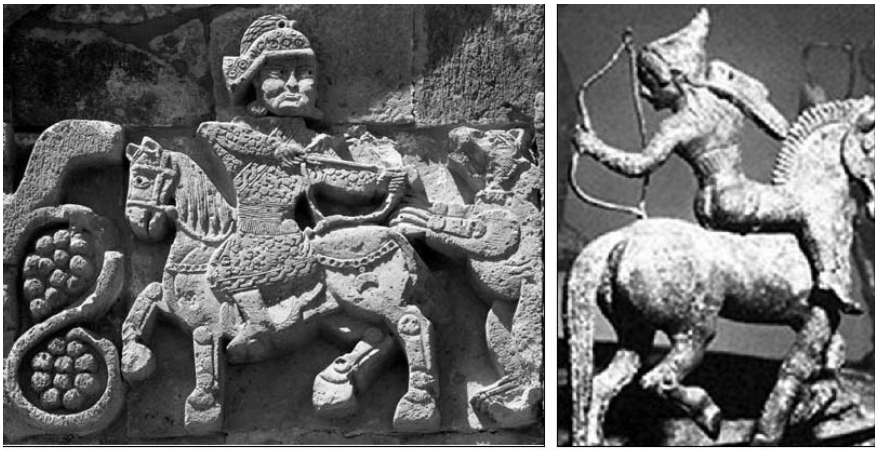

Solda Akdamar kilsəsi üzərində daş qabartma üsulu ilə döyülmüş qıpçaq döyüşçüsü; Sağda Qaradəniz sahillərindən tapılmış skif döyüşçüsü. Hər iki nümunə türklərə aiddir. Əgər Akdamar erməni kilsəsidirsə, onun üzərinə türk döyüşçülərinin şəkli nə üçün döyülüb?

qımızın yaratdığı maddi və mənəvi dəyərlərin təhrif olunaraq təqdim edildiyi, başqalarının mənimsədiyi və öz adına yazmağa çalışdığı dövrdür. Bəllidir ki, Azərbaycanda yaşayan qədim hunlar, qıpçaqlar, suvarlar, saklar, kimerlər, isketlər, oğuzlar və digər türk tayfaları zaman-zaman yaşadığı coğrafiyanın sərhədlə-

Ermənilər (haylar) XV əsrin ortalarınadək Cənubi Qafqazda demək olar ki, yaşamırdılar. 1441-ci ildə Qaraqoyunlu türk-Azərbaycan dövlətinin hökmdarı Cahan şah erməni katolikosluğunun mərkəzini Kilikiyanın Sis şəhərindən əhalisi tamamilə türklər olan İrəvan yaxınlığındakı qədimdə alban monastırı olmuş Üçkilsə monastrına (yaxud Üç Müədzinə) köçürmüşdür.

Akademik Ramiz Mehdiyev

rindən kənara daşaraq ölkələr fəth etmiş, zaman-zaman geri çəkilmişdir. Bu daşma, qabarma və geri çəkilmə dövrlərində, əlbəttə ki, həm Azərbaycan inkişaf etmiş, amma eyni zamanda, həm də müəyyən xarici təsirlərə məruz qalmışdır. Bütün bunlar xalqımızın inanc sistemində də özünü göstərmiş, Azərbaycanın folklorunda, şifahi ədəbiyyatında, dastanlarında bu hadisələr öz əksini bir nümunə kimi tapmışdır.

Hələ "Alp-Ər-Tunqa" dastanına nəzər salsaq görəcəyik ki, eramızdan əvvəl VIII-VII əsrlərdə suvarlar, oğuzlar, hunlar və digər türk tayfaları sakların hakimiyyəti altında birgə yaşamışlar. Tarixi məlumatlara əsasən, bu türk boyları arasında ictimai-siyasi, ideoloji və inanc birliyi də olmuşdur. Əcdadlarımız olan türk xalqları heç bir vaxt bütpərəst olmamış, bütə sitayiş etməmişlər. Türklərdə həmişə Gök Tanrı inancı, tanrıçılıq inancı mövcud olmuşdur. Hətta Herodot "Tarix" əsərində yazır ki, ellinlərdə olduğu kimi, türklərin bir neçə tanrısı yoxdur. Sadəcə, onların iki tanrısı var.

Hesab etmək olar ki, Herodotun etirafı bir qədər qeyri-dəqiqdir. Yəni, iki tanrı yox, türklərdə hər zaman tək tanrı olub. Herodotun ikinci tanrı kimi təqdim etdiyi "avtoritet" isə görünür qədim türklərin xaqanı olmuşdur. Çünki ta qədimdən bu günümüzə kimi türklər göydə Tanrının bir olduğu kimi yerdə hökmdarın da bir olmasının vacibliyini düşünmüş və elə bu arzuyla da cahangirlik yarışına girmişlər. Bunun ən son nümunələrindən birini də Əmir Teymurla İldırım Bəyazid arasında gedən dialoqda görürük. Əmir Teymur böyük Fatehə xitabən "göydə Allah bir olduğu kimi yerdə hökmdar da tək olmalıdır. Bu dünya o qədər böyük deyil ki, orada iki hökmdara ehtiyac olsun" deyir.

Görünür qədim türklərdə (skiflərdə) Herodotun müşahidə etdiyi və iki tanrı kimi qiymətləndirdiyi, biri Gök Tanrı, digəri isə onun "yerdəki kölgəsi" Xaqan idi. Tanrıçılıqdan sonra gələn və Tanrını, yəni, Allahı daha ətraflı və yaxşı "izah" edən təkallahlı dinlər yaranan zaman türklər dərhal bununla maraqlanmış, təkallahlılıq inancında mövcud olan dəyərləri tezliklə mənimsəmiş və qəbul etmişlər.

Beləliklə, ilkin orta əsrlərdə Azərbaycanda xristianlığın yayılması, yerli türklər arasında bu dini ideologiyanın mənimsənilməsi və əcdadlarımızın Qafqaz Albaniyasında bu inancdan doğaraq yaratdıqları maddi-mədəni abidələrin tədqiqi ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirək. Məlum olduğu kimi, hələ I əsrdə Azərbaycanda ən qədim xristian məbədi tikilmişdir. Moisey Kalankatuklu yazır ki, İsa peyğəmbərin həvarilərindən olan Fadey Azərbaycana gəlmişdir. O, dini inancını yayan zaman şimal-şərqə doğru hərəkət edərək, o dövrki Artaz və yaxud Artar vilayətindən keçərək (müasir Cənubi Azərbaycanın Maku vilayətini əhatə edir) şərqə doğru irəliləyərkən yerli tayfalar olan ərmənilərin başçısı Sanatürk tərəfindən öldürülmüşdür.

Haylar öz tarixlərini deyil, yaşadıqları coğrafiyanın tarixini hay tarixi kimi təqdim edirlər. Bu coğrafiyanın qədim insanları isə xristian ərmən türklərdir. Mən oxucuların diqqətini xüsusi olaraq bu adlara cəlb etmək istəyirəm. İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, bütün tarixi mənbələrdə göstərilən ərmənilər, Ərməniyyə və ərmənilərlə bağlı olan digər bütün adların müasir haylarla, müasir Ermənistanla heç bir aidiyyəti yoxdur. Həmin ərmənilər türklərdir. Elə buradaca qədim türklərin leksionunda sözəmələgəlmə prosesinə qısaca diqqət yetirək. Makedoniyalı İsgəndər Skif çöllərindən keçərkən yerli xalq özünü makedoniyalılara türk-mən deyə tanıdır. O zamandan bəri skiflərin bu boyu türkmənlər adlandırılır. O zaman türk-mən "mən türkəm" mənasını verirdi. Hazırda özbəklər həmin leksik strukturu dillərində qoruyub saxlayıblar. "Mən özbəyəm" yerinə "mən özbəkmən" deyirlər. Ər-mən də eyniylə bu şəkildə yaranmış sözbirləş-

məsidir. Yəni, "mən kişiyəm", "döyüşçüyəm" mənasını verir. Adından da bəlli olduğu kimi, Artaz və yaxud Artaq, sadəcə, Ərtaq-Ərtuğ deməkdir. Ərtaq və Ərtuğ sözlərinə gəlincə, qeyd edim ki, Çobanilər sülaləsindən gələn hökmdarlardan biri Artuq olmuşdur. Ərtuğ isə "tuğ daşıyan döyüşçü" deməkdir. Türklərin ərmənilər dediyi o insanların başçıları isə Sanatürk olmuşdur.

Fadey burada öldürüldükdən sonra Yelisey adlı başqa bir missioner gəlib Azərbaycanın Şəki şəhərinə çıxmışdır və orada yerli insanların ibadət etdikləri atəşpərəstlik ocağı üzərində bir

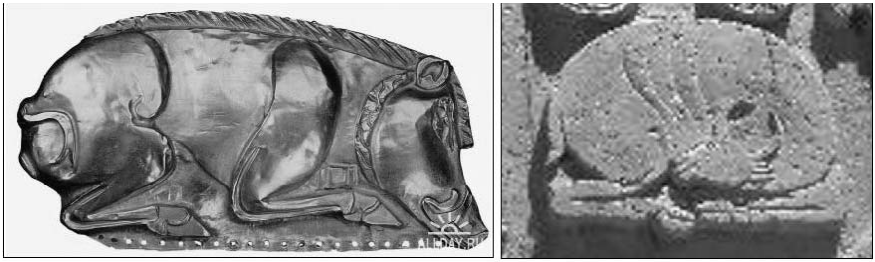

Çöl qabanlarının nümunəsində başqa bir bənzərlik. Soldakı şəkil skiflərə aiddir. Sağdakı döymə isə Akdamar kilsəsinin üzərindədir. Bu qədər eyniyyət təsadüfi ola bilərmi?

kilsə inşa etmişdir. Yenə Moisey Kalankatuklu yazır ki, Yelisey Zərqun dərəsindən keçib, vəhşi tayfaların içərisində dini yaymağa gedərkən, yolda öldürülmüşdür.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, bu Zərqun dərəsi müasir Samur dərəsi adlanır və böyük ehtimalla burada yaşayan xəzər və hunların (Xəzərhun, Zərhun) adı ilə bağlıdır. Ərqun isə hazırda türklərdə şəxs adı kimi işlədilən Ərhunla eynidir və arxaik mənası "sıravi hun döyüşçüsü, əsgəri" anlamına gəlir. Qədim türklərdə və hazırda müasir türk ordusunda ər, sıravi əsgər deməkdir. Bu gün də biz bilirik ki, Şimali Qafqazda Arqun şəhəri var. Göründüyü kimi, bütün mənbələrdə mövcud olan istər toponimlər, istərsə etnonimlər və hidlonimlər və s. hamısı türkcədir.

Ancaq əlbəttə ki, bu cəhddən sonra Qafqaz Albaniyasında xristian dininin tam pərvəriş tapması bir qədər ləngimişdir. 313-cü ildə alban çarı Urnayır tərəfindən xristian dini rəsmi dövlət

dini kimi qəbul edilmişdir.

Lakin o dövrün adətlərinə görə hökmdarın qəbul etdiyi din xalq tərəfindən də mənimsənilməli idi və bu bir qədər zaman tələb edir, bəzi hallarda isə müqavimətlə üzləşirdi. Ona görə də, yalnız alban hökmdarı mömin Vaçaqan tərəfindən görülən sərt

Bu da Akdamar kilsəsini tikdirən kral Gökok (Gaqik). Geyimi, oturuşu və antropologiyası, hətta, başındakı şiş papağı ilə təmiz bir qıpçak türküdür. Deməli kilsə qıpçaq türklərinə aiddir.

tədbirlərdən sonra xristian dini tam qəbul edilmişdir. Beləliklə, Albaniyada yaşayan qədim qıpçaqlar, hunlar və digər türk tayfaları, o cümlədən, başqa tayfalar xristianlığı qəbul etmişlər.

Elə buradaca Qafqaz Albaniyasından söz düşmüşkən bu adın etimologiyasına toxunmağı lazım bilirik. Çünki bu vaxta qədər Albaniya adı etimoloji baxımdan tam izah edilməmiş qalmışdır. Əvvəla, onu qeyd edək ki, Albaniya təkcə türklərin vətəni deyil, həm də bu coğrafiyada yaşayan 26-dan çox etnik qrupun və tay-

fanın vətəni idi. Alban adı isə burada yaşayan bütün xalqların ümumi adı idi. Türklər (alp-an-lar), sadəcə olaraq, bu etnoslar içərisində superetnos idilər və dominantlıq edirdilər. Nə qədər cəsarətli olsa da qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, bu gün də həmin etnik və mədəni struktur eyni ilə qalmaqdadır. Sadəcə, alban adı Azərbaycan adı ilə əvəz edilib. O zaman alban dedikdə Albaniyada yaşayan bütün etnik qruplar və tayfalar nəzərdə tutulduğu kimi, indi də azərbaycanlı dedikdə yenə də eyni şey nəzərdə tutulur. Yəni, azərbaycanlı adı Azərbaycanda yaşayan türklərin, talışların, ləzgilərin, avarların, tatların, saxurların, udinlərin və s. hamısının ümumi adıdır. Deməli, artıq neçə min ildir ki, biz azərbaycanlılar (türklər, talışlar, ləzgilər, avarlar, tatlar və s.) bir yerdə qardaşcasına yaşayırıq və birgəyaşayış mədəniyyəti, ənənəsi yaratmaqla onu bu günə qədər sürdürmüşük. Ulu öndərimizin yaratdığı Azərbaycançılıq ideologiyası da məhz bu cür ciddi tarixi əsaslara və milli-etnik ənənəyə söykəndiyi üçün XX əsrin sonunda xalqımızı parçalanmaqdan xilas edən ideoloji formulaya çevrilə bildi və birliyimizi və bərabərliyimizi təmin etdi.

İndi isə alban sözünün izahı haqqında. Fikrimizcə, burada "b" və "p" hərfləri, yaxud səsləri fonetik dəyişməyə məruz qalmışdır. Düşünürük ki, söz, əslində, Alp(b)+an-dır. Burada alp sözü arxaik türkcədə yüksək, uca, cəsur mənasını verir.

An isə cəm şəkilçisidir.

Bu söz öz orijinal formasını hazırda hələ də dilimizdə qorumaqdadır. Məsələn, Quba rayonunda Alpan adlı kənd var. Deməli, Alpan sözünün tamamilə türkcə olduğu aydınlaşdı. Ya-yə isə yerlik hal şəkilçisidir. Məsələn, Türkiyə, Suriya, Almaniya, Avstraliya və s. Göründüyü kimi, ya-yə yer-məkan bildirən sözlərə əlavə edilməklə xüsusi ada çevrilir. Beləliklə, Alp(b)aniya ucalar ölkəsi, uzunboylular ölkəsi, yaxud uca dağlar ölkəsi deməkdir. Albanların isə həddindən çox ucaboy xalq olduğu heç kəsdə şübhə doğurmur. Strabonun təsvirlərində də, elə tədqiq edilmiş məzarlıqlarda tapılan sümüklərdə də bu, öz əksini ta-

pır. Məsələn, Şəki rayonunun Kiş kəndində Kiş məbədində dəfn edilmiş 18 yaşlı qızın boyu 203 sm-dir. Yetişkin insanların isə skelet sümükləri onların 230 sm boyda olduqlarını sübut edir. Elə buradaca M.Kalankatukludan daha bir örnək vermək yerinə düşərdi. Sasani hökmdarı II Şapur (xristianlığı qəbul edən alban çarı Urnayır həmin II Şapurun bacısı ilə evlənmişdi) İran şahlığını işğal edən hunlar ölkəsinin sərkərdəsi Hunoqurla təkbətək döyüş təşkil edir. Həmin sərkərdəni M.Kalankatuklu enli kürəkli, uca boylu, hətta nəhəng insan kimi təsvir edir: "Onun üç qarış enində olan alnı vardı, nəhəng nizəsinin sapı hündür ağacdan düzəldilmişdi". Deməli, adla fiziki-bioloji struktur uzlaşır və bir-birini təsdiq edir.

Alb sözünün Alp variantı ilə bağlı günümüzə qədər yaşayan bəzi nümunələrini də diqqətə təqdim etməklə hələlik bəzi izahatlarımızı yekunlaşdıraq.

Hazırda Göyçay və Qazax rayonlarında Alpoud adlı kəndlər var. Eyni zamanda, bir sıra regionlarımızda (Şirvan və qərb) bişirilən xüsusi çörək növü "alpoud" çörəyi adlanır. Zənnimizcə, bu çörək alpların zamanından, onların ovduğu (indi də umac ovmaq, yaxud unu ovmaqla bişirilən müxtəlif məmulatlar var) üsulla bişirilən və günümüzə qədər gəlib çatan mətbəx nümunəsidir.

İndi isə yenidən mövzumuza qayıdaq. Xristianlığı qəbul etdikdən sonra onlar ibadət üçün məbədlər tikməyə başlamışlar və həmin məbədlərdə türk memarlıq üslubu əks olunmuşdur. Yəni, həmin məbədlərin hamısının tikintisinə baxsaq görəcəyik ki, bu, üstü çadırvari örtüklə örtülmüş (kümbəz dediyimiz çadırvari örtük türk memarlığına məxsusdur və çadır mədəniyyətindən gələn ənənədir-H.B) və dördguşəli qabartmalarla inşa edilmiş memarlıq abidələridir. Bu dördguşəli memarlıq abidələrinə yoncavari, yonca yarpağı üsulu ilə tikilmiş memarlıq abidələri deyilir (Məbədin bu şəkildə inşa edilməsi isə əsla təsadüfi deyil. Bu forma da qədim türk memarlığından irəli gələn müqəddəs dörd ünsür-od, su, hava və torpaqla bağlıdır. Tanrıçılıq inanc sistemini

təşkil edən əsaslardan biri də məhz bu ünsürlər idi).

Müşahidə etsək görəcəyik ki, Qafqaz Albaniyasında mövcud olan bütün kilsələr və məbədlər məhz bu yoncavari və çadır metodu ilə tikilmiş abidələrdir. (Yeri gəlmişkən, bir nümunə təqdim edəcəyik. Məsələn, Kəlbəcər rayonu ərazisində olan Xudavəng kilsəsi ilə Akdamar kilsəsi sanki iki əkiz memarlıq nümunəsidir). Bu çadırın üzərində də, əlbəttə ki, şişpapaq qıpçaqların papağını xatırladan bir qüllə ucaldılır. Yəni, hər nə qədər xristianlığı qəbul etsələr belə, yenə də tanrıçılıqdan gələn bu mədəniyyət nümunələrini də, tanrıçılıqdan gələn memarlıq üslubunu da inşa etdikləri inanc ocaqlarında mütləq əks etdirirdilər.

Beləliklə, Qafqaz Albaniyasında mövcud olan bütün monastrlar, məbədlər istər Kəlbəcər rayonunda olan Xudavəng və yaxud Xotəng adlandırılan kilsə, istər Oğuz rayonunun Culud kəndində olan kilsə, istər Qazax rayonunda Əskipara monastrı, istər Bayan monastrı eyni üslubda tikilmişdi və elə bil ki, bunların hamısının memarı tək bir adam olmuşdur. Bu abidələrin hamısını sadalamaqda məqsədim ondan ibarətdir ki, onların hamısının bir-birinə bənzədiyini və eyni mədəniyyətdən, eyni memarlıq üslubundan qaynaqlandığını və eyni mədəniyyətin maddi varisi olduğunu oxucuların diqqətinə çatdıraq. Məhz əsas etibarı ilə IV əsrdən, yəni, Urnayır və mömin Vaçaqandan sonra başlayan dövrdə Azərbaycanda bu ibadətgahların sayı artmışdır. Hesab edirəm ki, bunların, Qafqaz Albaniyasında mövcud olan xristian məbədlərinin arealı elə həm də Albaniyanın sərhədlərini də müəyyənləşdirir. Bu sərhədlərin bir ucu İrana, bir ucu isə Şərqi Anadoluya qədər gedib çıxır. Əlbəttə ki, xristianlığın yayılması böyük bir hadisə idi. Amma, eyni zamanda, digər türklər xristianlığı qəbul etməmişdilər. Onların böyük əksəriyyəti hələ də tanrıçı olaraq qalırdı və həmin dövrdə tanrıçı türklərlə xristian türklər arasında dini məsələdə vaxtaşırı qarşıdurmalar olurdu. Təbii ki, tariximizdə olan hadisələr, əslində, bizim məişətimizdə və həyatımızda əks olunurdu. Eyni zamanda, xalq yaradıcılığında, Ozan sənətində və dastanlarımızda da bu hadi-

sə öz əksini tapırdı. Xristianlığı qəbul edən qıpçaqlarla bağlı süjet "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında da var. Və həmin dastanda Qazan xanın evinin yağmalanması boyunda görürük ki, qıpçaq (xristian) Məlik oğuzların düşmənidir.

Sonrakı dövrlərdə Azərbaycan ərazisində və bütövlükdə türk boyları arasında İslam yayılmağa başladı. VII əsrdə İslamın təkallahlı din olaraq ortaya çıxması yenidən tanrıçı türklərin diqqətini cəlb etdi. İlk növbədə, İtil (Volqa) bulqarları, yəni, indiki tatarların (oğuzlar) əcdadları İslamı qəbul etdilər. Müasir Kazan şəhərinin 115 km cənubunda bulqarların paytaxtı Bulqar adlandırılan şəhər idi. 921-ci ildə Bulqar xanı Almış Xəzər türklərindən olan Başto adlı elçini Abbasi xəlifəsi Əl-Muktadirin yanına göndərərək İslamı öyrənmək istədiyini bildirir. Xəlifə isə bulqarlara İslamı öyrətmək üçün həm din xadimləri, həm də məscid tikəcək memarlar qrupu göndərir. Həmin nümayəndə heyətinə daxil olmuş İbni Fadlan adlı şəxs sonradan bulqar türkləri haqqında olduqca maraqlı məlumatlar yazır. İslamı qəbul edən Almış xan adını dəyişdirərək Cəfər qoyur. Təqribən eyni vaxtda Karaxani hökmdarı Satuk Buğra xan da İslamı qəbul edərək, Əbdülkərim adını alır. Beləliklə, türklər arasında İslam yayılmağa başlayır.

Ancaq diqqətdən kənarda qalan bir məqam var. Əlbəttə, hər nə qədər İslam dini yarananda onu ilk qəbul edən türklər kimi İtil bulqarları və qaraxanilər göstərilsə də, onlardan xeyli əvvəl Albaniya, Urmiya gölü ətrafı və Xəzərətrafı türklər arasında İslamın yayıldığı bir faktdır.

Beləliklə, türklər könüllü olaraq İslamı qəbul etdilər. Məhz Azərbaycan dastanlarında da bu dövr geniş şəkildə öz əksini tapır.

İslamı qəbul edən türklər xristianlığı qəbul etmiş türkləri, ilk növbədə, qara imanlılar adlandırırdılar. Qaramanlılar adı da məhz burdan gəlir. Yəni, onlar zaman-zaman oğuz türklərinə rəqib oldular və xristianlığı qəbul etmiş qaramanlıların bir qismi sonradan Osmanlı dövləti güclənəndə ayrı-ayrı yerlərə Azərbay-

canın Qarabağ ərazisinə, xüsusilə də, Cəbrayıl rayonuna, bir qismi isə Bizansa sürgün olundular. Həmin dövrdə sürgün olunanlar içərisində xristian ərmən türkləri də vardı. Onların adı ilə bağlı olan Karaman-Ərmənək rayonu isə bu gün də eyni adla Konya şəhərinin cənub-şərqində mövcud olmaqdadı. Hazırda

Akdamar kilsəsi üzərində döyüşən qoçlar (keçilər).
Tarixdən bəllidir ki, qoç totemi türklərə aiddir. Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, Ağkeçili, Qarakeçili, hətta, Sarıkeçili boyları və əşirətləri bu gün belə yaşamaqdadırlar. Bəs görəsən türklərin bu rəmzləri Akdamar kilsəsinin üzərinə nə üçün döyülüb?!

Şərqi Bizansda, Yunanıstanda yaşayan qaramanlılar hələ də türk olduqlarını xatırlayırlar. Amma, eyni zamanda, artıq onlar yunan toplumunun bir hissəsinə çevriliblər. Yunanıstanın baş naziri Karamanis də həmin qaramanlılar nəslindən gələn bir türkdür, xristian qıpçaq türküdür.

Beləliklə, bəhs etdiyimiz dövrdə Qafqaz Albaniyasında, yə-

ni, Azərbaycanda İslam dini geniş yayıldıqca və oğuzların təsiri artdıqca xristian türklərin Azərbaycanın ucqarlarına çəkilməsi prosesi baş verdi. IX əsrdə Səlcuq boylarının Orta Asiyadan Cənubi Qafqaza və Anadoluya, İraqın şimalına axını Azərbaycanda da oğuzların həm sayını, həm nüfuzunu, həm də hakimiyyətini artırdı. 837-ci ildə Xürrəmilər hərəkatının başçısı Babəkin məğlubiyyətindən sonra artıq Azərbaycanda İslam dini şəriksiz liderə çevrildi. Beləliklə, musəviliyi mənimsəmiş Xəzər türklərinin və yerli xristian türklərin müqaviməti tamamilə aradan qaldırıldı. Xəzərlər Avropaya köç edərək, orada etnik kimliklərini unudaraq və yəhudi kimi tanınmağa başladılar. Bu gün Avropa yəhudilərinin yüzdə doxsanı etnik kimliyini unudaraq dini kimlikləri ilə tanınan musəvi xəzər türkləridir. Sadəcə, öz dillərini unudaraq dinlərinin ünsiyyət vasitəsi olan yəhudi (ivrit) dilini mənimsəyiblər.

O dövrdən başlayaraq xristian türklərin bir hissəsi isə Azərbaycanın ucqarlarına sıxışdırılmağa başlandı. Onların bir qismi Qarabağa, bir qismi Zəngəzur dağlarına, bir qismi Şərqi Anadoluya, bir qismi isə Qara dənizin şimal-şərq sahillərinə-Trabzona qədər dağılmağa başladılar. Yeri gəlmişkən, bəzi mənbələrdə göstərilmişdi ki, eramızın III-IV əsrlərinə, bəzi mənbələrə görə isə ondan daha əvvələ təsadüf edən canit tayfaları və yaxud caniklər Qafqazdan gəlmə türklər idi və onların Trabzon ətrafında dövlətləri vardı. Bu barədə bir az sonra.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, xristian qıpçaqlar sıxışdırılmağa başladılar və həmin vaxt maraqlı bir proses baş verdi. IX-X əsrlərdə Azərbaycandan sıxışdırılan xristian türklər Azərbaycanın ucqarlarında məskunlaşaraq özləri üçün orada yeni mədəniyyət abidələri yaratmağa başladılar. Bu nümunələrdən biri də Akdamar kilsəsidir. Akdamar kilsəsi burdan gedən qıpçaqların Şərqi Anadoluda yaratdıqları mədəniyyət nümunəsidir. Akdamar 915-921-ci illərdə Akdamar adasında inşa edilmiş xristian qıpçaqların (türklərin) məbədidir. Mənbələr qeyd edir ki, Akdamar Vaçpurakan, yaxud da Vaspurhakan xanədanına məxsus

kral Gaqikin əmri ilə inşa edilmişdi.

Mən yenə də diqqəti Vaçpurakan xanədanına çəkmək istəyirəm və bu nə deməkdir. Vaspurhakan sözünün sonunda hakan sözü var. Hakan sözü isə türkcədir. Vaspur isə Bas-vur deməkdir. Qədim türklərdə imperatora qapağan, yəni, qapıb alan deyirdilər. Yəni, sözlər bu cür yaranırdı və o dövrdə məişət sözləri həm də siyasi terminologiyanı şərtləndirirdi. Qədim türklər tutaq ki, bir atın qaparaq ilxı üzərində hökmranlığını əldə etdiyini görərkən, o ata qapağan at deyirdilər. Eyni zamanda, bir imperatorun, yaxud da bir döyüşçünün də başqa xalqların sərhədlərini qaparaq, torpaqları onların əllərindən almasını qapağan adlandırırdılar. Məsələn, İtəris Xaqanın kiçik qardaşı Kapağan Kağan bir çox tayfaları itaət altına almış, 716-cı ildə isə bayırkulları məğlub etmiş, elə həmin döyüşdə də həlak olmuşdur. Tayfaları ram etdiyi üçün Qapağan titulunu qazanmışdı.

Elə imperator sözünün arxaik türkcədə qarşılığı, sinonimi də qapağandır. Vaspurhakana gəlincə, Vas-pur və hakan sözlərinin birləşməsindən yaranıb və basıb, vurub alan (işğalçı) mənasına gəlir. Yəni, Vaspurhakan qıpçaq türklərinin xanədanının sahibidir. Akdamar kilsəsi məhz onun varisi olan Gaqik tərəfindən və yaxud Gakuk tərəfindən inşa etdirilib.

Mən dəyərli oxucuların diqqətini həm də Gaqik sözünün mənasına yönəltmək istəyirəm. Gaqik gök və ok sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Yəni, söhbət burada Gök-ox adlı türk hökmdarından gedir. Biz bilirik ki, qədim türklərdə oxla bağlı Üçox, Bozox, Gökox kimi söz birləşmələri yaranır, bəzən ad, bəzənsə tayfa, boy ünvanı bildirirdi. Gaquk da elə Göyoxdur.

Yeri gəlmişkən, Akdamar kilsəsinin çöl divarında Kral Gaqikin də daşqabartmadan şəkli vardır. Şəkildə o dövrün türk-etnik qiyafətində, qıyıqgözlü və şişpapaqlı bir qıpçaq türkü bardaş quraraq oturub. Ən ermənipərəst tarixçi belə bu adamın erməni olduğunu iddia edə bilməz. Ona görə də, ermənilər bu məsələni belə izah edirlər ki, guya kral Gaqik Abbasi xəlifələrindən asılı olduğu üçün belə geyinmişdir. Yaxşı, axı Abbasi xəlifələri heç

vaxt Gaqikin geyindiyi kimi geyinmirdi. Bəs görəsən, Gaqikin geyimi kimin geyimidir? Burada yenə erməni yalanı ayaq tutub yeriməyə başlayır. Sən demə, Abbasilərin əmrində olan əsgərlərin hamısı türk əsgərləri olduğu üçün Gaqik də onun əsgərləri kimi geyinib. Bax burada xoruzun quyruğu tam görünür. Axı niyə Gaqik vassalı olduğu xəlifə kimi deyil, onun əsgəri kimi geyinirdi? Bir də heç də Abbasi xəlifəsinin əsgərlərinin hamısı türk deyildi. Deməli, türk olan və öz doğma geyimində bardaş qurub oturan Gaqikin özü türkdür. Hələ Oğuz Xaqandan bəri taxta oturan bütün türk hökmdarlarının bu şəkildə geyinmək və oturmaq ənənəsi vardı. Beləliklə, bütün deyilənlərdən də göründüyü kimi və adlardan da bəlli olduğu kimi, Akdamar kilsəsinin tikintisi məhz Gökox tərəfindən keşiş Manuelə tapşırılıb və o da inşa edib. Kilsənin adı da təsadüfən Akdamar qoyulmayıb. Əgər bu kilsəni haylar tikdirmiş olsaydılar, ona adı da hayca qoyardılar. Çünki erməni dilində Akdamar sözünün mənası yoxdur. Digər başqa dillərin heç birində də bu sözün mənası yoxdur. Bu, sadəcə, türkcə izah olunan bir söz birləşməsidir. Yaxşı, əgər bunu ermənilər tikibsə, onda niyə ona ermənicə ad qoymayıblar? Biz bilirik ki, hər bir xalq nəyi yaradıbsa, ona adı o verir və həmin nümunənin o xalqa məxsus olduğunu hər kəs qəbul edir. Türklər tarixdə yoğurtu icad ediblər. Bütün dünya dillərində yoğurt məhz yoğurt kimi adlanır. İngilislər motoru icad ediblər. Bütün dünya dillərində motor məhz bu cür adlanır. Akdamarı da türk tikib və adını bu cür qoyub. Bütün dillərdə bu kilsə məhz Akdamar kimi tələffüz edilir. Bunun əks məntiqini sübut etmək isə, sadəcə, mümkün deyil. Ona görə də, Akdamar sözünü izah edək.

Akdamar sözü ak, bəyaz, nur, işıq sözündəndir. Damar isə insanın bədənini dolaşaraq ona həyat verən yoldur. Akdamar işıq yolu, süd yoludur. Südün də rənginin ağ olduğunu nəzərə alsaq, hələ şamanizm dövründən tanrıçı türklərə bəlli olan süd yolu, bu gün türklərin samanyolu dediyi o kosmik fəza ilə əlaqədardır. Yəni, bu kilsə kainata bağlanmaq, kosmik əlaqəyə girmək, işıqlı yola qovuşmaq üçün türklərin tikdiyi bir ibadətgahdır. Akda-

mar bu anlamda yozulmalıdır və bu bir daha sübut edir ki, Akdamar qıpçaqlarındır.

Amma ermənilər bunu çox uydurma bir şəkildə izah edirlər. Onların izahı belədir ki, guya keşiş Manuelin Tamara adlı bir gözəl qızı olur və bunu ada kənarında yaşayan bir cavan oğlan sevir. Həmin oğlan hər axşam üzə-üzə adaya gələrək Tamara ilə görüşürmüş. Bir gün keşiş bundan duyuq düşür, görür ki, Tamara yenə fənəri yandırdı və gənc oğlan üzə-üzə kilsəyə sarı gəlməyə başladı. Keşiş fənəri söndürür, oğlan yolu azaraq boğulur və "ah-tamar", "ah-tamar" deyə qışqıraraq ölür. Bu heç bir elmi əsası olmayan, gülünc bir izahdır. Ancaq əlbəttə, hay mentalitetinə uyğundur.

Akdamar kilsəsinin qıpçaq türklərinə, yəni, azərbaycanlılara aid olmasını sübut edən digər faktlar da var. Bunlar kilsənin üzərində daşqabartma ilə həkk olunmuş rəsmlərdir. Bunlardan biri barədə yuxarıda danışdıq. Kilsənin üzərində çoxlu sayda şişpapaq qıpçaqların oturduğunu və ibadət etdiyini göstərən daşqabartma rəsmləri var. Məlum olduğu kimi, qədim yunan mənbələrində qıpçaqların bir başqa adı şişpapaqlardır. Eyni zamanda, Dağlıq Qarabağda məskunlaşan insanların böyük əksəriyyəti Qafqaz Albaniyasından və bu yerin əhalisi olan şişpapaq qıpçaqlardır, hunlardır. Məsələn, Ağdamda Şişpapaqlı kəndi var və bu kəndin orada olması da yenə də deyilənləri sübut edən bir əsasdır. Bundan başqa, yenə Akdamar kilsəsinin üzərində daş qabartma ilə at belində 180 dərəcə dönərək Anadolu barsına ox atan bir qıpçaq döyüşçüsünün rəsmi var. Bütün tarixçilər, Kramerin də, Bartoldun da, Marrın da, Şopenin də, eyni zamanda, bütün türkoloqların və bütün dünya tarixçilərinin mübahisəsiz olaraq qəbul etdikləri bu rəsm türklərə, hunlara aiddir. Qabartmada əks olunan qıpçaq sərkərdəsinin başındakı papaq da Samur dərisindən tikilmiş qırğız, qıpçaq papağıdır. Burada isə ortaya daha bir sual çıxır. Əgər Akdamar kilsəsini ermənilər tikmişdilərsə, nəyə görə öz kilsələrinin üzərində qıpçaq rəsmini döyürdülər? Əlbəttə ki, bir çox halda da daşqabartma olan rəsm-

lər pozulmuşdur və onların yerinə başqa əlavələr edilmişdi.

Bizim Xudavəng və yaxud Xotəng dediyimiz Kəlbəcər rayonunda yerləşən başqa bir monastrın memarlıq quruluşuna nəzər saldıqda Akdamar kilsəsinin tamamilə bənzərinin olduğunu görəcəyik. Bu məbəd V-VII əsrlərdə Alban knyazları tərəfindən tikilmişdir. Hətta Alban hökmdarı Həsən Cəlal tərəfindən sonrakı dövrlərdə əsaslı şəkildə bərpa edilmişdir. Həsən Cəlalın arvadı Minə xatunun da burada dəfn olunduğu bildirilir. Bu kilsə Ağdərə-Kəlbəcər magistral yolunun yanındakı Bağlıpəyə kəndində, yəni, Ağdərədən Kəlbəcər tərəfə gedən yolun 29 km-də yerləşir. Burada diqqət yetirdikdə görəcəyik ki, vaxtilə Mixitar Qoş bu məbəddə olmuş, xatirə üçün hətta daşların üzərinə nişan qoymuşdur. Ancaq yerli insanların söylədiyinə görə, sonrakı dövrlərdə, yəni, 1930-1940-cı illərdə Ermənistandan bir qrup insan gələrək bu məbədin üzərindəki oymaları sökmüş, rəsmləri dağıtmış və yazıları pozmuşlar. Bu bir daha sübut edir ki, Azərbaycan ərazisində olan kilsələrin və bugünkü Ermənistan ərazisində olan, həmçinin, qədim erməni kilsəsi sayılan kilsələrin heç biri ermənilərə aid deyil. Onların hamısı Azərbaycan kilsələridir.

Qıpçaq türklərinin yayılma arealı ilə coğrafiyaya diqqət yetirərkən biz görəcəyik ki, bunların bir qismi Qara dənizə gedib çıxıb. Qara dənizdə Canik, yaxud Canit dediyimiz tayfalar mövcud olmuşdur. Məsələ ondadır ki, bizdə olduğu kimi Qara dəniz ərazisinə Qafqazdan köç edən qıpçaq tayfalarının hökmdarına da məlik deyirdilər. Necə bizim "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında qıpçaq Məlik vardısa, orada da məlik Canik vardı. Çox qəribədir ki, bunlara da kafirlər deyilirdi. İslam yayılandan sonra bu qara iman, yaxud da qaradinli kimi adlandırılan öz yerini gavur sözünə verdi. Gavur isə ərəblərdən gələn, yəni, İslamı qəbul etməyən insanlara deyirdilər. Burada isə artıq biz ərəb təsirlərini görürük və beləliklə, qıpçaq Məliklə qıpçaq Canik, yaxud da məlik Canik arasında paralellər var. Bu caniklər, yaxud da canitlər uzun müddət ərzində orada böyük dövlət qurub yaşadılar və eyni zamanda, Qara dəniz ətrafında olan alban xristian

qıpçaq məbədlərini ucaltdılar. Məşhur səlcuqlu sərkərdəsi olan Danışməndi Qaziyə və danışməndilərə həsr olunmuş "Danışməndinamə"də bu barədə geniş söhbət açılır. Danışmənd qazi Ordu ilə Trabzon arasında olan Aybastı yaylasına gələn zaman Canik dövlətini işğal etməyə gedirdi. Həmin dövrdə bunun qarşısına çıxan həmin qıpçaq xristian türklərinin başçısının adı Tadik idi. Tadik adı bir türk adıdır və çox maraqlıdır ki, "Orxan-Yenisey" abidəsinin üzərində də çinlilərə qarşı savaşan Tadik adlı bir neçə göytürk sərkərdəsinin adı var.

(Aza Tatuk, Gök Amaş Tutuk, Buğak Tutuk və s. Yeri gəlmişkən, Amaş adı hazırda Azərbaycanda soyad kimi mövcuddur).

Biz bilirik ki, qıpçaqlar da göytürklərin bir qolu hesab olunur və yaxud onlar arasında qohumluq əlaqəsi var. Beləliklə, Tadiklə Danışməndi arasında qızğın döyüşlər gedir. Tadik geri, Trabzona qayıtdıqdan sonra onun adını yenidən Anadoluya yayılan səlcuqlarla başqa bir mübarizə səhnəsində görürük. Tadik adını yunanlar Tadis və yaxud Tadiodis kimi verirlər. Bəlli olur ki, bundan sonra Tadik beş min nəfər canik əsgəri, yəni, xristian qıpçaq əsgərləri ilə birlikdə rumların xristian ordusuna rəhbərlik edir və Amasya ətrafında yenidən Danışmənd qazi ilə üz-üzə gəlir. Orada Tadik məğlub olur və yalnız qaçaraq canını qurtara bilir. Yəni, bütün bunlar onu göstərir ki, hələ eramızdan əvvəl VIII-VII əsrlərdə, bəlkə də daha qədimlərdə istər Anadolu coğrafiyasında, istər Qafqazda, istərsə də Xəzərin şimalında türklər yaşamışlar və söz sahibi olmuşlar.

"Alp-Ər-Tunqa" dastanında məlumat verilir ki, saqların rəhbərliyi altında oğuzlar, qıpçaqlar və digər türk boyları yaşayıblar. Bunlardan biri də peçeniklərdir. Peçenik adının haradan əmələ gəldiyinə diqqət yetirsək görəcəyik ki, "Alp-Ər-Tunqa" dastanında məşhur Turan hökmdarı Alp-Ər-Tunqanın atasının adı Beşenkdir və yaxud Beçenkdir. Bu isə peçeniklərin, yaxud da yunanların dediyi kimi kumaların, macarların dediyi kimi kunların, rusların dediyi kimi poloveslərin əcdadı məhz Alp-Ər-Tunqadır, onun atası Beçenkdir. Peçeniklərin burada məskun-

laşmasının və yaxud da bu coğrafiyanın aborogeni olmasının olduqca qədim tarixi var. Beləliklə, türklərin bu coğrafiyada-Cənubi Qafqaz, Şərqi Anadolu və bütövlükdə Urmiya gölü ətrafında məskunlaşması, böyük dövlətlər və imperiyalar yaratması heç də təsadüfi deyil. Bütün bu faktlar bir daha onu göstərir ki, bu gün ermənilərin öz adlarına çıxdığı, öz maddi-mədəniyyət nümunələri kimi qəbul etdikləri bütün kilsələr xristian qıpçaqların yaratdıqları maddi-mədəniyyət nümunələridir. Üç Müədzin kilsəsində də (Eçmiədzin) məhz qıpçaq dilində erməni əlifbası ilə olan dini mətnlər bu gün də qalmaqdadır. Eyni zamanda, hesab edirik ki, çox maraqlı bir məqam da var.

Bu gün türkcə soyadı olan ermənilərin demək olar ki, böyük əksəriyyəti xristian qıpçaqlarıdır. Nalbadyan, Sarıbekyan, Ulubabyan, Köçəryan, Dəmirçiyan, Zərgəryan, Dəlləkyan və digər bu kimi türkcə soyadı olan nə qədər erməni varsa, onların hamısı məhz xristianlaşmış albanlar, xristianlaşmış qıpçaqların nəsilləridir. Onlara haylar deyillər. Əslində, bu gün Ermənistanda və erməni ordusunda məhz onların davası gedir. Yəni, haylarla xristian qıpçaqlarının davası gedir. Şüuraltı yaddaşla onlar hiss edirlər ki, haylarla ermənilər bir-birilərinə düşməndir. Biz bu qarşılıqlı nifrəti milli nifrət kimi səciyyələndiririk. Deməli, belə çıxır ki, bu gün ermənilərin Hayastan adlandırdıqları ancaq əslində, bizim olan Ərməniyyədə ərmən türklərinin, yəni, xristian qıpçaqlarının vətənində cəmi 30 faiz haylar var ki, onlar da məxsusi olaraq ruslar və digər imperialist güclər tərəfindən oraya yerləşdirilmişdir. Beləliklə, dini hegemoniya, dini kimlik etnik kimliyə üstün gələrək orada ermənidilli bir təşkilatın yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Əslində, bu dil də erməni dili deyil, qədim pəhləvi dili ilə türk dilinin qarışığıdır. Çox təəssüf ki, şimal qonşumuz bu xalqa dövlət verərək onu Cənubi Qafqazda jandarm rolunu oynamağa məcbur edir. Amma əminəm ki, bu gün məhz Azərbaycan xalqı öz mədəniyyətinə sahib çıxmaqla oradakı xristian qıpçaqları da buna inandırmaqla hay məkrindən bir qədər özünü qorumuş olacaq.

Erməni tarixi haqqında həqiqətlər

Doğru sualdan doğru cavaba

1-ci sual: Ermənilərin həqiqi etnocoğrafiyası haradır?

Keçən məqaləmizdə araşdırmalarımızın sonu bizi belə bir nəticəyə gətirib çıxarmışdı. Haylar öz xalqlarının tarixi kimi hazırda məskunlaşdıqları coğrafiyanın tarixini təqdim edirlər. Bu coğrafiyanın nə tarixinin, nə mədəniyyətinin, nə abidələrinin, nə də arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış ən müxtəlif nümunələrinin haylarla heç bir əlaqəsi yoxdur. Elə isə bəs bu coğrafiyanın, bu mədəniyyətin və bu tarixin həqiqi sahibləri kimlərdir?! Heç bir halda ermənilər deyil...

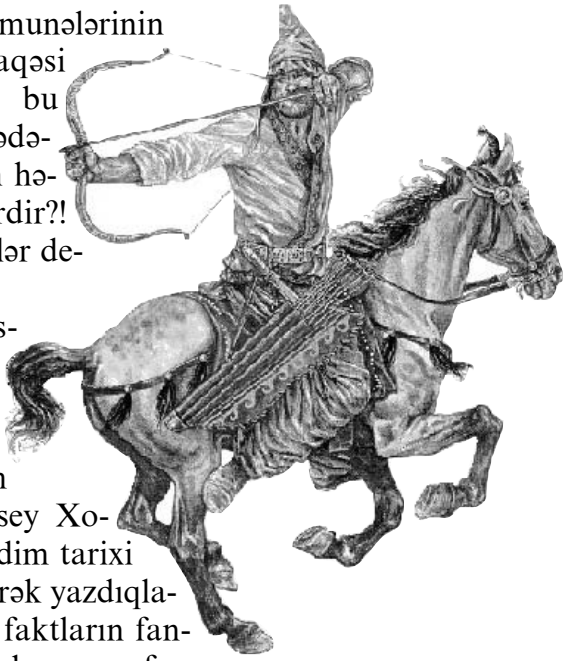

Aleksandr Anninskiy "İstoriya armyanskoy çerkvi" adlı əsərində yazır: "Erməni xalqının qədim tarixi haqqında Moisey Xorenskinin guya ki, qədim tarixi mənbələrə istinad edərək yazdıqları uydurulmuş, tarixi faktların fantastik dərəcədə təhrif olunmuş, əfsanələşdirilmiş şəklindən başqa bir şey deyil. Nəzərə alsaq ki, tarixdə qədim ermənilərin nə siyasi birliyi və gücü, nə də mədəniyyəti haqqında heç bir iz yoxdur, o zaman belə düşünmək lazımdır ki, elə onların heç biri erməni xalqında olmayıb da. Görünür ermənilər həmişə azsaylı, vəhşi qəbilə şəklində yaşayıblar" (A.Anninskiy. İstoriya Armyanskoy çerkvi. Kişinyov.

1900).

Hesab edirik ki, A.Anninskiyin gəldiyi nəticə tamamilə ədalətlidir. Çünki qədim və ən qədim dövrlərə aid heç bir arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə olunan maddi sübutlar içərisində ermənilərin izinə rast gəlinmir. Məsələ ondadır ki, ermənilərin tarixən iddia etdikləri ərazilərin Assuriya, Urartu, Kilikiya və s. kimi qədim dövlətlərin yerləşdikləri coğrafiya istər arxeoloji baxımdan, istərsə də yazılı və digər mənbələr baxımından kifayət qədər öyrənilmiş ərazilər hesab edilir. Əslində, bu ərazilərdə qədim dövrlərdə olduğu kimi sonrakı dövrlərdə də həmin ərazilərdə erməni izi görünmür. Ermənilər öz köklərini, qədim dövlətlərini Şərqdə axtarırlar. Ancaq nə assurlar, nə Midiya, nə Manna, nə Əhəmənilər dövründə, eləcə də nə Makedoniyalı İsgəndər, nə Selevkilər dövründə baş verən ciddi hadisələr zamanı onların adı və dövlətlərinə rast gəlmək mümkün deyil. Belə olan halda, haylarla heç bir əlaqəsi olmayan qədim Urartu dövlətinə sahib çıxmaq tamamilə erməni ambisiyasından və yalanından başqa bir şey deyil. Bundan başqa öz qədim dövlətlərini Şərqdə axtaran ermənilər bəzən də bunun Balkanlarda olduğunu iddia edirlər. Beləliklə, qədim erməni dövləti haqqında xülyalar getdikcə ciddi tarixçilərin ironiyalı təbəssümü ilə qarşılaşır. Ancaq biz bir an düşünək ki, doğrudan da, Urartu erməni çarlığı olmuşdur. O zaman gəlin bu çarlığın yerləşdiyi coğrafiyaya diqqət yetirək. Heç bir tarixi mənbədə Urartu dövlətinin sərhədləri nə Çuxursəddə, nə Zəngibasara, nə Zəngəzur və Göyçəyə, nə də Qarabağa qədər uzanmayıb. Adlarını çəkdiyimiz vilayətlər həmişə tarixi Azərbaycan torpaqları olub. Belə olan halda ermənilər hansı haqla bu torpaqlara iddia edirlər və terrorçubaşı S.Sarkisyan Azərbaycanın cəmi 100 il yaşı olduğunu iddia edir? Deməli, hara olursa olsun, amma heç bir halda, nə indiki Ermənistan, nə də Qarabağ ermənilərin tarixi etnik torpaqları deyil!

2-ci sual: Ermənilərin Qafqazdakı xristian məbədləri ilə hər

hansısa tarixi əlaqəsi varmı?

Yenidən Aleksandr Anninskiyin "İstoriya armyanskoy çerkvi" əsərinə istinad edək.

..."Qədim ermənilər" uzun əsrlər boyu nəinki elmdə, eləcə də incəsənət və ədəbiyyat sahəsində heç bir milli nümunə yarada bilməmişlər. Onların yazıları isə V əsrdən sonra peyda olmağa başladı. Təəccüblü deyil ki, din və inanc sahəsində də onlar heç bir özünəməxsusluq ortaya qoya bilməmişlər!

Bu fikirlər o qədər ədalətli və gerçəkdir ki, heç bir erməni tarixçisi bu vaxta qədər onu təkzib edə bilməyib. Ermənilər həmişə tabeçiliyində olduqları xalqların dini inanclarını mənimsəyiblər. Əhəmənilər dövründə Şərq müdrikliyindən, atəşpərəstlikdən gələn Hörmüzü, Bizanslılardan gələn müxtəlif allahları, Assurlardan gələn ilahiləri və s. özlərinin dini ideologiyası kimi mənimsəyiblər. Xristianlığın yaranmasına qədər olan dövr bu şəkildə davam edib. Bundan sonra ilkin orta əsrlərdə Yaxın Şərqdə və ona bitişik ərazilərdə ilkin olaraq xristianlıq yayılmağa başlayıb. 313-cü ildə Albaniya çarı Urnayr da xristianlığı qəbul edib. Beləliklə, müasir Azərbaycanımızın ərazisində də bu din möhkəmlənməyə başlayıb (2, Moisey Kalankatuklu). VII əsrədək, yəni, İslamın yaranmasına qədər olan dövrdə Tanrıçı türklər arasında xristianlıq kifayət qədər geniş yayılıb. Albaniya ərazisində çoxlu sayda monastr və kilsələr inşa edilib. Xristian mədəniyyətinin hegemonluq dövrü başlayıb. Bu dinin qoruyucularından və onu yayanlardan olan qıpçaq türkləri "İncili" öz dillərinə tərcümə edə biliblər. VII-IX əsrlərdə Qafqazda İslam dininin yayılması dövrü isə xristianlığın tənəzzülü ilə nəticələnib. Həmin dövrdə səlcuqluların və oğuzların İslam dinini qəbul edərək Qafqaza axın etməsi yerli türklər olan qıpçaqlarla onlar arasında ciddi qarşıdurmalara və müharibələrə səbəb olub. Bu qarşıdurmadan isə ermənilər bəhrələnməyə başlayıblar. Həmin dövrə qədər ayrı-ayrı xalqların hegemonluğu altında ən müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan ermənilər Qafqaza ayaq

açaraq xristian qıpçaqlarla ittifaq yaratmağa nail olublar. Çox güman ki, o dövrdə artıq ermənilər də xristianlığı qəbul etmişdilər. Erməni tarixçilərinin iddia etdiklərinə inansaq, bu, 340-344-cü illər arasında baş vermişdi. Burada çox incə bir mətləbi izah etmək lazımdır. Əslində, həmin dövrdə (VII-IX əsrlər) Qafqaza ayaq açan və qıpçaqlarla ittifaq yaratmağa cəhd edənlər ərmən türkləri deyil, hay tayfaları idi. Ərmən adı isə yerli qıpçaqların bir boyu idi. Beləliklə, haylar bütün Yaxın Şərqi və Anadolunu işğal edən müsəlman-türk ordularından qaçaraq yerli qıpçaqlara, ərmənlərə sığınmağa başlamışdılar. İttifaqa girər-girməz də yerli ərmənlərin və qıpçaqların tarixini saxtalaşdırmağa və qıpçaqca olan xristian mətnlərini hay dilinə çevirməyə, qıpçaqlar isə həvəslə hay dilindən məişətdə istifadə etməyə başladılar. Əslində, bu yad dili mənimsəmək qıpçaqlara da sərf edirdi. Çünki onlar öz dillərində danışan zaman qan qardaşları, ancaq din düşmənləri olan müsəlman türklər, oğuzlar onları yaxşı başa düşürdülər. Bu isə hərbi sirlərin qorunmasında problemlər yaradır, qıpçaqların İslam dininə meylini artırırdı. Ona görə də, qıpçaq bəyləri hay dilini həvəslə mənimsəyir, din fərqliliklərinə bir də dil fərqliliyi əlavə etməklə oğuz hegemonluğundan özlərini və dinlərini qorumağa çalışırdılar. Beləliklə, Cənubi Qafqazda olan bütün milli-mədəni və dini abidələrini də mühafizə etmək istəyirdilər.

Bu tarixi fürsət haylara böyük şans verməklə ərmənlərin və qıpçaqların assimilyasiyasını sürətləndirdi.

Hayların əlinə tarix boyu düşməmiş fürsət düşmüşdü. İki türk savaşacaq, haylar isə dini-ideoloji rəhbər olacaqdılar. Nəhayət, onlar da bir toplumda elitaya çevriləcəkdilər, qul ikən ağa olacaqdılar. Ona görə də, çevik üsullarla qıpçaq dilini öyrənir, sonra qıpçaq-erməni lüğəti tərtib edir, qıpçaqların bütün dini mətnlərini haylaşdırdılar.

3-cü sual: Bəs o qıpçaqca mətnlər haradadır? Ola bilməz ki, onların hamısı məhv edilmiş olsun! Ortada dəlil varmı?

Bəli..!

Düşünürük ki, qıpçaq dilində mətni elə qıpçaqca Xristosa dua ilə başlayaq:

Surp Asduadz

Ari Teŋri, ari da χuvatlï, ari da ölümsüz, ki χačlandïŋ bizim üčün, yarlïγa bizgä.

Üč kez ayt.

Haybatlï da alγïšlï dayma ari gojs Asduadzadzin Mariam, anasï K'risdosnuŋ, sungïn χoltχamïznï bi(101)zim Oγluŋa seniŋ da Teŋrimizgä bizim.

Xutχargay bizni sïnamaχtan da barča tarlïχlarïmïzdan bizim.

Tərcümə:

Müqəddəs (Uca) Tanrı, uca və qüvvətli, uca və ölümsüz ki, xaçlandın (çarmıxa çəkildin) bizim üçün, bağışla bizi!

Üç dəfə söylə.

Müqəddəs və alqışlı (dualı) daima uca qız Məryəm, Xristosun anası, açılmış bizim qollarımız (əllərimiz) Oğluna, sənin və bizim Tanrımıza.

Qurtar bizi sınanmaqdan və əzablarımızdan.

(H.B.)

Başqa bir dua:

Yalbarïp χolarmen sendän, Biy, bošat maŋa menim yazïχlarïmnï.

Köplärgä yarlïγovučï Biy, yarlïγa maŋa, yazïχlïga.

Teŋri, arït meni, yazïχlïnï, yazïχtan da tirgiz.

Teŋri, šaγavatlan men yazïχlï χuluŋ üsnä da yarlïγa maŋa, (109) köpyazïχlïga.

Tərcüməsi:

Yalvarıb istəyirəm səndən, Bəy, xilas et məni mənim günahlarımdan

Çox bağışlayan (mərhəmətli) Bəy, bağışla mənə günahlarımı

Tanrı, təmizlə məni, günahkara günah etməyi tərgitdir (Yaxud günahkarı günah etməməyə öyrət).

Tanrım, mən günahkar qulun üçün səxavətli ol və bağışla mən çoxgünahkarı.

(H.B.)

Göründüyü kimi, xristian qıpçaqlar İsus Xristosa bəzən Tanrı, bəzən də bəy deyə müraciət edirlər. Onların dini leksikonunda hələlik "Boq", yaxud "Allah" yoxdur. Tanrı qədim allahlarıdır və xristianlıqdakı Boq, İslamdakı Allahla eyniyyət təşkil edir. Ona görə də, xristianlıq da, İslam da türklər tərəfindən asanlıqla mənimsənilir. Çünki heç bir dini-mənəvi, yaxud dini-psixoloji baryer yoxdur. Tanrıçılıq inancı təkallahlılıq üçün olduqca münbit dini-ideoloji zəmin formalaşdırıb. Haylar isə çoxallahlılıqdan gəldikləri üçün xristianlığı qəbul etmiş olsalar belə, onu ruhən mənimsəyə, qavraya bilmirlər. Geniş izahata və təbliğata ehtiyac var. Bu halda qıpçaqların köməyinə arxalanmaq olar. Ərmən qıpçaqların dini mətnləri məhz bu səbəbdən hay dilinə tərcümə edilirdi.

Elə buradaca hayca-qıpçaqca daha bir mətni təqdim edək. Bu, qədim türklərdə olan il sıralamasının adıdır.

siĉχn il	որէ մուկն [orę mugn]	— *sïĉχan yïl*
ut ili	որէ եզն [orę ezn]	— *buγa , sïγïr*
p'ars	որէ ինձ [orę incn]	— *bars*
t'ušχan	որէ նապաստկն [orę nabasdagn]	— *χoyan, tavšan tavïšχan, tušχan*
lu	որէ ճուկն [orę cugn]	— *balïχ , lu*
ilan	որէ օձ [orę oc]	— *yïlan*
At'	որէ ձի [orę ci]	— *at*
γu	որէ ոչխար [orę oĉχar]	— *χoy , χoĉχaroĉχar*
piĉ	որէ մէմուն [orę męmun]	— *piĉ , meymun*
t'aχuγu	որէ հաւ [orę haw]	— *tavuχ*
it'	որէ շուն [orę šun]	— *it*
t'anguz	որէ խոզ [orę χoz]	— *toŋuz*

Qədim türk tarixində illərin ardıcıllığını göstərən mətnin qıpçaqcadan ermənicəyə tərcüməsi.

Haylar qıpçaq-ərmənlərdən təkcə dini deyil, həm də məişət normalarını, hüququ (töräni), hətta təbabəti və digər zəruri şeyləri acıgözlüklə öyrənirdilər. Sağlamlıqla bağlı olan belə nümunələrdən biri günümüzədək gəlib çatıb. Bu, qıpçaq-ərmənlərdən

götürülmüş uzunömürlülük reseptidir. Oxucularımız üçün də maraqlı olacağını nəzərə alaraq, həmin resepti təqdim edirik.

1	Muškat	1 lot	Myristica moschata	1 лот
2	Faramfil	1 lot	Dianthus	1 лот
3	Rovant	1 lot	Rheum palmatum	1 лот
4	Uzunbürč	1 lot	Piper longum	1 лот
5	Xarγa otu	1 lot	Chelidonium majus	1 лот
6	Citvar > Cïtvar	1 lot	Artemisia cina	1 лот
7	Galgan	1 lot	Potentilla erecta	1 лот
8	Egir	1 lot	Acorus calamus	1 лот
9	Zindžibil	1 lot	Zingiber officinale	1 лот
10	Zafran	1 lot	Crocus	1 лот
11	Dzengelu gasen nemičnag > nemič dzag [= *algajsen* nemič, dzag*il*]	1 lot	Archangelica	1 лот
12	Reum ponskego, tiptu	1 lot	Rheum ponticum	1 лот
13	Zlinbovïχ yontrek	1 lot	Cedrus	1 лот
14	Šäkär	2 funt ya 1		2 фунта или 1
15	K'aγçrp'ajd	1 lot	Glycyrrhiza	1 лот
16	Kvit	1 lot	Helichrysum	1 лот

Barčasï ki barabar bolgay otlarï (л. 130).

Qıpçaqca uzunömürlülük resepti.

Qıpçaqca dua mətnlərini hələlik son bir nümunə daha verməklə yekunlaşdırırıq:

Vesn jarut'iunn K'risdosi

Bügün sövünüyüχ friштälär bilä da färâhlanïyïχ bar yüräkimiz bilä Biyimizniŋ surp jarut'iunundan, χartaygan dušmannïŋ ezilmäχindän (л. 131 об.).

Tərcüməsi:

Bu gün sevinirik mələklər ilə, fərəhlənirik var ürəyimizlə, Bəyimizin müqəddəs çarmıxlanmasından, qarı düşmənimizin əzilməyindən.

(H.B.)

Duaların mətninə nəzər saldıqda qıpçaq dilinin müasir dilimizə nə qədər yaxın olduğunu görürük. Baxmayaraq ki, cığatay-qıpçaq ləhcəsi oğuz ləhcəsindən həmişə nisbətən fərqli olub, ancaq görünür, orta əsrlərdə bu fərq indiki qədər olmayıb. Əlbəttə, bizim məqsədimiz qıpçaq mətnlərinin dil problemlərini araşdırmaq olmadığı üçün (hərçənd, bu da dilçilərimiz üçün ciddi maraq kəsb etməlidir) yenidən mövzumuza qayıdaq.

— Nečik inanïrsen sen Teŋrini?
— Üčlüχtä bir.
— Kimniŋ inanganïsen sen?
— Eŋrortut'iunnuŋ.
— Kimgä inanïrsen sen?
— Errortut'iunga da bir Teŋrigä (л. 342).

Tərcümə:

- Necə inanırsan sən Tanrıya?
- Vahid üçlükdə.
- Kimin inancındansan sən?
- Üçlüyün (Tanrı, Məryəm, İsa üçlüyü).
- Kimə inanırsan sən?
- Vahid üçlüyə və bir Tanrıya.

(H.B.)

Monastrda dini öyrədən mətndən nümunə.

Göründüyü kimi, bütün dünyaya hay tarixi kimi sırınan tarix əsla hay tarixi (yəni bu gün dünyanın erməni kimi tanıdığı hayların) deyil. Bu tarix Baqratdan başlamış, Vaspurakana qədər (oxu, Baqatırdan, yəni Bahadırdan başlamış, Bas-Vur-Hakana qədər) qıpçaq-ərmən tarixidir. Kilsələrdə, xüsusilə hazırda Eçmiədzin kilsəsində gizlədilən tarix də elə bizim tariximizdir. Ta-

Erməni əlifbası ilə qıpçaq dilində yazılmış kitab nümunəsinin əsli.

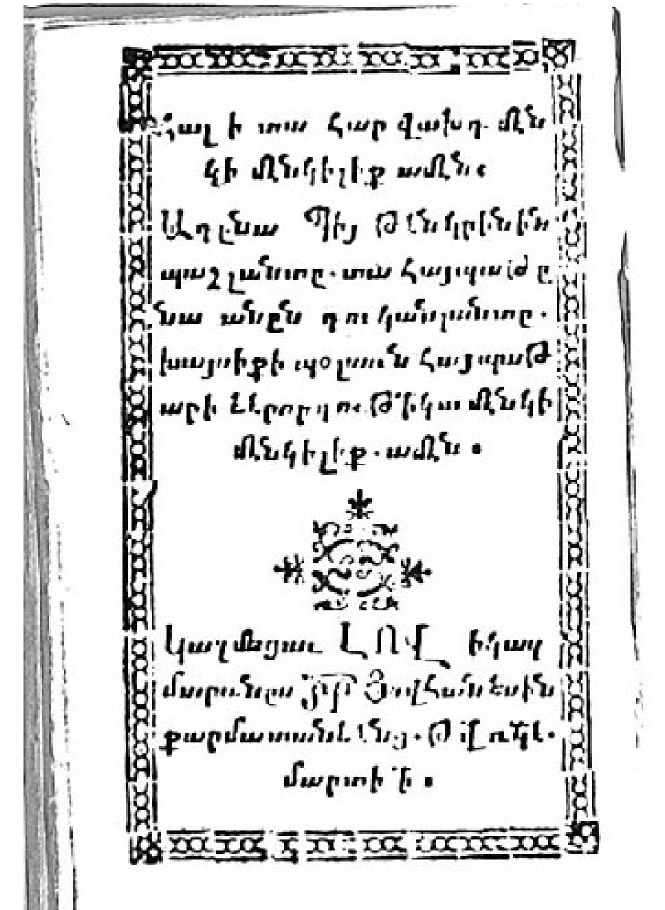

Erməni əlifbası ilə yazılmış qıpçaqca duanın orijinalı. Tərcüməni aşağıda veririk.

Atïna Biy Teŋriniŋ bašlandï da haybatïna anïŋ tügänländi, χaysï ki bolsun haybatı ari Errortutʻiunga meŋi meŋilik, amen.

<u>Tərcümə</u>: Adına bəy Tanrının başlandı və onun şəninə bitirildi, hansı ki, olsun şəni müqəddəs üçlüyün (Allah, Məryəm, İsa üçlüyü nəzərdə tutulur) əsrlərcə (minillərcə) amin.

(H.B.)

rixi sənədləri araşdırarkən böyük türkoloq və tarixçi, akademik Marrın bir qeydinə rast gəldik. Marr "Spisok rukopisey Sevanskoqo monastıra" adlı araşdırmasında təəssüflə etiraf edir ki, ... arxiv materialları ilə tanış olarkən ona çox xəsisliklə mənbələr təqdim edilirmiş. Akademik vurğulayır ki, hələ rəhmətlik Patıkanov1879-cu ildə burada olarkən 180 sənəd haqqında məlumat əldə edib. 1887-ci ildə isə mənə burada yalnız 111 sənədin olduğunu bildirdilər. Həmin sənədlərin isə yalnız bir qismini mənə göstərdilər. İstifadə etmək üçünsə, demək olar ki, heç nə vermədilər.

Əgər bu sənədlər doğrudan da hay tarixinə aid mənbələr idisə, görəsən, haylar bu sənədləri niyə böyük tədqiqatçıdan gizlətmişdilər. Yalnız bir səbəbə görə: həmin sənədlər üzərində saxtalaşdırma əməliyyatı hələ tam başa çatmamışdı... Heç bu gün də başa çatmayıb.

Hesab edirik ki, müasir Azərbaycan tarixşünaslığının ən mühüm və strateji məqsədi oğurlanmış tariximizi - qıpçaq-ərmən tariximizi özümüzə qaytarmaq olmalıdır.

Sonda vacib bir problemi aktuallaşdıraraq cəmiyyətin diqqətinə təqdim edən və məni də bu araşdırmanı aparmağa həvəsləndirən çox hörmətli Akademik Ramiz Mehdiyevə "Gorus - 2010: absurd teatrı mövsümü" adlı qiymətli əsərinə görə dərin təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirirəm.

Bir mahnının izi ilə, yaxud qıpçaq qızı Sarı Gəlin

Anan ölsün, nənən ölsün, yoxsa Sinan ölsün Sarı Gəlin?...

"Sarı Gəlin" mahnısını dinləyən hər bir azərbaycanlı üçün bu mahnı olduqca doğmadır. Əvvəla, ona görə ki, mahnının sözləri oğuz türklərinin Boyat boyunun yaratdığı ədəbi üslubda, bayatı janrında yazılıb. Cəmisi yeddi hecadan ibarət, olduqca sadə vəzndə yazılmış bu sözlər bayatı janrının bütün müsbət keyfiyyətləri, axıcılığı, sadəliyi, aydın ifadə tərzi və məhz xalq dili ilə yazıldığı üçün çox sevilir. Bayatı yalnız türklərə aid bir yaradıcılıq nümunəsidir. Bu üslub İraq türkmənləri və azərbaycanlıların ən çox istifadə etdiyi xalq yaradıcılığı nümunəsi olmaqla başqa heç bir xalqın şifahi yaradıcılığında rast gəlinməyən bir nümunədir.

Mahnının olduqca populyarlıq qazanmasının və sevilməsinin ikinci səbəbi isə onun məzmunu ilə bağlıdır. Mahnıda bir nakam eşq hekayəsindən bəhs edilir və bu hekayət olduqca təsirli sözlərlə təsvir olunur. Mahnını çox sevdirən üçüncü cəhət isə onun melodiyasının yenə xalq yaradıcılığının başqa bir nümunəsi olan aşıq sənətindən qaynaqlanmasıdır. İlk baxışdan hər nə qədər bu mahnının aşıq havaları ilə uyğunluq təşkil etmədiyi təsəvvürü yaransa da, mahnıya diqqətlə qulaq asdıqda onun melodiyasının alt qatlarından ən qədim aşıq havalarından olan "İrəvan çuxuru"nun ritmləri aydın sezilir. Sanki "İrəvan çuxuru" havası "Sarı Gəlin"də daha ləng, daha aramla, daha həzin və qəmli şəkildə səslənməklə bu eşq hekayətinin bitməsini istəmir, bu çarəsiz eşqə yas tutarcasına həzin-həzin inildəyir. Bəs, təpədən-dırnağa istər sözləri, istər musiqisi və istərsə də qəmli məzmunu ilə türk ruhunun daşıyıcısı olan bu mahnıya niyə başqaları sahib çıxmağa çalışır?! Bu mahnının gerçək tarixçəsi varmı?! Varsa necədir?! Bu araşdırmamızda yuxarıdakı suallara cavab tapmağa çalışacağıq.

Xalq hekayəti Sarı Gəlin Hüseyn Cavid yaradıcılığında

Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, "Sarı Gəlin" mahnısının mövzusu folklor nümunələrimizdən biri olaraq uzun müddət şifahi xalq ədəbiyyatımızda mövcud olub. Sonra musiqiləşib, daha sonra isə bu mahnının hekayəti böyük dramaturq Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan" əsərinin süjetində qismən öz əksini tapıb. Şeyx Sənanda da, "Sari Gəlin"də də aşiq müsəlman, məşuqə isə xristiandır. Hər iki yaradıcılıq nümunəsi dramatik süjet üzərində qurulub və s. Lakin oxşarlıq bununla bitmir. Ona görə də, daha ətraflı izahata keçək.

Görünür dahi Hüseyn Cavid Şeyx Sənanı yazanda əsərin əsas süjet xəttinə o zamanlar el arasında şifahi folklor nümunəsi kimi mövcud olan hadisəni daxil edib. Əlbəttə, süjet Cavid intellekti, zəkası, elmi-fəlsəfi dünyagörüşü, parlaq istedadı və mükəmməl ədəbi düşüncəsi ilə olduqca zənginləşdirilir. Oxucunu dini fəlsəfə ilə dünyəvi fəlsəfənin ziddiyyətləri, bəlkə də, harmoniyası ilə üz-üzə qoyur. Ancaq eyni zamanda, bu zənginliyin içərisində sadə və səmimi ana xətt, əzəli və əbədi nakam eşq hekayəsi bir inci kimi parıldayır.

Məqsədimiz əsərin bədii keyfiyyətlərini təhlil etmək olmadığı üçün elə buradaca "Şeyx Sənanla" "Sarı Gəlin" arasındakı əlaqənin nə ilə bağlı olduğunu aydınlaşdırmağa çalışaq.

İlkin yazılı mənbə doğrudan da ilkdirmi?!

Bu yarımbaşlığı təsadüfi seçmədik. Ancaq mövzumuzla birbaşa əlaqədar olduğu üçün indi istinad edəcəyimiz mənbəni şərti olaraq ilkin yazılı mənbə adlandıracağıq (Sonra isə daha qədim yazılı mənbəyə üz tutacağıq). Bu mənbədə "Sarı Gəlin" mahnısının tarixi ilə bağlı olduqca maraqlı faktlar var. Mənbə kimi təqdim etdiyimiz əsər Osmanlı yazarı Ahmet Refik Altunayın "Kafkas yollarında" adlı xatirələr kitabıdır. Müəllif Birinci Dünya müharibəsi dövründə yüzbaşı rütbəsi ilə Osmanlı ordusunda xidmət etmiş bir hərbçidir. Müharibədən sonra İstanbul Dərülfünunda (universitetində) Osmanlı tarixi müəllimi olmuş və müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Birinci Dünya müharibəsindən sonra ermənilərin türklərə qarşı törətdiyi soyqırımı və cinayətləri yerindəcə təsbit etmək və dünyaya çatdırmaq məqsədilə İstanbulda xarici jurnalistlərdən ibarət bir heyət düzəldərək, 1918-ci ilin 17 aprel, 20 may tarixləri arasında Anadoluya səfər təşkil edir. Səfər çərçivəsində Karsa, Sarıqamışa, Ardahana, Artvinə, Batuma və s. qədər həmin heyətlə bərabər gəlib çıxır. Müəllif Anadolunu dolaşıb erməni vəhşilikləri ilə yanındakı nümayəndə heyətini tanış etməklə bərabər, bu faciə ilə bağlı yaranmış ağıları, folklor nümunələrini bəzi hallarda isə, ayrı-ayrı insanların şəxsi faciəsini qələmə almışdır. A.R.Altunay qeyd edir ki, Anadolunun ən ucqar nöqtələri olmasına baxmayaraq, burada yaşayan insanlar çox səlis türkcə danışırlar. Bu qeyddən sonra müəllifin verdiyi şeir və yazı nümunələrinə baxdıqda aydın olur ki, onun "səlis türkcə" kimi xarakterizə etdiyi dil Azərbaycan türkcəsidir. Ardahanın Mərdinik kəndində Əli adlı bir şəxslə qarşılaşan Altunayın diqqətini onun şəxsi faciəsi və oxuduğu mahnı çəkir. Əli əslən ermənilərin viran qoyduğu Oxçu kəndindəndir. Təxminimizə görə, bu kənd hazırda Ermənistan Respublikasının Amasiya rayonunun (Şörəil mahalı) Oxçuoğlu kəndidir... Kəndin əhalisinin bir qismi erməni-rus birləşmələri tərəfindən öldürülüb, bir qismi qaçqın düşüb. Tale Əlini Ardahanın Mərdinik kəndinə gətirib çıxarıb (Qeyd: Ardahanla Amasiya bi-

tişik coğrafiya olduğu üçün əhalinin əvvəlcədən sıx dostluq və qohumluq əlaqələri olub). Əli şamlı dağlara, Koroğlu təpələrinə, oradan doğan səhər günəşinə baxaraq elə həzin türkülər oxuyur ki, elə bil ruhu eşqdən yanan bu mahnıları yaradan, qəlbinin kədərini (ələmlərini) həzin bir fəryadla ruhumuza ötürmək istəyən aşiq o özüdür. Bu fikri Əlini dinləyən Altunay söyləyir. Onun ən gözəl mahnısı isə "Sarı Gəlin"dir.

Bir mahnının üç sirri...

R.Altunay mahnının mövzusu haqqında belə bir hekayə nəql edir. Bir türk gənci kəndində yaşayan bir xristian qızı sevir. Səhərlər tarlaya gedərkən arxasından onu izləyir, axşamlar sürülər ağıllarına dönərkən sevgilisinin gözəlliyini seyr edərək ruhunun atəşini təsəlli etməyə çalışır. Fikrən, hissən qıza o dərəcədə aşiq olur ki, bir bazar günü əlinə bir xaç alaraq səhər xristianlarla bərabər kilsəyə gedir. Bir küncdə durub sevgilisinin və onun dinindən olanların ibadətini seyr edir. Sonra isə yanıqlı və həzin səslə aşağıdakı mahnını oxumağa başlayır:

Vardım kilsəsinə baxdım xaçına
Mail oldum bölük-bölük saçına
Qız seni götürəm İslam içinə
Vay Sinan ölsün Sarı Gəlin
Ah, seni vermem dünya malına

Təəssüf ki, R.Altunay mahnının yalnız bir bəndini verir. Ancaq elə bu bir bənddəcə olduqca maraqlı informasiya var. Birincisi, mahnının tarixçəsindən bəlli olur ki, bir türk gənci öz kəndində yaşayan xristian sevgilisi üçün bu mahnını yazıb. İkincisi və ən önəmlisi odur ki, mahnının müəllifinin adı Sinandır. Üçüncüsü isə odur ki, xristianlar və müsəlman türklər eyni kənddə bərabər yaşayırlar. Bu nə deməkdir? Bu suala bir az sonra cavab verəcəyik. İndi isə biz artıq bilirik ki, mahnının müəllifi Sinan adlı bir müsəlman türkdür (müsəlman türk sözünü təsadüfi işlətmirik: -1). Biz həm də onu bilirik ki,

Anadoluda Sinan kimi tələffüz olunan adı biz Sənan kimi ifadə edirik. Deməli mahnıdakı Sinan ilə Hüseyn Cavidin Sənanı eyni şəxsdir.

Şeyx Sənan fəlsəfəsi və məhəbbət

Böyük Cavid isə bu hekayəni fəlsəfi dramaya çevirmək üçün Sənanı Mədinəyə, Məkkəyə apararaq onu İslam dinində şeyx rütbəsinə qədər ucaldır. Sadə xristian qızını isə rahibəyə çevirir. Beləliklə, məsələni dramatikləşdirir, ona ümumi dini-fəlsəfi və dini ictimai kontekstdə yanaşır.

Dini ayrı-seçkiliyin və mövhumatın insanlığa gətirdiyi bəlaları qabarıq şəkildə təqdim etməklə insanlara ibrət dərsi verməyə çalışır. Eyni zamanda, xristian və İslam dininin ümumi təkallahlılıq fəlsəfəsindən çıxış edərək Şeyx Sənanın humanist yanaşması ilə iki din arasında kəskin tənqidi mövqeləri yumşaldır. Şeyx Sənan qızın ona verilməsi müqabilində əvvəlcə şərab içməyi qəbul edir, ona rişxənd edən dostlarına bunun Allahın yaratdığı nemət olduğunu xatırladır, daha sonra xaç taxır və bunun da dinimizdə İsanın da peyğəmbər kimi qəbul edildiyi ilə izah edir. Sonra "Qurani-Kərim"i yandırır və buna etiraz edən üləmalara yandırılanın, sadəcə, kağız və mürəkkəb olduğunu, "Qurani Kərim"in isə ilahi hikmət kimi əbədi olacağını söyləyir. Daha sonra isə donuz otarmağı da qəbul edir və bunu isə sevgilisinə adi xidmət kimi təqdim edir. Beləliklə, sevginin, eşqin ən ülvi, ən ali hiss olduğunu sübut etməklə bu hissləri ona bəxş edən Allahın onu bağışlayacağına da əmin olduğunu bildirir. Bu bir möminin, ilahiyyət aliminin, şeyxin kamil imanından, mükəmməl dünya görüşündən, ali və humanist inancından doğan mövqeyidir. Bu mövqedə kiçik tərəddüdləri olan şeyx üzünü Allaha tutaraq şikayətlənir.

Yandım Allah, nədir bu işgəncə?
Həm də dəhşətli, datlı əyləncə
Atəşi eşq bir şəadət imiş
Bu da bir başqa dürlü cənnət imiş,

Bəndə yox iştika, fəqət yarəb!
Yokmudur səndə mərhəmət ya rəbb!
Gəliyor həp bu hiylələr səndən,
Bəni bilməm niçin yaratdın sən?!

Şeyxin bu tərəddüd və şikayətlərinə isə ilahi tərəfindən göndərilmiş bir mələk cavab verir.

Hiç mərak etmə, möhtərəm Sənan
Səni əsla unutmamış Yaratan
Sana xaliq olub yeganə pənah,
Həm şəfaətçidir Rəsulüllah.
Səni təqdis edər mələklər, inan,
Heç tələş etmə, gəl, böyük Sənan

Bu ilahi sözlərlə böyük şeyxin tələş və intizarına son qoyulur. Allahın onun yanında olduğu bildirilir. Dolayısı ilə onun eşq uğrunda atdığı addımlara bəraət verilir. Buna görə də, Şeyx Sənanı da Sinanı və Sarı Gəlini də əbədiyaşar edən məhz eşqdir. Bu hekayənin dildən-dilə düşərək, nəsildən-nəslə ötürülməsi də, bu mahnının insanların qəlbini riqqətə gətirməsi də Allahın təqdiridir.

Adlar nə deyir?!

İndi isə yenidən mövzuya qayıdaq. Çox maraqlıdır ki, Hüseyn Cavid dram əsərindəki gürcü obrazlarının adını gürcü adlar ilə, məsələn, Serqo, Simon, Nino, ərəb obrazlarını ərəb adları ilə, məsələn, Zəhra, Əzra, Sədra, Əblülüla, Mərvan, azərbaycanlı obrazlarının adlarını azərbaycanlı adları ilə, məsələn, Oğuz, Özdəmir və s. şəklində verir. Bu müəllifin obrazların milli xarakterinə və hətta adlarının seçiminə belə nə qədər diqqətlə yanaşdığını, bu məsələdə xüsusi həssaslıq nümayiş etdirdiyini göstərir. Belə olan halda ilk baxışda xristian gürcü kimi görünən qızın adının Xumar, atasının adının isə Platon olması təəccüb və sual doğurur. Görəsən, dahi Hüseyn Cavid gürcücə 3-4 addan başqa ad bilmirdi?! Yoxsa bilərəkdən, düşünərəkdən xristian qızın

adını Xumar, atasının adını isə Platon kimi verirdi. Əlbəttə, İstanbulda təhsil alan, dəfələrlə Bakıdan Batumiyə oradan isə gəmi ilə İstanbula gedib-gələn Hüseyn Cavid onlarca, yüzlərcə, gürcü adı bilirdi. Bəlkə elə gürcü dilini də az-çox bilirdi. Bəs, nəyə görə əsərin qəhrəmanları səviyyəsinə yüksəltdiyi ata və qızın adlarını gürcü adları ilə vermirdi? Elə kilid nöqtə də burdadır. Hüseyn Cavid qəhrəmanların kimliyini ya dəqiq bilir, ya da heç olmasa onların gürcü olmadıqlarını dəqiq bilirdi. Ona görə də, bu obrazlara gürcü adı verməkdən imtina etmiş, onların kimliyinin araşdırılmasını gələcək nəsillərə vəzifə olaraq buraxmışdı.

Niyə Platon, niyə Xumar, yaxud H.Cavidin sirri nə idi?!

Elə isə Şeyx Sənanın aşiq olduğu xristian Xumar və atası Platon kimlər idi. Yenə Hüseyn Caviddən sitat gətirməklə Platondan başlayaq. Platon əyyaş və içki düşkünüdür. Həyat yoldaşına etdiyi zülmlərdən sonra o dünyasını dəyişib. Kiçik yaşlı Xumar bunların şahidi olduğuna görə evlənməməyə qərar verərək yarırahibə həyat tərzi keçirir. Platon isə xristian olmasına baxmayaraq, yerli əhali, hətta papaz tərəfindən də yad ünsür kimi qəbul edilir. Əsərdə bu ziddiyyət Simonla Serqonun dialoqunda aşağıdakı kimi tərif edilir:

Sən nə dərsin, şu dərbədər Platon
Şeyx Sənana qız verirmi?..
Simon.....!
O bir insan ki, pək firumayə

And içib Tanri oğlu İsayə
Basmış İncilə əl, inan verəcək...
Şu hərif pək inadçıdır gerçək
Qızı bədbəxt edib də öldürəcək

Aha...! Bizcə Hüseyn Cavid bilərəkdən, ya bilməyərəkdən qəhrəmanının sirrini burada açır. Birincisi Platonu gürcü Simon dərbədər adlandırır, ikincisi fürmayə (zatı qırıq), üçüncüsü inad-

kar. Birinci iki keyfiyyət Platona qarşı gürcü eqoizmidir. Çünki xristian olmasına baxmayaraq, o gürcü deyil, buna görə də, gürcülər tərəfindən aşağılanır. Üçüncü keyfiyyət isə Platonun millietnik kaloritidir, inadkar. Onda Platon gürcü deyilsə, erməni deyilsə, bəs kimdir?! Əlbəttə, xristian qıpçaqdır. Əlbəttə...!

İlkin mənbədən daha qədim mənbələrdə "Sarı Gəlin"

Elə buradaca araşdırmamızı bir az daha dərinləşdirərək bir neçə əsr önə aparaq. "Sarı Gəlin" mahnısının xristian-qıpçaq versiyasını tapmağa çalışaq. Bir araşdırmamızda qeyd etmişdik ki, xristian-qıpçaqlar Azərbaycana səlcuqlu-islam axınından sonra ucqarlara çəkilməyə başlamış, daha çox xristian toplumlara yaxın yerlərdə məskunlaşmağa başlamışdılar. Belə mühafizəkar xristian qıpçaqlardan biri də qıpçaq Platon idi. H.Cavidə görə hadisələr Tiflis ətrafında, R.Altunaya görə isə Ardahan ətrafında baş vermişdi. Hər iki məkan xristianlıqla İslamın kəsişdiyi, yaxud iç-içə girdiyi ucqarlardır. İndi isə yuxarıda söz verdiyimiz xatırlatmaya qayıdaq. R.Altunayın nəql etdiyi hekayədə Sənan ilə, Sarı Gəlin bir kəndin uşaqları idi. Kəndin yarısı xristian, yarısı isə müsəlmandır. Deməli, bu kənddə yaşayan qıpçaq türklərinin bir qismi İslamı qəbul edib, daha mühafizəkar olan ikinci qismi, yaxud dindar elitası ənənəvi xristian dinində qalıblar. Ancaq buna baxmayaraq, qəbiristanlıqlarını hələ də ayırmayıblar. Eyni qəbiristanlıqda 100 il əvvəlki xristian türklərin müsəlman nəvəsi də dəfn olunub (yeri gəlmişkən, hazırda Gürcüstan Respublikası Dumanisi rayonunda belə bir qəbiristanlıq hələ də qalmaqdadır). Sən demə, xristian Platonun gürcü dindaşları tərəfindən xor görülməsinin, dərbədər və inadkar adlandırılmasının səbəbi onun qıpçaq olması ilə bağlı imiş...

"Sarı Gəlin"in Ukrayna, yaxud Dəsti-Qıpçaq versiyası

Yenidən qıpçaqlara və xristian qıpçaqlar arasında, özü də Azov dənizinin şimali-qərb sahillərində yaşayan xristian qıpçaqlar içərisində mövcud olan "Sarı Gəlin" mahnısının indiyə qədər bizə məlum olmayan versiyasını öyrənməyə çalışaq.

Adını bilərəkdən yazmadığımız müəllifin çox çətinliklə əldə etdiyimiz məxfi qrif adı altında qorunan əsərində mahnının orijinalı belədi:

Axız, sat`ın örmezler
Sen`i, ban`a bermezlər.
T`el, alayım, xaçayım
Xaranqılıx körmezler.
Axız, sat`ın set`iz xat
T`es birisin, bizqe sat
Anen-baben xail olsa
T`el böqeje bizqe yat.

İndi isə doğmaca dilimizdə olan bu kiçik şeiri hazırkı ədəbi dilimizə uyğun şəkildə təqdim edək və sonra təhlilə başlayaq. Şeir belə səslənir.

Ay qız, saçın hörməzlər
Səni mənə verməzlər.
Gəl, alayım, qaçayım
Qaranlıqdır görməzlər.

Ay qız saçın səkkiz qat,
Kəs birisin bizə sat
Anan-baban razı isə
Gəl bu gecə bizdə yat.

Bu şeiri qısaca təhlil etməklə biz "Sarı Gəlin" mahnısının sözlərinin məhz xristian qıpçaqlarına aid olduğunu isbat etməklə yanaşı, müasir dilimizdə səslənən mahnının sözlərinin məna tutumunun nə olduğunu da aydınlaşdırmış olacağıq. Çünki hələ də "saçın ucun hörməzlər" misrası ilə "səni mənə verməzlər" misrası arasında bir məntiqi əlaqə qura bilmirik. Yəni, "səni mənə verib verməməklə", "saçın hörülüb-hörülməməsinin" nə əla-

qəsi olduğunu bilmirik. Elə bilmədiyimiz üçün də mahnının nəqarətində səslənən "Vay Sinan ölsün Sarı Gəlin" misrasını da gah anan ölsün, gah da nənən ölsün Sarı Gəlin kimi oxuyuruq. Onsuz da Sarı Gəlinin anası ölmüşdü. Bu nakam eşqin baş tutmamasında onun heç bir rolu ola bilməzdi. Müəllif həm də aşiq, yəni, bu mahnını yaradan və oxuyan özü-özünü qarğayırdı. Vay Sinan ölsün deyirdi. Əslində, bu mahnının mətnində müəllif öz adını çox açıq şəkildə göstərib. Zaman-zaman mənasını başa düşmədikcə biz onu təhrif edərək oxumağa başlamışıq.

İndi isə qayıdaq mahnının mətnindəki digər, necə deyərlər "ziddiyyətlərə".

F.A.Nikolayevin acı və çarəsiz etirafı

Əvvəla, onu qeyd edək ki, "Sarı Gəlin" mahnısının qıpçaq versiyası 1800-cü illərin sonunda Ukraynada yaşayan F.A.Nikolayev adlı xristian qıpçağın dilindən qeydə alınıb. Eyni zamanda, həmin vaxt F.A.Nikolayevin kifayət qədər yaşlı olduğu məlum olur və o da məlum olur ki, F.A.Nikolayev ondan sonra kimlərinsə bu dildə ("öz tilimiz" adlandırdığı qıpçaq dilində) danışacağına ümidini itirdiyini bildirir. Deməli, mahnının tarixi bir az daha uzaqlara gedib çıxır. O vaxtlara ki, Qafqaz qıpçaqları ilə Dəsti-qıpçaq qıpçaqları arasında sıx mədəni, mənəvi, sosial-iqtisadi və s. əlaqələr mövcud idi. Yəni, Cənubi Qafqazda danışılan bir hekayət, yaxud oxunan bir nəğmə şifahi şəkildə yayılaraq Ukraynaya, Dnepr sahillərinə, hətta bəlkə Dunay sahillərinə qədər yayıla bilirdi. Əks halda bu mahnının sözlərinin Azov ətrafında yaşaması mümkün olmazdı. Beləliklə, ortada isbata ehtiyacı olmayan bir həqiqət, aksioma var. "Sarı Gəlin" bir qıpçaq türküsüdür! Buraya qədər söylədiklərimiz də dediklərimizi sübut edir. Ancaq biz yenə də araşdırmamıza davam edərək detalları aydınlaşdırmaqla bir də mahnının mətnini özümüzə, yəni daxili auditoriyamıza izah edək.

Saçın ucun hörməzlər nə deməkdir?!

İlkin olaraq mahnının birinci misrasından başlayaq. Hər iki versiyada demək olar ki, birinci misra eynidir.

“Saçın ucun hörməzlər” Azərbaycan versiyası

“Axız sat`ın örmezler” qıpçaq versiyası.

Qədim türklərdə insanların ictimai mənşəyi, sosial statusu ilə bağlı olduqca maraqlı zahiri təzahürlər var idi. Bunlar özünü geyimdə, saç düzümündə, silahda, məişət əşyalarında və s. büruzə verirdi. Əslində, indi də belədir. Üzük taxmağın, hətta onu hansı barmağa taxmağın, yaxud qadınların qaşlarını necə düzəltmələrinin və s. öz xüsusi mənası var. Sosial-ictimai mənşəyi və statusu müəyyənləşdirən belə ünsürlərdən biri də saç idi. Qədim türklər həmişə uzun saç saxlayarlardı. Uşaqlar yeniyetmə yaşlarına çatdıqda isə qızlar oğlanlardan fərqlənsin deyə qızların saçlarını hörərdilər. Hətta bəzi hallarda qızla-oğlanı “deyikli” elan etmək üçün valideynlər uşaq vaxtı onların saçlarının ucunu bir-birinə hörər, bir növ talelərini bir-birinə bağlamış olduqlarını bildirərdilər. Bu, əslində, indi də Azərbaycanda mövcud olan filankəsin qızı ilə filankəsin oğlu deyiklidir, yaxud beşikkəsməsidir ənənəsinin qədim variantı idi. Konkret halda, yəni tədqiq etdiyimiz mahnının mətnindən də görünür ki, aşiqin məşuquna qovuşmaq ümidi yoxdur. Məşuqə onun üçün əlçatmazdır. Onların saçı heç vaxt bir-birinə hörülməyəcək, tale ulduzları heç vaxt birləşməyəcək. Mahnıdakı həzin kədər və ürək sızıldadan qəm də elə bu ümidsizlikdir.

Novobeşevli qıpçaq Trandafilovun dedikləri

İzahımızı gücləndirmək üçün yenə 1800-cü illərdə Ukraynanın Novobeşev (Novobeşev- rusca yeni və qıpçaqca beş ev söz birləşməsindən əmələ gəlmiş toponimdir) məntəqəsində yaşayan xristian qıpçaq İ.L.Trandafilovun dilindən qeydə alınmış bir şeiri diqqətə təqdim edək.

Todora edim de, - oldum Todur,
On et`i yıl da çoban yürdüm.
Siya sat`ımı ördürmedim,
Xızlığımı da bildirmedim.

Şeirin müasir ədəbi dilimizə uyğunlaşdıraq:

Todora idi, oldum Todur.
On iki il çoban getdim
Qara saçımı hördürmədim,
Qız olmağımı bildirmədim.

Şeir hansısa səbəbdən mərhumiyyətlərə düçar olmuş Todora adlı bir qızın dilindən yazılıb. Bu qız özünü Todur kimi təqdim edərək çoban işləyir və bu illər ərzində saçlarını hördürmür ki, qız olduğu bəlli olmasın. Bu şeir yuxarıda saçla bağlı dediyimiz sosial-mədəni statusun bir sübutudur. Deməli, saçın ucunun hörülməsi, yaxud, ümumiyyətlə, hörülüb-hörülməməsi ilə bağlı aşiqin narahatçılığı əsaslı imiş. Eyni zamanda, "saçın ucun hörməzlər" misrası ilə "səni mənə verməzlər" misrası arasında birbaşa əlaqə var imiş. Mahnının illərlə bizə gizli qalan sirlərindən birini beləcə açmış olduq. İkinci sirr isə mahnının qıpçaq versiyasının ikinci bəndinin birinci misralarındadır.

"Sarı Gəlin"in başqa bir sirri, yaxud nə üçün səkkiz qat...

Axız, saçın set`iz xat
T`es birisin, bizqe sat.

Yəni,

Ay qız, saçın səkkiz qat
Kəs birisin bizə sat.

Bu nə deməkdir? Niyə məhz səkkiz qat, böyük ehtimalla qat dedikdə səkkiz hörük nəzərdə tutulur. Bəs bu səkkiz nədir? Niyə indi də bəzi kəndlərimizdə hələ də qızların saçını səkkiz hörük hörürlər. Şüuraltı yaddaşla diktə edilən bu adəti hələ də qorumağa bizi vadar edən nədir?!

Səkkiz hörük və ya səkkiz qata keçmədən öncə elə bayrağımızdakı səkkizguşəli ulduzdan başlayaq. Lap elə istəyirsinizsə, xalı və kilimlərimizdə olan səkkizguşəli naxışlara diqqət edək. Bunların hamısının bir mənası var. Bu da Oğuz xanın 24 oğuz boyuna dünyanı zəbt etmək üçün verdiyi xəritənin koordinatları, istiqamətləridir. O gündən bu günə qədər yaşayaraq nəhayət bayrağımızda özünə yer tapıb. Bu səkkiz istiqamət 4 cəhəti şərq, qərb, şimal, cənub və bunlar arasında olan 4 yarımcəhəti simvolizə edir. Dolayısı ilə türklərin dünya üzərində hakimiyyətini simvolizə edir. Bu səkkiz qat, yaxud səkkiz istiqamətin məhəbbət müstəvisinə transfer edilməsinin mənası isə sevdiyinin ürəyinə hakim olmaq mənasındadır. Yəni, sənin qəlbinin tək hakimi mən olmaq istəyirəm. Burada məndən başqa heç kəsə yer olmamalıdır, mənasındadır. Göründüyü kimi, sevdiyi qızın saçları aşiqin məhəbbət dünyasıdır və bu dünyanın təkbaşına hakimi olmaq da onun arzusudur.

Mahnının üçüncü kilid nöqtəsi isə artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, nəqarətdə Sinan sözünün anan, yaxud nənən sözü ilə əvəz edilməsidir ki, bunu da izah etdik.

Sarı Gəlinin sarı olması simvolikdir, yoxsa həqiqət?!

İzah edilməsi vacib olan düyün nöqtələrindən biri mahnıda təsvir olunan qəhrəmanın Sarı Gəlin adlandırılmasıdır. Niyə Sarı Gəlin? Burada sarı simvolik rəngdirmi, simvolikdirsə nəyi

izah edir? Yoxsa elə qəhrəman sarışın olduğu üçün Sarı Gəlin adlandırılır. Araşdırmalarımız belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, biz cəsarətlə, tərəddüd etmədən, Sarı Gəlinin ailəsini qıpçaq ailəsi kimi qəbul edək. Qıpçaq yaxud poleves sözünün mənası da elə sarı deməkdir. Deməli, böyük ehtimalla sarı sözü elə Sarı Gəlinin dəri piqmentasiyası ilə (dərisinin rəngi) ilə bağlıdır. Bu versiyanı qüvvətləndirmək üçün bir daha hadisənin, hekayənin yaşandığı məkana üz tutaq. R.Altunay gəzdiyi obaların Corux çayı boyunca yerləşdiyini qeyd edir. Bəs Corux nə deməkdir? Onun qıpçaqlarla bir əlaqəsi varmı? Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, "Corux" bir hidronimdir. Yəni, çay adıdır. Lakin bir qədər daha diqqətlə yanaşsaq, bu sözün əgər belə demək mümkündürsə, etno-hidronim olduğunu görə bilərik.

Corux, çorlar, şorlar və Azərbaycan toponimləri...

Tarixçilərin və türkoloqların ümumi qənaəti belədir ki, çorlar yaxud şorlar hun-qıpçaq tayfalarıdır. Bu tayfaların yəni, çorların yaxud şorların adı ilə bağlı istər Azərbaycanda, istər Türkiyədə, istərsə də Sibirdə və Rusiya Federasiyasının ən müxalif yerlərində çoxlu sayda toponimlər var. Çor və şor sözünün fərqli tələffüzü isə oğuz qıpçaq ləhcəsindəki fonetik dəyişmə ilə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycanın mərkəzində və şərqində oğuzlar üstünlük təşkil etdiyi üçün şüyüd kimi tanıdığımız bitkiyə elə şüyüd deyirlər. Qərbində yəni, Gəncəbasarda isə hun-qıpçaqların nəsilləri üstünlük təşkil etdiyi üçün şüyüdə çüyüd deyirlər. Bu canlı nümunədən də göründüyü kimi, rus türkologiya elmində şorlar kimi tanınan və hazırda Novosibirskdə yaşayan və sayları 2 min olan şorlar özlərinə çor yaxud "çor kıjı" deyirlər. Deməli, Corux çayının adı da qıpçaq çorlarla bağlıdır. Azərbaycanda isə bu söz şor şəklində işləndiyi üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonunun adında və Şirvan mahalının adında kök olaraq iştirak edir. Yerli şərurlular öz rayonlarının adını Şəril (Şortil) kimi tələffüz edirlər. Bu şoreli (Şor El) mənasını verir və rayonun adı da etnonimdir. Şirvan sözündə də şor komponenti vardır. Burada da şor kök kimi iştirak edir. Şor+van (yə-

ni Şirvan) burada şor yenə şorların etnik adı Van isə "Dədə Qorqud" dastanında işlədilən ban sözünün fonetik deformasiyaya uğramış formasıdır. Dastanda ağ-ban evlərdən bəhs edilir. Ban arxaik mənada yaşayış yeri, məskəni, hazırkı mənada isə evin örtüyü, üstü mənasında işlədilir. Şorlarla bağlı, başqa bir etnonim isə yuxarıda qeyd etdiyimiz R.Altunayın rast gəldiyi Əlinin mahalının adıdır. R.Altunay Əlinin Oxçu kəndindən olduğunu bildirir. Biz isə bu kəndin tarixi Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan Respublikasının) Amasiya rayonunda olduğunu qeyd etmişdik. Amasiya rayonunda Şörəil adlı mahal var idi və bu mahal Kars vadisi ilə Ardahana bitişik ərazi idi. Elə Şörəil adı da şorlarla bağlı etnonimdir. Burada da eyni ilə Şəril etnonimində olduğu kimi, şor və el komponentləri birləşərək şor eli mənasını verir. Hər iki etnonimin leksik mənası və fonetik strukturu eyniyyət təşkil edir. Sözəməlgəlmə forması da eynidir. Bu izahatımızı çox uzatmadan Corux çayının da qıpçaqlarla bağlı olduğunu diqqətə təqdim etməyi lazım bildik. Deməli, ərazidə olan adlar, toponimlər, hidronimlər də qıpçaqlarla bağlıdır. Bu isə Sarı Gəlinin qıpçaq qızı olması ilə bağlı irəli sürdüyümüz iddianı daha da qüvvətləndirir. Sarı sözünün digər mənalarına gəldikdə isə bəzi araşdırmaçılar bunu günəşlə əlaqələndirməyə çalışırlar. Doğrudur, qədim türklərdə günəş, ay, hətta qor (atəş) kultu olub, ancaq konkret halda yəni, bu mahnının mətnində sarı rəngi günəşlə birbaşa əlaqədar deyil. Bu barədə bir az sonra daha ətraflı danışacağıq.

Sarı rəngi digər dastanlarımızda...

Hələliksə sarı rəngi ilə bağlı dastanlarımıza müraciət edək. Bütün türklərin ana dastanı olan "Dədə Qorqud" dastanımızda boylardan biri "Qanlı Qoca oğlu Qanturalı" boyudur. Elə buradaca tarixçilərimizə və ədəbiyyatçılarımıza bir irad tutmağı lazım bilirəm. Dastandakı boy Kanqlı Qoca oğlu Kanq Turalı adlandırılmalıdır. Elə orijinalda da belədir. Kanqlar isə türk boyudur və hazırda Azərbaycanda kəngərlilər kimi tanınırlar. Ancaq mən Almatı şəhərində özünü kanq kimi tanıyan canlı kanqla

(pasportunda qazax yazılıb) tanış olmuşdum. Dastanın qısa sujeti belədir. Qanturalın evlənmə vaxtı çatıb, o, türkmən qızına evlənmək istəmir, "mən incə-nazik türkmən qızının üstünə yıxılsam göbəyi partlayar. Mənə qılınc çalan, at çapan qız lazımdır" deyir. Üz tutur iç oğuza qız bəyənə bilmir. Sonra dış oğuza yenə axtardığını tapa bilmir. Nəhayət, qalın oğuzun sərhədlərini aşaraq Trabzonda, kafir elində sarı donlu Selcan xatunun sorağını alaraq oraya gəlir. Sarı donlu Selcan xatunu almaq üçün buğayla, buğrayla (nər) və aslanla savaşmalı olur. Və nəhayət, qızı alaraq Qalın Oğuza geri dönür. Göründüyü kimi, Selcan xatun sarı donludur, kafirdir (qeyri-müsəlman), bundan qalan digər məsələlərdə onun mənsub olduğu tayfa ilə Oğuz tayfaları arasında heç bir fərq, dil, mədəniyyət, məişət və s. yoxdur. Deməli, sarı donlu Selcan xatun xristian qıpçaq qızıdır.

"Danışməndnamə" dastanında xristian qıpçaqlar

"Hər bir xalq öz milli mədəni yaddaşı qədər mövcuddur, yaxud Akdamar erməni kilsəsidirmi?" adlı məqaləmizdə Trabzonda çarlıq qurmuş xristian qıpçaqlardan bəhs etmiş onların hökmdarlarının adının Tadik olduğunu və bu ada Orxan-Yenisey abidələrində, Göytürk mətnlərində də rast gəlindiyini vurğulamışdıq. Hətta "Danışməndnamə" dastanından sitat gətirərək bu xristian qıpçaqların yunanlarla bərabər Aybastı yaylasında (indiki Ordu şəhəri yaxınlığında, Türkiyədə) səlcuqlu sərkərdəsi Məlik Danışmənd Qaziyə qarşı vuruşduğunu, birləşmiş qıpçaq-yunan ordusuna rəhbərlik etdiyini bildirmişdik. Trabzon ətrafında qıpçaqların (caniklərin) məskunlaşma tarixinin isə e.ə. III-IV əsrlərə başqa bir ehtimalla isə VII-IX əsrlərə aid olduğunu söyləmişdik. Əgər nəzərə alsaq ki, Dədə-Qorqud dastanında baş verən hadisələri də tarixçilərimiz həmin dövrə aid edirlər (mən bu fikirlərlə qismən razıyam H.B.) onda sarı donlu Selcan xatunun da kral Tadikin mənsub olduğu qıpçaqlardan olması versiyasını irəli sürə bilərik. Deməli, artıq əlimizdə iki dəqiq mənbədən gələn iki qıpçaq qızı haqqında məlumat var. Hər iki halda onlar sarı rəngi ilə bağlıdırlar. Onda biz məsələni belə qoyma-

lıyıq, ya qıpçaq qızları doğrudan sarışın gözəl idilər, ya da bütövlükdə sarı rəng ümumən qıpçaqları simvolizə edir.

"Oğuz Xan" dastanında qıpçaqların anası necə təsvir edilir?

Gəlin elə buradaca başqa bir dastanımıza müraciət edərək qıpçaq və sarı rəngi arasında olan bağlılığı aydınlaşdırmağa çalışaq. Bu mötəbər mənbə "Oğuz Xan" dastanıdır. Dastanda qeyd edilir ki, bir gün Oğuz Xan meşədə ov edərkən birdən gölün ortasında bitmiş bar ağacın koğuşunda bir qız görür. Qızın gözü göydən daha göy, saçları sarı, dəniz kimi dalğalı, dişləri inci kimi idi. Oğuz Xan bu qızla evlənir. Dastanı davam etdirmədən dərhal mövzumuza aid olan məqamlara diqqət edək. Deməli, mavi gözlü, sarışın qız ağac koğuşunda oturmuşdu. Bu koğuş sözünün arxaik türkçəmizdəki forması "qopuçuq"dur. Bütün tarixçilər və türkoloqlar da qıpçaq sözünün məhz "qapucuq", yəni koğuş sözündən törəndiyini mübahisəsiz qəbul edirlər. Deməli, ilkin mənbədən başlayaraq qıpçaqlar sarı rəngi ilə bağlı olublar. Çünki saçları və sifətləri sarışın idi. Elə ruslar da qıpçaqlar ilə rastlaşanda onları bu keyfiyyətlərinə görə sarışın (poloveç) adlandırıblar. Sarı Gəlin də qıpçaq qızı olduğu üçün sarışın idi və mənsub olduğu kökün keyfiyyətlərini daşıyırdı. Yəni, burada abstraktizmə ehtiyac yoxdur. Sarı Gəlin Günəş – zad deyil. Elə indi də türk kişilərinin çox sevdiyi sarışın gözəldir.

"Sarı Gəlin" ermənicə necədir?!

Yaxşı bəs "Sarı Gəlin"ə sahib çıxmaq istəyən ermənilər heç özlərinə sual vermirlərmi ki, nəyə görə bu mahnını türkcə yazıblar?! Axı hər xalqın yaradıcılıq nümunəsi öz dilində olur. İkincisi, haylar hind-qaraçı əsilli olduqları üçün onların qızları sarışın olmur. Əgər əksini sübut etmək istəyərlərsə, kiçik bir statistika aparıb dediklərimizin doğru olub-olmadığını yoxlasınlar. Beləliklə, nə antropoloji xüsusiyyətlərinə, nə rənginə, nə də digər milli-etnik keyfiyyətlərinə görə, ermənilərə bənzəməyən Sarı Gəlin necə erməni ola bilər? Bu suallara qoy ermənilər və onları müdafiə edənlər cavab versinlər. Çünki bu cavab necə olsa da sadəcə absurd olacaq.

Biz isə ermənilərin əvəzindən də zəhmət çəkib onların dilində Sarı Gəlinin necə olduğunu dəyərli oxucularımızın diqqətinə çatdıracağıq. Ermənilər (haylar) sarıya - "değn" deyirlər, gəlinə isə "hars". Əgər çox xoşları gəlirsə, gedib özlərinə "değn hars" mahnısı yaratsınlar.

"Sarı Gəlin" isə bizimdir!

Elə indi də mahnılarımız təhrif edilir

Əslində, bu gün də mahnılarımızın sözləri müğənnilərimiz tərəfindən çox hallarda təhrif olunaraq oxunur. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, "İrəvanda xan qalmadı" adlı xalq mahnımız əvvəllər İrəvanda xal qalmadı şəklində təhrif edilirdi. İndi isə çox hallarda "Qarabağda xal qalmadı" kimi oxunur. Bu qətiyyən yolverilməzdir. Çünki xalq mahnıları konkret tarixi şəraitdə yaranmaqla dövrün hadisələrini özündə lokalizə edir və informasiya mənbəyi rolunda çıxış edir. Məsələn, "İrəvanda xan qalmadı" mahnısı İrəvan xanlığının süqutunu və oradakı dəhşətli köçü özündə əks etdirir. Sonralar da bir başqa aşıq sevgilisinin köç etməsini, özü üçün şəxsi müstəvidə faciə sayaraq onu İrəvan köçünün faciəsinə bənzədir. "Gilavar" havası üstündə aşıqlarımızın oxuduğu mahnının sözləri aşağıdakı kimidir:

Ay ağalar, gedənə bax, gedənə
Məni gözü yaşlı qoyub yar gedir.
Yüklənibdir qəflə, qatır barxana
Elə bil ki, külli İrəvan köçür.

Bütün bunlar olduqca maraqlı və xüsusi tədqiqat tələb edən mövzulardır. Ona görə də, milli-mədəni sərvətlərimiz olan, mənəvi dünyamızın bütün atributlarına, o cümlədən, mahnılarımıza olduqca həssas yanaşmalı, onları təhrif etməməli, yeri gəldikcə izahedici fikirlər söyləməklə yaddaşımızı təzələməliyik. Əks halda "Sarı Gəlin" mahnısını izah etmək üçün xüsusi tədqiqat apardığımız kimi digər mahnılarımızın da bizə aid olduğunu isbat etmək üçün bu zəhmətə qatlaşmalı olacağıq. O da özümüz-

də fədakarlıq və milli təəssübkeşlik tapsaq.

Qeyd: *Bu araşdırmanı tamamlamaq üçün dörd ölkənin Türkiyənin, Qazaxıstanın, Ukraynanın və Azərbaycanın arxiv materiallarından istifadə etməli oldum. Qazaxıstanın Ekonomika və Konsoltinq Universitetinin kitabxanasından qazax dostlarım mənə dəyərli məlumatlar göndərdilər. Ancaq bununla yanaşı, axtardığım mənbələri tapmağıma məncə "Sarı Gəlinin ruhu" kömək oldu. Əks təqdirdə illərlə axtarsan belə bəzən lazımi məlumatı əldə edə bilmirsən. Bu dəfə isə sanki axtardıqlarımın özü gəlib məni tapırdı. Ruhun şad olsun qıpçaq qızı SARI GƏLİN!*

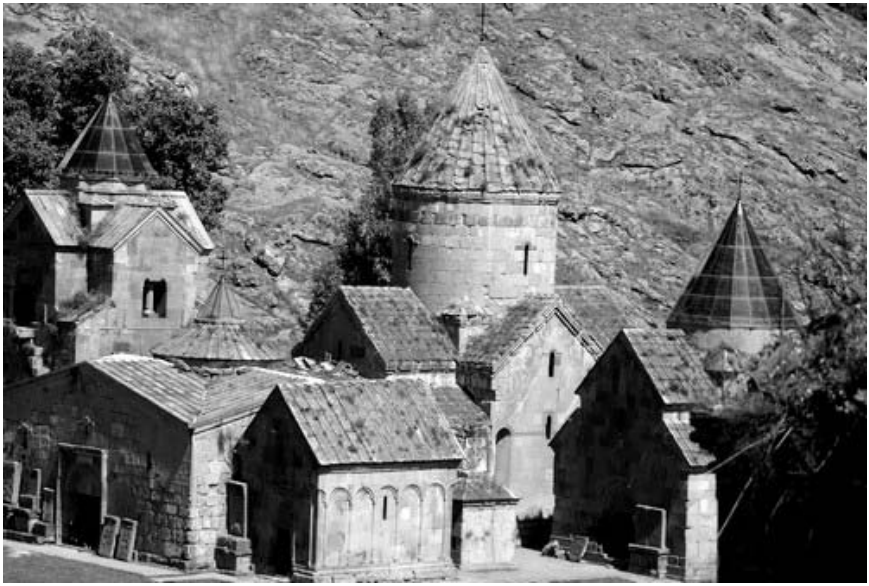

Церковь Кыпчакаванк, расположенная в настоящее время в провинции Гюмрю Армянской Республики. Эта церковьрелигиозный памятник, напрямую связанный с именем Кыпчаков и домивший до наших дней.

Хикмет БАБАОГЛУ – Армянская ложь от Акдамара до Сары Гялин

Предисловие

У лжи ноги коротки

Или несколько слов о трех статьях

Статья академика Рамиза Мехтиева "Горус - 2010: сезон абсурдистского театра" широко обсуждается в научно-общественной среде Азербайджана, эта статья и обсуждения уже сильно расширили наши представления о метафизике армянской агрессии, на протяжении долгих лет направленной против нашей истории. Статьи талантливого ученого-публициста Хикмета Бабаоглу "История каждого народа измеряется его национально-культурной памятью", "Правда об армянской истории", "По следам одной песни, или дочь кыпчакская "Сары Гялин" написаны под методологическим влиянием известной статьи академика. Издание этих статей в виде отдельной книги под названием "Армянская ложь от Акдамара до "Сары гялин"" (на азербайджанском, русском, английском и турецком языках), безусловно, очень важно.

Армяне, всегда отличающиеся жестокой агрессией против азербайджанского народа, вообще, против тюрков, не встречая должного сопротивления, ужесточали свою агрессию, не только сами верили в последовательно измышленную коварную ложь, но и, к сожалению, смогли уверить в этом и других. Самым прискорбным случаем является то, что в ряде случаев армянская ложь смогла проникнуть и в азербайджанскую историческую науку, стать фактом нашего национального исторического мышления.

Цикл статей Хикмета Бабаоглу, разоблачающих армянские козни, протянувшиеся от Акдамара до Сары гялин, другими словами, от материальной культуры до культуры духовной, по сути, цельное произведение, точнее, этюды цельного произведения, или же его фрагменты.

Автор совершенно прав утверждая, что армяне больше внедрялись в те периоды или эпохи нашей истории, которые были достаточно подзабыты нашей генетической памятью после принятия Ислама. Армяне (точнее, хайи) время от времени пытались присвоить богатую культуру, созданную тюрками-кыпчаками - тенгристами, а с первых веков нашей эры тенгристами-христианами, которые были древнейшими обитателями Кавказа (и прилегающих регионов). В период (VII-XI века; период формирования азербайджанского народа, базирующегося на тюркском этносе), когда мусульмане тюрки-огузы обосновались на Кавказе (и прилегающих регионах) памятники культуры, от которых в массовом виде отказалось исламское мировоззрение, подверглись невиданной фальсификации и превратились в "историю культуры" бескультурного этноса.

Как сказал большой поэт-историк Нариман Гасанзаде:

История была нашей,
историю пишут другие.
Не попала в историю
Наша историческая отвага,
наша историческая скорбь…

Как бы высока ни была публицистическая эмоция, страсть в статьях Хикмета Бабаоглу, наука, логика, метод анализа-интерпретации тоже достаточно сильны, приводимые аргументы - доказательства совершенно ясны и убедительны. Чтобы доказать принадлежность Акдамарской церкви к тюркско-кыпчакским памятникам, автор сравнивает ее архитектуру с храмами-памятниками, которые не вызывают никаких сомнений по поводу того, что не относятся к армянам (хайам). Рисунки, надписи на этих храмах-памятниках, распространенных на широком

ареале расселения тюрков-кыпчаков, их общее строение убедительно показывают, что здесь и речи быть не может об армянском (хайском) авторстве или творчестве.

Кроме одного момента…

Армяне - авторы фальсификации авторства захваченных ими, "присвоенных" тюркско-кыпчакских памятников… к тому же, долгое время спустя…

Хикмет Бабаоглу привлекает к обстоятельному анализу очень существенный факт агрессорского отношения и к нашим памятникам духовной культуры, наряду с памятниками культуры материальной. Посредством неопровержимых фактов он доказывает, что песня "Сары гялин" никакого отношения к армянскому творчеству не имеет. В этой песне, имевшей популярность в различных вариантах среди тюрков-кыпчаков, речь идет о любви одного тюрка-мусульманина к девушке-христианке тюркского происхождения, и в идейно-содержательном архетипе произведения "Шейх Санан" великого Гусейна Джавида стоит именно эта тема.

"Армянская ложь - от Акдамара до "Сары гялин" вызвает интерес и рядом успешных этимологических изысканий. В особенности, потому, что автор не ограничился одним формальным анализом, автор пытается раскрыть содержание того либо иного этнонима, топонима и др., дать систематическую лингвокультурологическую интерпретацию.

Среди многих смелых рассуждений Хикмета Бабаоглу, по нашему мнению, самое смелое - это пункт о наличии в этнической составляющей сегодняшних армян кыпчакско-тюркского элемента. Аргументы автора, выдвинувшего мысль о том, что часть древних эрменов - тюрков-кыпчаков подверглась христианизации в раннее средневековье и смешалась с прибывшими на Кавказ хайами, пока не очень сильны, но доказать обратное тоже сложно. И, по сути,

это присутствовало и в академических книгах "История Азербайджана" советской эпохи.

В итоге можем сказать, что произведение Хикмета Бабаоглу "Армянская ложь от Акдамара до "Сары гялин"", другими словами, три статьи, продолжающие друг друга в идейно-содержательном отношении, веский ответ армянским фальсификаторам, которые довели общественное сознание своего народа до одурения.

По мере того, как идеология азербайджанства, вознесенная на качественно новый уровень Общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, будет расширять свои масштабы, армянские фальсификаторы получат еще много таких ответов. До тех пор, пока не научатся признавать истину…

Низами Джафаров,
Директор Центра Ататюрка, член-корреспондент АНАН, доктор филологических наук, профессор, депутат.

История каждого народа измеряется его национально-культурной памятью

По следам статьи академика Рамиза Мехтиева "Горус - 2010: сезон абсурдистского театра"

История каждого народа измеряется его национально-культурной памятью. В этом смысле, азербайджанский народ тоже не является исключением. Не подлежит сомнению то, что на протяжении веков история нашего народа подвергалась целенаправленным фальсификациям на различных уровнях, это порой осуществлялось руками других, а порой нашими собственными руками. Целью было отдалить наш народ от его истинного прошлого, от

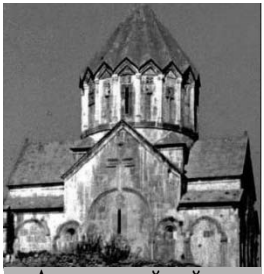

Агдаринский район, Гянджасарский монастырь, XIII век

Акдамарская церковь

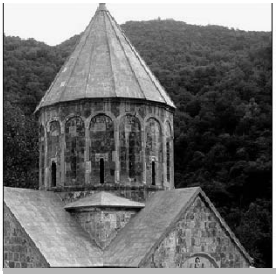

Худавянгский монастырь

Все три церкви-монастыри принадлежат албанской культуре и поэтому одинаковы по всем параметрам. Сравните сами...

национально-культурных и национально-духовных ценностей и, тем самым, создать почву для захвата наших земель. Должны признать, что империалистским силам удалось в некоторой степени осуществить свою цель.

Один из важнейших периодов нашей истории - период раннего средневековья. Этот период пустил глубокие следы в системе поверьев предков азербайджанского

… Аргументы армянской стороны в обоих случаях были слабы и слабы вновь, ибо они основываются с исторической точки зрения на вымыслах, фальсификациях и ненаучных выводах, а с точки зрения правовой - на самовольных интерпретациях пунктов международного права.

Академик Рамиз Мехтиев

народа, в их социально-политической, идеологической и культурной структуре и подвергся наибольшим искажениям и фальсификациям. В отношении к данному периоду наши историки в большинстве случаев или молчали или ограничивались механическим повторением выводов фальсификаторов истории. Но в эти дни статья руководителя Администрации Президента Азербайджанской Республики, академика Рамиза Мехтиева "Горус - 2010: сезон абсурдисткого театра", сравнивающая минувшую эпоху с актуальными проблемами наших дней, впервые воплотила в себе объективный и смелый подход к древнему периоду и периоду раннего средневековья Азербайджана, и определила новую концепцию в исследовании этого периода. В статье впервые на академическом уровне анализируется наша история, фальсифицированная армянами и проармянскими историками, посредством научных доказательств и аргументов выводится из строя проармянская позиция. Считаем, что такой объективный, научный и смелый подход определит особые направления для изучения нашей истории на новых основах.

Каждый народ проживает определенные исторические этапы, развивается, в том числе, создает для себя систему материальных и духовных ценностей, оберегает и развивает их, и выходит к этапу современности. Вне всяких сомнений, культура преемственна точно так же, как наука, память и сам человек. То есть, наша нынешняя культура опирается на культуру предыдущую, а та в свою очередь на еще более раннюю. В целом, культура - общность, совокупность национальных и нравственных ценностей, приобретенных

Армяне (хайи), можно сказать, не жили на Южном Кавказе до середины XV века. В 1441-ом году правитель тюркско-азербайджанского государства Гарагоюнлу Джахан шах перенес центр армянского католикоса из киликийского города Шиш в монастырь Учкильсе (или Уч Муэдзин), который в древности был албанским монастырем и располагался поблизости Иревана, чье население было целиком тюркским.

Академик Рамиз Мехтиев

определенным народом на протяжении всей истории. Оберегать культуру так же необходимо, как создавать и формировать ее. В то же время, важно и то, чтобы народ предъявлял свои права на образцы материальной и духовной культуры, созданной им. Азербайджанский народ, веками проживавший на Южном Кавказе, обитавший здесь на протяжении истории, на различных этапах исторического развития порой расширял свой ареал проживания, географическую территорию обитания, а порой по разным причинам ограничивался этой географией и, наконец, в настоящее время, в XXI веке

Слева высеченный в камне кыпчакский воин на Акдамарской церкви;
Справа найденный на берегах Черного моря скифский воин.
Оба образца принадлежат тюркам. Если Акдамарская церковь армянская,
то почему на ней высечены изображения тюркских воинов?

принял нынешний вид. Но это вовсе не значит, что материальные и духовные ценности, созданные азербайджанским народом, пребывают внутри всего лишь официальных политико-административных границ Азербайджанской Республики. Наша культурная, языковая, историческая география в несколько раз превышает нашу нынешнюю административную географию.

В этом смысле считаем, что очень интересный период азербайджанских тюрков, период раннего средневековья все еще является темой, ожидающей глубокого исследования. Ибо этот период оставил необходимые следы в идеологической системе, системе поверьев Азербайджана. Этот период также является периодом искажения азербайджанской истории, созданных нашим народом материальных и духовных ценностей, периодом, который переняли другие и пытались выдать за свое. Известно, что проживавшие в Азербайджане древние гунны, кыпчаки, сувары, саки, кимеры, искеты, огузы и другие тюркские племена время от времени выходили за границы территории, на которой проживали и завоевывали страны, а время от времени отступали назад. В эти периоды наступления и отступления Азербайджан, естественно, развивался, но в то же время, подвергался определенным иностранным влияниям. Всё это нашло свое отражение и в системе поверьев нашего народа, в азербайджанском фольклоре, устной литературе, дастанах.

Если обратим внимание на дастан "Алп-Эр-Тунга", то увидим, что в VIII-VII веках до нашей эры, сувары, огузы, гунны и другие тюркские племена проживали вместе под управлением саков. Согласно историческим сведениям, среди этих тюркских племен существовало общественно-политическое, идеологическое и религиозное единство. Наши предки - тюркские народы никогда не были идолопоклонниками, не поклонялись идолам. У тюрков

всегда существовало поверье в Гёк Танры. Даже Геродот пишет в "Истории", что у тюрков в отличие от эллинов нет нескольких божеств. Просто, у них есть два божества.

Можно считать, что признание Геродота несколько неточно. То есть, у тюрков никогда не было двух божеств, он был всегда один. "Авторитет", который Геродот представляет в качества второго божества по всей видимости - хаган древних тюрков. Ибо с древнейших времен и по сей день тюрки задумывались о важности единого земного правителя, как и единого небесного Танры и именно по этой причине были охвачены жаждой завоевания всего мира. Один из последних примеров этого мы видим в диалоге между Амиром Теймуром и Ильдырымом Баязидом. Амир Теймур обращается к великому Завоевателю: "На земле должен быть один властитель, так же как и Бог на небе один. Этот мир не настолько велик, чтобы была надобность в двух правителях". Видимо, у древних тюрков (скифов) двумя божествами, упомянутыми Геродотом был Гёк Танры и его "земная тень" Хаган. Когда возникли монотеистические религии, последовавшие после веры в Танры и более обстоятельно и хорошо "поясняющие" Танры, то есть, Аллаха, тюрки немедленно этим заинтересовались и вскоре усвоили и приняли ценности, наличествовавшие в единобожии.

Таким образом, обратим внимание на вопросы, связанные с распространением в Азербайджане христианства в раннее средневековье, усвоением этой религиозной идеологии среди местных тюрков и анализом материально-культурных памятников, созданных нашими предками в Кавказской Албании, исходя из этого верования. Как известно, самое древнее христианское святилище было построено в Азербайджане еще в I веке. Моисей Каланкатуклу пишет, что один из апостолов

Иисуса Христа Фадей прибыл в Азербайджан. Он проповедовал свои религиозные убеждения и продвигался к северо-востоку, когда он проходил через тогдашнюю область Артаз, иначе Артар (охватывает область Маку современного Южного Азербайджана) и продвигался в восточном направлении, то был убит главарем местных эрменских племен Санатюрком.

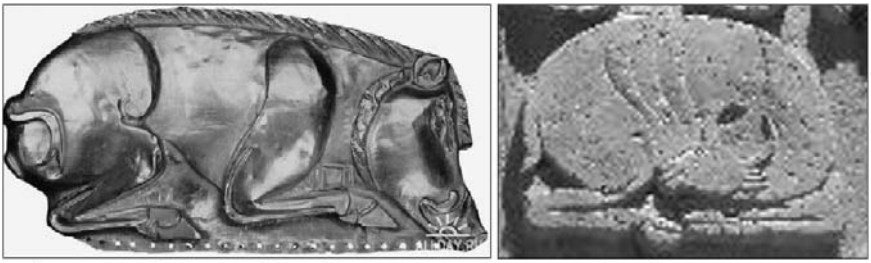

Сходство в изображении кабанов. Рисунок слева принадлежит скифам. А высеченное из камня изображение справа находится на Акдамарской церкви. Может ли быть случайным такое сходство?

Хайи преподносят в качестве хайской истории не собственную историю, а историю той местности, на которой проживают. Древними же обитателями этой местности являются христианские тюрки-эрмены. Я в особенности хочу обратить внимание читателей на эти имена. В первую очередь следует отметить, что эрмены, Эрмениййе и все другие имена, связанные с эрменами не имеют никакого отношения к современным хайам, современной Армении. Эти эрмены - тюрки. Обратим ненадолго внимание на процесс словообразования в лексиконе древних тюрков. Когда Александр Македонский проходил через скифские степи, местные жители называли себя македонцам в качестве "тюрк-мен". С тех пор это ответвление скифов именуется туркменами. В то время "тюрк-мен" означало "я турок". В настоящее время узбеки сохранили в своем языке эту лексическую структуру. Вместо "мен узбекам" они говорят "мен узбек-мен". Эрмен -

словосочетание, возникшее по этому же типу. То есть, оно означает "я мужчина", "я воин". Как видно, Артаз или Артаг, означает просто Эртаг-Эртуг. Что касается слов Эртаг и Эртуг, отмечу, что одного из правителей династии Чобанидов звали Артуг. Артуг означает "воин, носящий туг", то есть воин, носящий хоругвь. Вождем этих людей, которых тюрки называли эрменами был Санатюрк.

После убийства Фадея, другой миссионер по имени Елисей добрался до азербайджанского города Шеки и построил церковь на месте храма огнепоклонников, где молились местные жители. Моисей Каланкатуклу вновь сообщает, что Елисей был убит, когда перешел через долину Зяргун и отправился проповедовать религию среди диких племен.

Уместно вспомнить, что эта долина Зяргун называется ныне Самурской долиной и по всей вероятности связана с именем проживавших здесь хазаров и гуннов (Хазаргунн, Заргунн). Аргун же соответствует Эрхуну, который ныне употребляется у турков в виде имени собственного и означает "рядовой гуннский воин, солдат". У древних тюрков и в современной турецкой армии "эр" означает рядовой солдат. И сегодня мы знаем, что на Северном Кавказе есть город Аргун. Как видно, как топонимы, так и этнонимы и гидлонимы и т.д. во всех источниках исключительно тюркские.

Но, конечно же, после этой попытки полное восторжествование христианской религии в Кавказской Албании несколько замедлилось. В 313-ом году христианство было принято в качестве государственной религии албанским царем Урнайром.

Однако по обычаям тех времен религия, принятая правителем должна была быть принята и народом и это требовало некоторого времени, а в некоторых случаях сталкивалось с сопротивлением. Поэтому, лишь после

жестких мер, принятых албанским правителем правоверным Вачаганом, христианство было принято полностью. Таким образом, проживавшие в Албании древние кыпчаки, гунны и другие тюркские племена, в том числе, иные племена приняли христианство.

Здесь считаем уместным обратить внимание на этимологию названия "Кавказская Албания". Ибо до сих пор название "Албания" было не целиком проясненным с этимологической точки зрения. Сперва отметим то, что Албания была родиной не только тюрков, но и свыше 26-ти этнических групп и племен, проживавших на этой территории. Албанцами назывались все проживавшие здесь народности. Тюрки (алп-ан-лар), просто, были среди этих этносов суперэтносом и доминировали. Как бы смело это ни выглядело считаем необходимым отметить, что эта этническая и культурная структура сохраняется и по сей день. Название Албания всего лишь заменилось названием Азербайджан. В то время под "албанцами" подразумевались все этнические группы и племена, проживавшие в Албании, и сегодня под словом "азербайджанец" подразумевается то же самое. То есть, название "азербайджанец" общее наименование проживающих в Азербайджане тюрков, талышей, лезгин, аварцев, татов, сахуров, удинов и др. Значит, вот уже столько тысячелетий, мы азербайджанцы (тюрки, талыши, лезгины, аварцы, таты и др.) братски проживаем вместе, создав культуру, традицию совместного сосуществования, донесли ее до сего дня. Так как идеология азербайджанства, созданная нашим великим лидером, опиралась именно на такие серьезные исторические основы и национально-этническую традицию, она смогла стать идеологической формулой, спасшей наш народ от раздробления в конце XX столетия и обеспечила наше единство и равенство.

А теперь о значении слова "албан". Считаем, что здесь

Вот и король Гёкок (Гагик), по поручению которого была возведена церковь Акдамар. Своей позой, одеждой и антропологией, даже, остроконечной шапкой на голове он выглитый тюрок-кыпчак. Значит, эта церковь принадлежит тюркам-кыпчакам.

подверглись фонетическим изменениям буквы, или звуки "б" и "п". Думаем, что слово, на самом деле, звучит, как Алп(б)+ан. Здесь слово "алп" означает на древнетюркском "высокий", "возвышенный", "отважный".

А "ан" - окончание множественного числа.

Это слово все еще сохранило свою оригинальную форму в нашем языке. Например, в районе Губа есть село Алпан. Значит, ясно, что слово "Алпан" абсолютно тюркское. А "ия" окончание творительного падежа. Например, Турция,

Сурия, Германия, Австралия и т.д. Как видно, окончание "ия", добавленное к словам, обозначающим место и пространство, превращает их в имя собственное. Таким образом, Алп(б)ания означает - страна высокорослых,

Овны, сражающиеся на Акдамарской церкви. Из всей истории известно, что тотем овна принадлежит тюркам. По сей день существуют племена аггоюнлу, гарагоюнлу, агкечили, гаракечили, и даже, сарыкечили. Интересно, почему эти символы тюрков высечены на Акдамарской церкви?

высоких людей, или страна высоких гор. Ни у кого не вызывает сомнений, что албанцы были очень высокими. Это находит свое отражение и у Страбона и в костях, найденных в исследованных могилах. К примеру, рост 18-тилетней девушки, погребенной в церкви Киш селения Киш Шекинского района, 203 сантиметра. А кости скелета

взрослых доказывают, что их рост доходил до 230 сантиметров. Здесь будет уместно привести еще один пример из М.Каланкатуклу. Сасанидский правитель Шапур II (албанский царь Урнайр, принявший христианство, был женат на сестре Шапура II) организовывает поединок с полководцем гуннов Хуногуром, завоевавших Иранское королевство. М.Каланкатуклу описывает этого полководца, как широкоплечего, рослого, и даже, как гиганта: "Его лоб был трех пядей в ширину, древко гигантского копья было очень длинным". Значит, название и физико-биологическая структура соответствуют друг другу и подтверждают друг друга.

Подытожим некоторые наши рассуждения тем, что доведем до внимания кое-какие примеры дошедших до наших дней вариантов "Алп" слова "Алб".

В настоящее время в Гёйчайском и Газахском районах есть селения под названием Алпоуд. В то же время, в ряде наших регионов (Ширван и запад) печется особый род хлеба под названием "алпоуд". Считаем, что этот хлеб дошел до нас со времен албанцев и печется он по их способу приготовления (и в нынешнее время есть различные мучные изделия, пекущиеся по методу лапши).

А теперь вернемся к нашей теме. После обращения в христианство они начали строить храмы для молитв и в тех храмах отразился тюркский архитектурный стиль. То есть, если обратить внимание на постройку всех этих храмов, можно увидеть, что это архитектурные памятники, покрытые палаткообразным покрытием (палаткообразное покрытие, которое мы называем "кюмбяз" принадлежит тюркской архитектуре и является традицией, исходящей из палаточной культуры - Х.Б.) и имеющие четырехконечные выступы. Эти четырехконечные памятники архитектуры называют клеверообразным архитектурным стилем. (Постройка храма в таком виде вовсе не случайна. Эта

форма связана с присутствующими в древней тюркской архитектуре четырьмя священными элементами - огонь, вода, воздух и земля. Одной из основ, составляющих систему верований в Танры являются именно эти элементы.)

Понаблюдав, мы заметим, что все церкви и храмы, возведенные в Кавказской Албании построены именно по этому клеверному и палаточному методу. (Мы представим один пример. Например, церковь Худавенг, расположенная на территории Кяльбеджарского района и Акдамарская церковь схожи, как две капли воды.) А на этой палатке, конечно же, возводится башня, напоминающая остроконечную шапку кыпчаков. То есть, какими бы христианами ни были, они обязательно отражали в своих религиозных сооружениях исходящие из верований в Танры культурные образцы, архитектурный стиль.

Таким образом, все монастыри и храмы в Кавказской Албании, как церковь Худавенг или иначе Хотенг в Кяльбеджарском районе, как церковь в селении Джулуд Огузского района, так и монастырь Эскипара в Газахском районе, монастырь Байан были построены в одном стиле и будто бы все они имели одного и того же архитектора. Перечнем всех этих храмов я преследую следущую цель - донести до внимания читателей, что все они похожи друг на друга и созданы одной культурой, одним архитектурным стилем и являются наследниками одной и той же культуры. Именно после IV века, то есть после Урнайра и правоверного Вачагана в Азербайджане возросло число этих храмов. Считаю, что ареал христианских церквей в Кавказской Албании определяет к тому же границы Албании. Эти границы простираются с юга до Ирана, с запада до Восточной Анатолии. Конечно, распространение христианства было большим событием. Но, с другой стороны, другие тюрки не приняли христианства. Подавляющее их большинство все еще верило в Танры и в тот период между

последними и тюрками-христианами время от времени случались противостояния на религиозной почве. Естественно, события в нашей истории, по сути, отражались в нашем быту и жизни. В то же время, это событие находило свое отражение в народном творчестве, искусстве озанов и наших дастанах. Сюжет, связанный с принявшими христианство кыпчаками есть и в дастане "Китаби-Деде Горгуд". В этом дастане, в главе о нападении на дом Газан хана мы видим, что кыпчак (христианин) Мелик - враг огузов.

В последующие периоды на территории Азербайджана и в целом среди тюркских племен начал распространяться ислам. Появление ислама в VII веке в качестве монотеистической религии вновь привлекло внимание тюрков-тенгристов. В первую очередь, в ислам обратились итильские (приволжские) булгары, то есть предки нынешних татар (огузов). В 115 километрах к югу от современной Казани находилась столица булгар - город Булгар. В 921-ом году булгарский хан Алмыш отправил посла из тюрков-хазар по имени Башто к аббасидскому халифу Аль-Муктадиру и изъявил желание обучиться исламу. А халиф отправляет к булгарам, как религиозных деятелей, чтобы обучить их исламу, так и группу архитекторов для возведения мечетей. Ибни Фадлан, входивший в эту делегацию, впоследствии оставил интереснейшие записи о тюрках-булгарах. Алмыш хан, обратившийся в ислам, сменил свое имя на имя Джафар. Приблизительно в то же время правитель Карахани хан Сатук Бугра тоже обращается в ислам и получает имя Абдулькарим. Таким образом, среди тюрков начинает распространяться ислам.

Но есть еще один упущенный из внимания аспект. Конечно, указывается, что первыми приняли ислам среди тюрков итильские булгары и гарахани, но неоспоримым

фактом является то, что задолго до них ислам распространился среди прикаспийских тюрков, тюрков Албании и ареала озера Урмия.

Таким образом, тюрки добровольно приняли ислам. Этот период находит широкое отображение именно в азербайджанских дастанах.

Принявшие ислам тюрки называли обратившихся в христианство тюрков, в первую очередь, "гара иманлы". Отсюда и появилось слово "Гараманлы". То есть, они время от времени становились соперниками тюрков-огузов и часть гараманлы, принявших христианство после усиления империи Османлы, была сослана в различные места, в Карабахскую область Азербайджана, в особенности, в Джабраильский район, а другая часть была сослана в Византию. В тот период среди сосланых были и христианские тюрки-эрмены. Район Караман-Эрменек, связанный с их именем, по сей день продолжает находиться на юго-востоке города Конья. В настоящее время гараманлы, проживающие в Восточной Византии, Греции все еще помнят, что они тюрки. Но, в то же время, они стали частью греческого сообщества. Премьер-министр Греции Караманис тоже тюрок из этого рода караманлы, он христианский тюрок-кыпчак.

Таким образом, с широким распространением ислама в Кавказской Албании, то есть в Азербайджане в тот период, о котором мы ведем речь, и увеличением влияния огузов, начался процесс отступления тюрков-христиан в отдаленные пункты Азербайджана. Миграция сельджукских племен в IX веке из Средней Азии на Южный Кавказ и Анадолу, на север Ирака усилило численность, авторитет и власть огузов в Азербайджане. После поражения лидера движения хуррамитов Бабека в 837-ом году исламская религия в Азербайджане стала безальтернативным лидером. Таким образом, полностью было устранено сопротив-

ление тюрков-хазар и местных тюрков-христиан. Хазары эмигрировали в Европу, забыли там свою этническую идентичность и стали восприниматься, как евреи. Сегодня девяносто процентов европейских евреев - тюрки-хазары, забывшие свою этническую идентичность и воспринимающиеся по своей религиозной принадлежности. Они просто забыли свой язык и усвоили иврит - язык свой религии.

Начиная с того периода часть тюрков-христиан стала вытесняться в отдаленные регионы Азербайджана. Одна их часть расселилась в Карабахе, часть в Зангезурских горах, часть в Восточной Анатолии, а оставшаяся часть в северо-восточной области Черного моря - Трабзоне. Кстати, в некоторых источниках указано, что племена джанитов или иначе джаников, появившиеся в III-IV веках до нашей эры, или еще раньше согласно другим источникам, были тюрками с Кавказа и у них было государство возле Трабзона. Об этом чуть позже.

Как мы уже отмечали выше, кыпчаки-христиане начали притесняться, и в тот период произошел один интересный процесс. Тюрки-христиане, вытесняемы из Азербайджана в IX-X века, обосновались в отдаленных районах Азербайджана и начали создавать там для себя новые памятники культуры. Одним из таких памятников является Акдамарская церковь. Акдамарская церковь - памятник культуры, созданный в Восточной Анатолии эмигрировавшими отсюда кыпчаками. Акдамарская церковь - храм тюрков-кыпчаков (христиан), возведенный на острове Акдамар. Источники отмечают, что Акдамар был построен по приказу короля Гагика, принадлежавшего династии Вачпураканов, или иначе Васпурхаганов.

Я опять хочу направить внимание на династию Вачпураканов. Что это означает? В слове "Васпурхаган" содержится частица "хаган". А это тюркское слово. А "Васпур" означает "Бас-вур". Древние тюрки называли

императора "гапаганом", то есть захватчиком. То есть, слова образовывались подобным образом и в ту эпоху бытовые слова обуславливали также и политическую терминологию. Древние тюрки, к примеру, жеребца, захватившего власть над табуном, называли "жеребцом-гапаганом". В то же время, они называли этим словом и императора, или воина, который захватывал чужие земли, чужие границы. Например, младший брат Итарис Хагана Капаган Каган покорил многие племена, а 716-ом году нанес поражение байыркуллам и погиб в том же сражении. Он получил титул Гапаган, так как покорил многие племена.

Синонимом слова "император" на древнетюркском является слово "гапаган". Что касается "Васпурхагана", то оно возникло из сочетания "Вас-пур" и "хаган" и означает "тот, кто захватывает" (завоеватель). То есть, Васпурхаган глава династии тюрков-кыпчаков. Акдамарская церковь была построена именно по приказу Гагика, иначе Гакука, который был его наследником.

Хочу направить внимание дорогих читателей также и к значению слова "Гагик". Оно возникло из сочетания слов "гёк" и "ок". То есть, речь здесь идет о тюркском правителе по имени Гёк-ок. Мы знаем, что у древних тюрков возникали такие связанные с луком и стрелами словосочетания, как Учох, Бозох, Гёкох, которые обозначали имя, либо племя и род. Гагук является тем же Гёкохом.

Кстати, на внешней стене Акдамарской церкви есть высеченный из камня портрет короля Гагика. Изображен узкоглазый тюрок-кыпчак, одетый в тюркскую этническую одежду того времени с остроконечной шапкой на голове и сидящий скрестив ноги. Даже завзятый проармянский историк не возьмется утверждать, что этот человек армянин. Поэтому армяне объясняют это так, будто король

Гагик был зависим от Аббасидского халифата и поэтому оделся подобным образом. Ладно, но ведь аббасидские халифы никогда не одевались так, как Гагик. А кто одевался подобным образом? Здесь опять начинаются армянские козни. Оказывается, все солдаты под подчинением аббасидов были тюрками и поэтому Гагик оделся, как их солдаты. Вот здесь всё и становится "ясно". Интересно, почему это Гагик оделся не как халиф, вассалом которого он был, а как его солдат? К тому же, не все солдаты аббасидского халифа были тюрками. Значит, Гагик, сидящий скрестив ноги в тюркской одежде, является тюрком. Еще со времен огузского хана у всех тюркских правителей существовала традиция одеваться и сидеть на троне подобным образом. Таким образом, как видно из всего вышесказанного и из приведенных имен, возведение Акдамарской церкви было поручено Гёкохом священнику Мануэлью, который и выполнил это поручение. Название церкви Акдамар неслучайно. Если эта церковь была бы построена хайами, то она и называлась бы по-хайски. Потому что в армянском языке слово Акдамар никакого значения не имеет. Никакого значения это слово не имеет и на других языках. Это словосочетание имеет объяснение только на тюркском языке. Ладно, если эту церковь построили армяне, то почему они не назвали ее по-армянски? Мы знаем, что народ дает свои названия своим творениям и все принимают принадлежность этого объекта данному народу. К примеру, тюрки изобрели йогурт. Во всех языках мира йогурт называется йогуртом. Англичане изобрели мотор. На всех языках мотор называется мотором. Акдамар был построен тюрками и был назван по-тюркски. На всех языках Акдамар называется имено подобным образом. Опровергать это невозможно. Поэтому поясним слово "Акдамар".

Это слово происходит от слов "ак", то есть "белый",

"свет", "свечение". А "дамар" - это "вена", проходящая через все человеческое тело и дающая ему жизнь. "Акдамар" - это "путь света", "млечный путь". Учитывая, что молоко тоже белого цвета, можно усмотреть связь с космическим измерением, млечным путем, известным тюркам-тенгристам еще со времен шаманизма. То есть, эта церковь - место поклонения, построенная тюрками для связи со вселенной, входа в космическую связь, слияния с путем света. Акдамар должен толковаться таким образом и это еще раз доказывает, что Акдамар принадлежит кыпчакам.

Но армяне объясняют это очень натянутым образом. Они говорят, что у священника Мануэля была очень красивая дочь Тамара, которую любил один парень, живущий за пределами острова. Этот молодой человек каждый вечер приходил к острову, чтобы встретиться с Тамарой. Однажды священник узнает об этом, видит, что Тамара вновь зажгла фонарь и что парень стал приближаться к церкви. Священник гасит фонарь, заблудившийся парень тонет с криками "ах-тамар, ах-тамар". Это смехотворное объяснение, не имеющее никакого научного основания. Но, конечно же, оно соответствует хайскому менталитету.

Есть и другие факты, доказывающие принадлежность Акдамарской церкви тюркам-кыпчакам, то есть азербайджанцам. Это картины, высеченные из камня на церкви. Об одной из них мы уже говорили выше. Есть картины, на которых запечатлены многочисленные сидящие и молящиеся кыпчаки в остроконечной шапке. Как известно, в древнегреческих источниках кыпчаков иначе называют "шишпапаглар", то есть "носящие остроконечную шапку". В то же время, большинство людей, обосновавшихся в Нагорном Карабахе, прибыли из Кавказской Албании и являются кыпчаками, гуннами. Например, в Агдаме есть селение Шишпапаглы и это

очередное доказательство вышесказанного. Кроме этого, среди изображений на Акдамарской церкви есть воин-кыпчак, сидящий на коне в полоборота и выпускающий из лука стрелу в анатолийского барса. Это изображение, без сомнений принятое всеми историками, Крамером, Бартольдом, Марром, Шопеном, и в то же время всеми тюркологами и всеми историками мира, принадлежит тюркам, гуннам. Шапка на кыпчакском полководце, изображенном на церкви, киргизская, кыпчакская папаха, вышитая из самурской кожи. Здесь возникает еще один вопрос. Если Акдамарскую церковь построили армяне, почему они высекли на своей церкви изображение кыпчака? Конечно, во многих случаях высеченные из камня изображения стерты и на их место добавлены другие.

Если обратить внимание на архитектурный стиль монастыря Худавенг иначе Хотенг, расположенного в Кельбеджарском районе, то нельзя не увидеть, что он полное подобие Акдамарской церкви. Этот храм построен албанскими князьями в V-VII веках. И даже реконструирован в последующие времена албанским правителем Хасаном Джалалом. Сообщается, что супруга Хасана Джалала Мина хатун тоже похоронена здесь. Эта церковь находится в селении Баглыпея возле магистральной дорогои Агдере-Кельбеджар, то есть на 29-ом километре дороги, ведущей из Агдере в Кельбеджар. Здесь, обратив внимание, можно заметить, что когда-то в этом храме побывал Михитар Гош, и даже в память оставил знак на камнях. Однако по словам местных жителей, в последующие периоды, то есть 1930-40-ые года из Армении прибыла группа людей и разрушила оттиски на этом храме, разрушила изображения и стерла надписи. Это еще раз доказывает, что ни одна из церквей на территории Азербайджана, а также Армении, включая те, которые считаются древними армянскими церквями, не

принадлежит армянам. Все они азербайджанские церкви.

Если обратить внимание на ареал расселения тюрков-кыпчаков, можно увидеть, что часть их дошла до Черного моря. Там были племена джаник, иначе джанит. Дело в том, что правителя кыпчакских племен, переселившихся к Черному морю с Кавказа, тоже, как у нас, называли меликом. Там тоже был мелик Джаник, как кыпчак Мелик из нашего дастана "Китаби-Деде Горгуд". Очень странно, что их тоже называли кафирами. После распространения ислама слово "гара иман" или "гарадинли" уступило свое место слову "гяур". А "гяур" слово арабское, так назывались люди, не принявшие ислам. Здесь мы уже видим арабское влияние и таким образом, существует паралелль между кыпчаком Меликом и кыпчаком Джаником, иначе меликом Джаником. Эти джаники, или джаниты создали там большое государство, где жили на протяжении большого периода и в то же время, возвели албанские христианские храмы вокруг Черного моря. Об этом широко повествуется в "Данышмендинамэ", посвященном известному сельджукскому полководцу Данышменди Гази и данышмендийцам. Когда кадий Данышменд направлялся в долину Айбасты, находящуюся между Орду и Трабзоном, он шел завоевывать государство Джаник. Предводителя христианских тюрков-кыпчаков, выступившего в то время против него, звали Тадиком. Тадик - имя тюркское, очень интересно, что на "Орхон-Енисейском" памятнике есть принадлежащее нескольким сражавшимся против китайев гёктюркским полководцам имя Тадик.

(Аза Татук, Гёк Амаш Тутук, Бугак Тутук и т.д. Кстати, имя Амаш ныне используется в Азербайджане в качестве фамилии.)

Мы знаем, что кыпчаки считаются ответвлением гёктюрков или же между ними имеется родственная связь. Таким образом, между Тадиком и Данышменди идут

ожесточенные сражения. После того, как тадик вернулся обратно, в Трабзон мы вновь сталкиваемся с его именем в другом сражении с сельджуками, прибывшими в Анадолу. Имя Тадик греки приводят, как Тадис или Тадиодис. Становится известно, что после этого Тадик руководит христианской армией римлян вместе с пятью тысячами солдат джаников, то есть солдатами из числа кыпчаков-христиан, и вновь сходится лицом к лицу с кадием Данышмендом около Амасии. Там Тадик терпит поражение и спасается лишь бегством. То есть все это показывает, что еще в VIII-VII веках до нашей эры, а может еще раньше, тюрки жили и правили, как в Анадолу, Кавказе, так и на севере Хазара.

В дастане "Алп-Эр-Тунга" сообщается, что под предводительством сагов жили огузы, кыпчаки и другие тюркские племена. Одним из них были печеники. Если обратим внимание на этимологию имени "печеник", то увидим, что в дастане "Алп-Эр-Тунга" отец известного туранского правителя Алп-Эр-Тунга носит имя Бешенк или Беченк. Предком печеников, или как говорят греки кумов, венгры - кунов, а русские - половцев, был не кто иной, как Алп-Эр-Тунга, а его отцом был Беченк. Существует древняя предыстория обоснования печеников в этом ареале, того, что они являются аборигенами этой местности. Таким образом, обоснование тюрков в этом пространстве - Южный Кавказ, Восточная Анатолия и ареал озера Урмия, создание ими великих государств и империй вовсе неслучайно. Все эти факты в очередной раз показывают то, что все церкви, которые армяне приписывают себе, принимают в качестве памятников своей культуры, на самом деле образцы материальной культуры, созданные кыпчаками-христианами. В церкви Уч Муэдзин (Эчмиадзин) и по сей день хранятся религиозные тексты на кыпчакском языке, записанные

армянским алфавитом. В то же время, считаем, что есть еще один интересный аспект.

На сегоднящний день большинство армян с тюркскими фамилиями - кыпчаки-христиане. Налбадян, Сарыбекян, Улубабян, Кочарян, Дамирчиян, Зергерян, Деллекян и все остальные армяне с подобными тюркскими фамилиями - христианизированные албане, потомки христианизированных кыпчаков. Их нахывают хайами. По сути, сегодня в Армении и армянской армии идет именно их война. То есть, идет война хайев и кыпчаков-христиан. Подсознательно они чувствуют, что хайи и армяне враги между собой. Мы характеризуем эту обоюдную ненависть, как национальную ненависть. Значит, выходит, на родине тюрков-эрмен, то есть кыпчаков-христиан - нашей Эрмениййе, которую армяне называют Хайастаном, живет всего 30 процентов хайев, и они специально заселены туда русскими и другими империалистскими силами. Таким образом, религиозная гегемония, религиозная идентичность одержала победу над идентичностью этнической и привела к возникновению там армяноязычной организации. На самом деле, этот язык тоже не является армянским, он - смесь древнепехлевийского и тюркского. Очень жаль, что наш северный сосед дал этому народу государство и вынудил его играть роль жандарма на Южном Кавказе. Но я уверен, азербайджанский народ предъявив свои права на свою же культуру, а также убедив в этом проживающих там кыпчаков-христиан, частично обезопасит себя от хайского коварства.

Правда об армянской истории

От правильного вопроса к правильному ответу

1-ый вопрос: где истинная этногеография армян?

В прошлой статье наши исследования привели нас к следующему выводу. Хайи в качестве истории своего народа преподносят историю мест своего нынешнего обитания. К хайам никакого отношения не имеет ни история, ни культура, ни памятники истории, ни найденные во время археологических раскопок всевозможные реликвии этой географии. В таком случае, кем же являются истинные владельцы этой местности, этой культуры и этой истории? В любом случае, это - не армяне…

Александр Аннинский пишет в своей "Истории армянской церкви": "Написанный Моисеем Хоренским о древней истории армянского народа текст, вроде бы опирающийся на древние исторические источники, ни что иное, как выдумка, фантастическое искажение исторических фактов, мифологизация. Если учтем, что в истории нет ни одного следа о

политическом единстве и силе, о культуре древних армян, то следует считать, что их у армянского народа и не было. Видимо, армяне всегда жили в виде малочисленного, дикого племени" (А.Аннинский. История армянской церкви. Кишинев. 1900).

Считаем, что вывод, к которому пришел А.Аннинский совершенно справедлив. Потому что, среди материальных доказательств, добытых во время археологических раскопок касательно к древним и древнейшим временам не встречается ни одного следа армян. Дело в том, что территория, на которую претендуют армяне в течение всей своей истории, территория, где были расположены такие древние государства, как Ассурия, Урарту, Киликия и др. считается как с археологической точки зрения, так и с точки зрения пиьсменных и других источников достаточно изученной. По сути, на этих территориях, как в древности, так и в последующие времена не видно следа пребывания армян. Армяне ищут свои корни и древние государства на Востоке. Однако ни в эпоху ассуров, Мидии, Манны, Ахеменидов, ни в период серьезных событий во время Александра Македонского и селевкидов невозможно встретить их имя и государства. В таком случае, желание объявить свои права на древнее государство Урарту, не имеющее никакого отношения к армянам, ни что иное, как армянская амбициозность и ложь. Кроме того, армяне, ищущие свое древнее государство на Востоке, порой утверждают, что оно находится на Балканах. Таким образом, грезы о древнем армянском государстве всё чаще сталкиваются с иронической усмешкой серьезных историков. Однако, представим себе на миг, что Урарту, и вправду, была армянским царством. Следовательно, давайте обратим внимание на местоположение этого царства. Ни в одном историческом источнике не говорится, что границы

государства Урарту простирались до Чухурсадда, Зенгибасара, Зангезура, Гёйча или Карабаха. Вышеназванные области всегда были исконными азербайджанскими землями. В таком случае, по какому праву армяне претендуют на эти земли и по какому праву глава терроистов С.Саркисян говорит, что Азербайджанскому государству всего 100 лет? Значит, ни при каких обстоятельствах нынешняя Армения и Карабах не являются исконными землями армян!

2-ой вопрос: есть ли у армян какая-либо историческая связь с христианскими церквями на Кавказе?

Обратимся снова к книге Александра Аннинского "История армянской церкви".

… "Древние армяне" на протяжении нескольких веков не смогли создать ни одного национального образца не только в науке, но и в сфере искусства и литературы. Их письменность стала появляться после V века. Не удивительно, что они не смогли предъявить ничего оригинального и в сферах религиии и поверьев!

Эти мысли столь справедливы и истинны, что ни один армянский историк до сих пор не смог их опровергнуть. Армяне всегда усваивали религиозные поверья тех народов, в подчинении которых находились. Они присвоили в качестве своей религиозной идеологии восточную мудрость в период ахеменидов, Ормуза огнепоклонников, различных божеств византийцев и ассуров и т.д. После этого в раннее средневековье на Ближнем Востоке и примыкающих к нему территориях стало распространяться христианство. В 313-ом году албанский царь Урнайр тоже принял христианство. Таким образом, на территории нашего современного Азербайджана стала крепнуть эта религия (2, Моисей Каланкатуклу). До

VII века, то есть до возникновения ислама среди тюрков-тенгристов христианство было достаточно широко распространено. На территории Албании было сооружено много монастырей и церквей. Начался период гегемонии христианской культуры. Тюрки-кыпчаки - защитники и проповедники этой религии смогли перевести на свой язык "Новый Завет". Распространение исламской религии на Кавказе в VII-IX века завершилось упадком христианства. Принятие сельджуками и огузами исламского вероисповедания в этот период и их массовая миграция на Кавказ послужила причиной серьезных столкновений и войн между ними и местными тюрками-кыпчаками. Выгоду в этом противостоянии усмотрели армяне. Армяне, рассеянные до этого периода на всевозможных территориях и живущие под гегемонией различных народов, прибыли на Кавказ и заключили союз с кычаками-христианами. Вполне вероятно, что в тот период армяне уже тоже приняли христианство. Если верить армянским историкам, это произошло между 340-344-ым годами. Здесь следует прояснить один очень тонкий аспект. На самом деле, в тот период (VII-IX) на Кавказ прибыли и пытались создать союз с кыпчаками не тюрки-эрмены, а племена хайев. Эрмены же были одним из ответвлений местных кыпчаков. Таким образом, хайи убежали от армий тюрков-мусульман, завоевавших весь Ближний Восток и Анатолию, и примкнули к местным кыпчакам, эрменам. И как только они вошли в союз, стали фальсифицировать историю эрменов и кыпчаков, переводить на хайский язык христианские тексты на кыпчакском, а кыпчаки увлеченно начали

пользоваться в быту хайским языком. По сути, кыпчакам было выгодно пользоваться этим чужим языком. Потому что, когда они говорили на своем языке их кровные братья, но враги по вере тюрки-мусульмане, огузы хорошо их понимали. А это создавало проблемы в хранении военной тайны, усиливало интерес кыпчаков к исламу. Поэтому кыпчакские беки с увлечением усваивали хайский язык, присовокупляли к своей религиозной отличности отличность языковую и, тем самым, пытались защитить себя и свою религию от огузской гегемонии. И таким образом, пытались сберечь все свои национально-культурные и религиозные памятники на Южном Кавказе.

Это историческое обстоятельство дало большой шанс хайам и ускорило ассимиляцию эрменов и кыпчаков.

Фортуна несказанно улыбнулась хайам. Тюрки будут сражаться между собой, а хайи станут религиозно-идеологическими руководителями. Наконец, и они станут элитой, выйдут из грязи в князи. Поэтому они ускоренно изучали кыпчакский язык, затем сотавляли кыпчакско-армянский словарь, выдавали за хайские все религиозные тексты кыпчаков.

3-ий вопрос: А где же эти тексты на кыпчакском? Не может быть, чтобы все они были уничтожены! Есть ли доказательства?

Да..!

Думаем, уместно начать текст на кыпчакском молитвой Христу на кыпчакском же языке:

Surp Asduadz

Ari Teŋri, ari da χuvatlï, ari da ölümsüz, ki χačlandïŋ bizim üčün, yarlïγa bizgä.

Üč kez ayt.

Haybatlï da alγïšlï dayma ari gojs Asduadzadzin Mariam, anasï K'risdosnuŋ, sungïn χoltχamïznï bi(101)zim Oγluŋa seniŋ da Teŋrimizgä bizim.

Xutχargay bizni sïnamaχtan da barča tarlïχlarïmïzdan bizim.

Перевод:

Святой (Всевышний) Господь, всевышний и сильный, всевышний и бессмертный, тот, кто взошел на крест ради нас, прости нас!

Повтори три раза.

Святая и пречистая, всевышняя дева Мария, мать Христосова, простерты наши руки к Сыну твоему, Господу нашему и твоему.

Избавь нас от испытаний наших и мук наших.

(Х.Б.)

Другая молитва:

Yalbarïp χolarmen sendän, Biy, bošat maŋa menim yazïχlarïmnï.

Köplärgä yarlïγovučï Biy, yarlïγa maŋa, yazïχlïga.

Teŋri, arït meni, yazïχlïnï, yazïχtan da tirgiz.

Teŋri, šaγavatlan men yazïχlï χuluŋ üsnä da yarlïγa maŋa, (109) köpyazïχlïga.

Перевод:

Прошу у тебя, Господин мой, избавь меня от грехов моих.

Вемилостивый Господин мой, прости мне прегрешения мои.

Господи, очисти меня, позволь грешнику прекратить делать грехи (Или: научи грешника не делать грехи).

Господь мой, будь милостивым для меня грешного раба и прости меня многогрешного.

(Х.Б.)

Как видно, кыпчаки-христиане обращались к Иисусу Христу порой, как "Танры", а порой как "бей". В их религиозном лексиконе еще не было "Бога", или "Аллаха". Тенгри - это древние божества и христианский "Бог" составляет тождество с исламским "Аллахом". Поэтому и христианство и ислам легко усваивались тюрками. Потому что нет никакого религиозно-нравственного или религиозно-психологического барьера. Вера в Тенгри создала очень подходящую религиозно-идеологическую почву для единобожия. А хайи были раньше многобожниками, и хоть и приняли христианство, не смогли его духовно усвоить и постичь. Есть потребность в широких пояснениях и пропаганде. В этом случае можно положиться на помощь кыпчаков. Религиозные тексты кыпчаков-эрменов переводились на хайский язык именно по этой причине.

Приведем прямо тут же еще один текст на хайско-кыпчакском. Это годичный перечень древних тюрков.

siĉχn il	որէ մուկն [orę mugn]	— *sïčχan yïl*
ut ili	որէ եզն [orę ezn]	— *buγa , sïγïr*
p'ars	որէ ինձն [orę incn]	— *bars*
t'ušχan	որէ նապաստկն [orę nabasdagn]	— *χoyan, tavšan tavïšχan, tušχan*
lu	որէ ճուկն [orę cugn]	— *balïχ , lu*
ilan	որէ օձ [orę oc]	— *yïlan*
At'	որէ ձի [orę ci]	— *at*
γu	որէ ոչխար [orę očχar]	— *χoy , χočχaročχar*
piĉ	որէ մէմուն [orę męmun]	— *pič , meymun*
t'aχuγu	որէ հաւ [orę haw]	— *tavuχ*
it'	որէ շուն [orę šun]	— *it*
t'anguz	որէ խոզ [orę χoz]	— *toŋuz*

Перевод с кыпчакского на армянский текста, где указан перечень лет в древней тюркской истории.

Хайи с жадностью обучались у кыпчаков-эрменов не только религии, но и бытовым нормам, праву, даже медицине и другим необходимым вещам. Один из таких образцов, связанный со здоровьем, дошел до наших дней. Это рецепт долголетия, взятый у кыпчаков-эрменов. Приводим этот рецепт, считая, что он покажется интересным и нашим читателям.

1	Muškat	1 lot	Myristica moschata 1 лот
2	Faramfil	1 lot	Dianthus 1 лот
3	Rovant	1 lot	Rheum palmatum 1 лот
4	Uzunbürč	1 lot	Piper longum 1 лот
5	Xarγa otu	1 lot	Chelidonium majus 1 лот
6	Citvar > Cïtvar	1 lot	Artemisia cina 1 лот
7	Galgan	1 lot	Potentilla erecta 1 лот
8	Egir	1 lot	Acorus calamus 1 лот
9	Zindžibil	1 lot	Zingiber officinale 1 лот
10	Zafran	1 lot	Crocus 1 лот
11	Dzengelu gasen nemičnag > nemič dzag [= *algajsen nemič, dzagil*]	1 lot	Archangelica 1 лот
12	Reum ponskogo, tiptu	1 lot	Rheum ponticum 1 лот
13	Zlinbovïχ yontrek	1 lot	Cedrus 1 лот
14	Šäkär	2 funt ya 1	2 фунта или 1
15	K'aγcrp'ajd	1 lot	Glycyrrhiza 1 лот
16	Kvit	1 lot	Helichrysum 1 лот

Barčasï ki barabar bolgay otlarï (л. 130).

Рецепт долголетия на кыпчакском.

Подытоживаем цитацию кыпчакских религиозных текстов еще одним примером:

Vesn jarut'iunn K'risdosi

Bügün sövünüyüχ frištälär bilä da färâhlanïyïχ bar yüräkimiz bilä Biyimiznin surp jarut'iunundan, χartaygan dušmannïn ezilmäχindän (л. 131 об.).

Перевод:

Возрадуемся сегодня вместе с ангелами, гордимся всем сердцем нашим. Тем, что наш Господин взошел на крест, тем, что наши заклятые враги побиты.

(Х.Б.)

Обращая внимание на текст молитв, мы замечаем сколь близок кыпчакский язык нашему современному языку. Хотя чагатайско-кыпчакское наречие всегда несколько отличалось от огузского, всё же заметно, что в средние века это отличие было не столь глубоким, как ныне. Конечно, нашей целью не является анализ языковых проблем кыпчакских текстов (хотя, это должно представлять немалый интерес для наших лингвистов), поэтому вернемся к нашей теме.

Как видно, история, которая преподносится всему миру, как хайская (то есть история тех, кого ныне весь мир знает как армян), на самом деле вовсе такой не является. Эта история, начиная от Баграта до Васпуракана (читай: от Багатыра, то есть Бахадура до Бас-Вур-Хагана) - целиком кыпчакско-эрменская история. История, запрятанная в церквях, и в особенности в церкви Эчмиадзин - тоже наша

история. Исследуя исторические документы, мы столкнулись с одной заметкой выдающегося тюрколога и историка, академика Марра. В своем исследовании "Список рукописей Севанского монастыря" Марр с сожалением признается, что… при знакомстве с архивными материалами сведения ему сообщались весьма скупо. Академик подчеркивает, что еще покойный Патыканов будучи здесь в 1879-ом году получил сведения о наличии 180 документов. А 1887-ом году, когда я был здесь, мне сообщили, что документов всего 111. Мне показали лишь часть этих документов. А для пользования, можно сказать, ничего не предоставили.

— Nečik inanïrsen sen Teŋrini?
— Üčlüχtä bir.
— Kimniŋ inanganïsen sen?
— Eŋrortutʻiunnuŋ.
— Kimgä inanïrsen sen?
— Errortutʻiunga da bir Teŋrigä (л. 342).

Перевод:

- Как ты веришь в Господа?
- В единой троице.
- Чьей ты веры?
- Троицы (троица Господь, Мария, Иисус).
- В кого ты веришь?
- В единую троицу и в единого Господа.

(Х.Б.)

Выдержка из монастырского катехизиса.

Оригинал книги, написанной армянским алфавитом на кыпчакском языке.

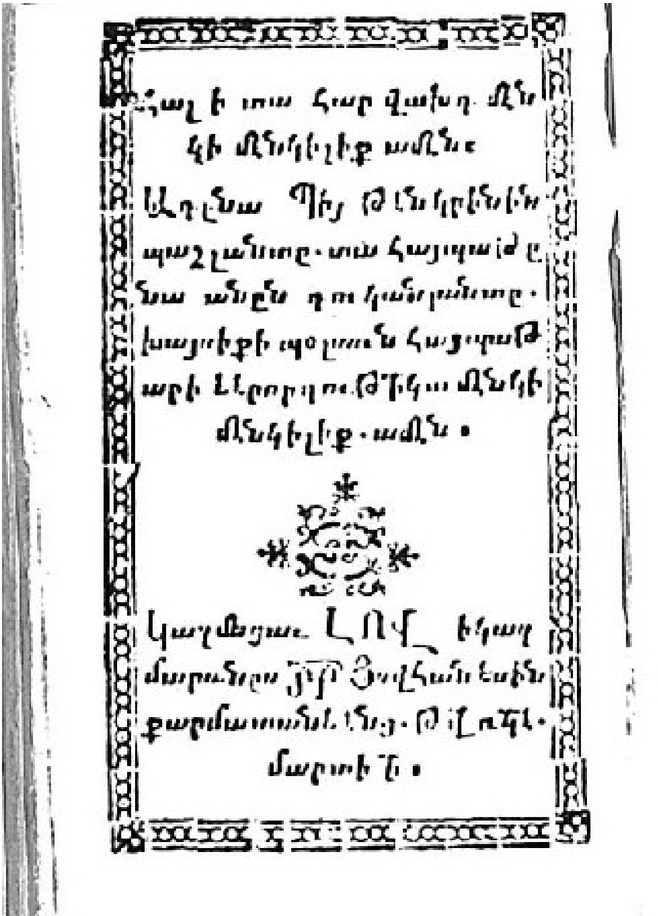

Оригинал кыпчакской молитвы, написанной армянским алфавитом. Ниже приводим перевод.

Atïna Biy Tegriniŋ bašlandï da haybatïna anïŋ tügänländi, χaysï ki bolsun haybat ari Errortutʻiunga meŋi meŋilik, ameŋ.

Перевод: Адна Бек начался и завершился во славу Божью, который да возрадуется святой троицей (имеется в виду троица Бог, Мария, Иисус) во веки веков (тысячелетиями) аминь.

(Х.Б.)

Если эти документы и вправду были источниками, касающимися истории хайев, то, интересно, почему они скрыли эти документы от выдающегося исследователя? Лишь по одной причине: еще не завершилась процедура по фальсификации этих документов… Она не завершилась и по сей день.

Считаем, что самой важной и стратегической целью современной азербайджанской исторической науки является возвращение нашей украденной истории - нашей кыпчакско-эрменской истории.

В истоге выражаю глубокую благодарность за ценнейший труд "Горус - 2010: сезон абсурдистского театра" уважаемому Академику Рамизу Мехтиеву, который сделал актуальной важную проблему и предоставил ее общественному вниманию, а также побудил меня провести данное исследование.

По следам одной песни, или дочь кыпчакская Сары Гялин

Пусть умрет твоя мать, пусть умрет твоя бабушка,
или пусть умрет Синан, Сары Гялин

Для каждого азербайджанца, слышавшего Сары Гялин, эта песня очень родная. Во-первых, потому, что слова песни написаны в жанре баяты - литературном стиле, созданном боятским ответвлением тюрков-огузов. Эти слова, написанные семисложником в очень простом размере очень любимы, так как вобрали в себя все положительные качества жанра баяты, текучесть, простоту, ясный способ изложения и народный язык. Баяты - жанр, принадлежащий только тюркам. Этот стиль - образец народного творчества, наиболее часто используемый иракскими тюркменами и азербайджанцами, в устном творчестве никакого другого народа оно не встречается.

Вторая причина популярности песни связана с ее содержанием. В песне повествуется о безответной любви и это повествование воспроизводится с помощью очень впечатляющих слов и выражений. Третья причина большой любви к песне - ее мелодия, истоки которой в искусстве ашугов, то есть в еще одном образце народного творчества. С первого взгляда может сложиться впечатление, что эта песня никак не соотносится с ашугскими напевами, однако при внимательном прослушивании в глубинных пластах ее мелодии ясно улавливаются ритмы "Иреван чухуру" - одного из древнейших ашугских напевов. Мелодия "Иреван чухуру" звуча в Сары Гялин в более медлительном, плавном и печальном виде будто бы не желает завершения этого повествования любви, тихо стонет, словно справляет траур по этой безнадежной любви. Почему же другие

предъявляют права на эту песню, целиком являющуюся, как по словам и мелодии, так и по печальному содержанию, носителем тюркского духа?! Есть ли действительная предыстория этой песни?! Если да, то какова она?! В данном исследовании мы попытаемся найти ответ на эти вопросы.

Народная повесть Сары Гялин в творчестве Гусейна Джавида

Для начала, следует отметить, что тема песни Сары Гялин будучи одним из образцов нашего фольклора, долгое время бытовала в нашем устном народном творчестве. Затем, она легла на музыку, а впоследствии

тема этой песни нашла свое частичное отображение в сюжете "Шейха Санана" великого драматурга Гусейна Джавида. И в "Шейхе Санане" и в Сары Гялин влюбленный - мусульманин, а объект его любви - христианка. Оба произведения построены на драматическом сюжете и т.д. Однако на этом сходство не заканчивается. И поэтому, перейдем к более обстоятельным пояснениям.

Видимо, во время работы над "Шейхом Сананом" гениальный Джавид включил в основную сюжетную линию произведения историю, бытовавшую в то время среди народа в качестве образца фольклора. Конечно, сюжет обогащен интеллектом, умом, научно-философским мировоззрением, блестящим талантом и совершенной литературной мыслью Джавида. Произведение ставит

читателя лицом к лицу с противоречием, а может, гармонией религиозной и светской философии. Но в то же время, в этом богатстве блестит словно жемчуг простая и искренняя основная линия, вечная и первичная история трагической любви.

Нашей целью не является анализ художественных качеств произведения, поэтому прямиком попытаемся прояснить связь между "Шейхом Сананом" и Сары Гялин.

Действительно ли является первичным первичный письменный источник ?!

Мы не случайно выбрали этот подзаголовок. Но теперь источник, на который мы будем ссылаться, мы назовем условно первым письменным источником, так как это напрямую связано с нашей темой (а затем мы обратимся к более древнему письменному источнику). В этом источнике есть чрезвычайно интересные факты в связи с историей песни Сары Гялин. Произведение, представленное нами в качестве источника - книга воспоминаний османского писателя Ахмета Рефика Алтуная "На дорогах Кавказских". Автор - военный, служивший во время первой мировой войны в Османской армии в чине юзбаши. После войны он преподавал османскую историю в Стамбульском университете и работал на разных должностях. С целью доказать на месте и донести до всего мира преступление и геноцид, учиненный армянами против тюрков, после первой мировой войны он собрал делегацию из иностранных журналистов в Стамбуле и в период между 17 апреля - 20 мая 1918-го года организовал поездку в Анадолу. В рамках поездки он вместе с этой делегацией посетил Карс, Сарыгамыш, Ардахан, Артвин, Батуми и т.д. Автор обошел Анадолу и знакомил делегацию представителей с армянскими зверствами, а также записывал плачи и причитания, образцы фольклора, связанные с этой трагедией, а в некоторых случаях личные

рассказы отдельных людей. Алтунай отмечает, что даже в самых отдаленных точках Анадолу жители говорят на очень чистом тюркском языке. Рассмотрев примеры стихов и текстов, приведенные автором после этой заметки, становится ясно, что язык, охарактеризованный им как "чистый тюркский" - это азербайджанский язык. Внимание Алтуная, столкнувшегося в селении Мерданик Ардаханской области с человеком по имени Али, привлекает его личная трагедия и песня, которую тот поет. Али по происхождению из селения Охчу, разрушенного армянами. По нашим предположениям, это селение в настоящее время является селением Охчуоглу района Амасия (махал Шораил) Армянской Республики… Часть жителей селения убита армяно-русскими объединениями, часть стала беженцами. Судьба привела Али в селение Мерданик (заметка: Ардахан и Амасия соседние территории, поэтому у населения с самого начала были тесные дружеские и родственные связи). Али смотрит на густые леса, горы, где бродил Кёроглы, на солнце всходящее из-за гор и поёт такие трогательные песни, будто он сам является влюбленным, создавшим эти песни, чья душа воспламеняется от любви и кто хочет передать тоску своего сердца нашему сердцу. Эту мысль высказывает Алтунай, слушающий Али. А самая прекрасная его песня - это Сары Гялин.

Три тайны одной песни…

Р.Алтунай рассказывает следующую историю о теме песни. Один молодой тюркский парень любит одну девушку - христианку из своего селения. По утрам, идя на поле, следит за ней, по вечерам, когда стадо возвращается в стойло, созерцает красоту своей любимой и старается утешить пламя своей души. Он так сильно влюбляется в девушку, что в один воскресный день берет в руки крест и отправляется утром вместе с христианами в церковь.

Стоит в углу и наблюдает за богослужением своей любимой и ее соплеменников. А затем начинает петь горестным и тихим голосом следующую песню:

Зашел я в церковь, взглянул на крест
пленился твоими косами
Девушка, взять бы тебя в ислам
умереть бы Синану, Сары Гялин
Ах, не отдам я тебя этому миру

Жаль, что Р.Алтунай приводит лишь один куплет песни. Однако, даже в этом одном куплете есть чрезвычайно интересная информация. Во-первых, из истории песни становится ясно, что молодой тюрок написал эту песню для своей возлюбленной - христианки, живущей с ним в одном селении. Второе и самое главное то, что автора песни зовут Синан. А в третьих, христиане и тюрки-мусульмане совместно проживали в одном селении. Что это значит? На этот вопрос мы ответим чуть позже. А пока мы уже знаем, что автор песни - это тюрок-мусульманин по имени Синан (мы не случайно пользуемся выражением тюрок-мусульманин). Мы также знаем то, что имя Синан, произносящееся таким образом в Анадолу, мы произносим как Сенан. Значит, Синан из песни и Сенан Гусейна Джавида один и тот же человек.

Философия Шейха Сенана и любовь

А великий Джавид для того, чтобы сделать из этой истории философскую драму уводит Сенана в Медину, в Мекку и возвышает его до чина шейха исламской религии. А из простой девушки-христианки делает монахиню. Таким образом, он драматизирует вопрос, подходит к нему в общем религиозно-философском и в религиозно-общественном контексте.

Он акцентирует беды, которые приносят людям

религиозная нетерпимость и фанатизм, и тем самым пытается дать урок людям. В то же время, исходя из общей философии единобожия христианства и ислама смягчает острые критические моменты между двумя религиями посредством гуманистического подхода Шейха Сенана. Шейха Сенан ради того, чтобы за него выдали девушку сначала начинает пить вино, напоминает издевающимся над ним друзьям, что это благо, созданное Аллахом, затем начинает носить крест и объясняет это тем, что и в нашей религии Иса признается как пророк. Затем сжигает Коран и говорит возражающим против этого улемам, что соженное - это просто чернила и бумаги, и что Коран пребудет вечно как божественное откровение. Потом он начинает пасти свиней и представляет это, как обычное служение своей возлюбленной. Таким образом, он доказывает, что любовь - самое высшее чувство и высказывает уверенность, что Аллах, подаривший ему эти чувства, простит его. Это - позиция благочестивого человека, религиозного ученого, шейха, рожденная его совершенной верой, совершенным мировоззрением, высшей и гуманистической верой. Шейх, имеющий небольшие сомнения в этой позиции, обращается к Аллаху с жалобой.

Горю я, Боже, что это за мука?
И ужасное, приятное развлечение
Любовное пламя - это счастье
это иной образ рая,
Не осталось мочи во мне, о Боже!
Разве ты не милостив, Боже!
Все эти козни исходят от тебя,
Не знаю почему ты сотворил меня?!

На эти сомнения и жалобы Шейха отвечает ангел, посланный Богом.

Не горюй, дорогой Сенан
Создатель вовсе тебя не забыл
Творец - твое единственное прибежище,
А пророк - целитель.
Тебя освятят ангелы, поверь,
Не беспокойся, приди, великий Сенан

Эти божественные слова кладут конец волнениям и томлению великого шейха. Говорится, что Бог рядом с ним. Окольным путем оправдываются его шаги на пути любви. Поэтому, именно любовь дарит вечную жизнь Шейху Сенану, Синану и Сары Гялин. Блуждание этой истории из уст в уста, от поколения к поколению, способность этой песни затронуть самые нежные струны сердца - одобрение Бога.

Что говорят имена?!

А теперь вновь вернемся к теме. Очень интересно, что Гусейн Джавид дает имена грузинских образов в своей драме грузинскими именами, например, Серго, Симон, Нино, арабских образов арабскими именами, например, Захра, Эзра, Седра, Эбльулюла, Мерван, азербайджанских образов азербайджанскими именами, например, Огуз, Оздемир и пр. Это показывает то, насколько автор внимательно отнесся к национальному характеру образов и даже выбору имен, какую чуткость проявил в этом вопросе. В этом случае, имя Хумар, принадлежащее девушке, которая на первый взгляд предстает, как грузинка-христианка и имя Платон, принадлежащее ее отцу, вызывает удивление и вопрос. Неужели гениальный Джавид не знал несколько имен на грузинском?! Или он сознательно назвал христианку именем Хумар, а ее отца Платоном? Конечно, Гусейн Джавид, получивший образование в Стамбуле, неоднократно ездивший из Баку в Батуми и оттуда на корабле в Стамбул, знал десятки, сотни

грузинских имен. Может, он немного владел и грузинским языком. Почему же тогда имена отца и дочери, которых он поднял до уровня героев произведения, он дал не на грузинском? Здесь кроется загвоздка. Гусейн Джавид либо точно знал национальность своих героев, либо был хотя бы уверен, что они не грузины. И поэтому он отказался называть эти образы грузинскими именами, оставил грядущим поколениям задачу обнаружения их идентичности.

Почему Платон, почему Хумар, или в чем была тайна Г.Джавида?!

В таком случае, кем же были христианка Хумар, в которую был влюблен Шейх Санан и ее отец Платон? Начнем с Платона и вновь приведем цитату из Гусейна Джавида. Платон пройдоха и пьяница. После мучений причиненных им своей жене, та умерла. Малолетняя Хумар была свидетельницей всего этого, и потому решила не выходить замуж и жить полумонашеской жизнью. Платон хоть и христианин, но воспринимается местным населением и даже папазом, как чуждый элемент. Этот антагонизм в произведении определяется в диалоге Симона с Серго следующим образом:

Что ты скажешь, дает ли этот проклятый Платон
свою дочь шейху Санану?..
Симон……!
Это человек, который поклялся

Сыном Божьим Иисусом
Поклялся на Библии, поверь, что отдаст...
Этот шельмец упрям
он сведет девушку в могилу

Ага...! По нашему мнению, Гусейн Джавид сознательно или бессознательно раскрывает здесь тайну героя. Во-

первых, грузин Симон называет Платона проклятым, во-вторых, шельмецом, а в-третьих, упрямцем. Ибо он несмотря на то, что христианин, не грузин, и поэтому принижается грузинами. Третье качество - национально-этнический колорит Платона, упрямство. Если Платон не грузин, не армянин, так кто же он?! Вне сомнений, он кыпчак-христианин. Вне всяких сомнений..!

Сары Гялин в более древних источниках, чем первоисточники

Немного углубим наше исследование и продвинемся на несколько веков вперед. Постараемся найти христианско-кыпчакскую версию песни Сары Гялин. В одном нашем исследовании мы отмечали, что после притока сельджуков-мусульман в Азербайджан, кыпчаки-христиане удалились в

отдаленные районы страны, стали в основном селиться вблизи христианских общин. Одним из таких консервативных кыпчаков-христиан был кыпчак Платон. Согласно Г.Джавиду события разворачивались около Тбилиси, согласно Р.Алтунаю у Ардахана. Обе местности - отдаленные районы с пересечением, либо взаимопроникновением христианства и ислама. А теперь вернемся к обещанному выше напоминанию. В повествовании, изложенном Р.Алтунаем, Санан и Сары Гялин - дети из одного селения. Половина селения христиане, половина мусульмане. Значит, часть тюрков-кыпчаков, проживающих в этом селении, приняла ислам, а другая, более консервативная часть, или религиозная элита осталась при своем

христианском вероисповедании. Но несмотря на это, они все еще не отделили свои кладбища. На одном и том же кладбище похоронены и принявшие мусульманство внуки тюрков-христиан, живших 100 лет назад (кстати, в настоящее время в районе Думаниси Грузинской Республики все еще сохраняется такое кладбище). Оказывается причина того, что грузины - братья по вере христианина Платона называют его проклятым и шельмецом кроется в том, что Платон - кыпчак…

Украинская или Дести-Кыпчакская версия Сары Гялин

Вновь попытаемся обратиться к кыпчакам и неизвестной нам до сих пор версии песни Сары Гялин, бытующей среди кыпчаков-христиан, проживающих на северо-западе Азовского моря.

Оригинал песни в трудно раздобытом нами произведении, хранящемся под грифом "секретно", автора, чье имя мы умышленно не приводим, выглядит следующим образом:

Axız, sat`ın örmezler
Sen`i, ban`a bermezlər.
T`el, alayım, xaçayım
Xaranqılıx körmezler.

Axız, sat`ın set`iz xat
T`es birisin, bizqe sat
Anen-baben xail olsa
T`el böqeje bizqe yat.

А теперь адаптируем к нашему нынешнему литературному языку это короткое стихотворение, созданное на нашем родном языке и затем приступим к анализу. Стихотворение звучит следующим образом:

Девушка, волос не заплетают
тебя мне не отдадут.
Давай убежим вместе
Темно, никто не увидит.

Девушка, волосы твои в восемь кос,
Отрежь одну и продай нам
Если родители твои согласны
Приди в эту ночь спать у нас

Кратко проанализировав это стихотворение, мы докажем принадлежность слов песни Сары Гялин кыпчакам-христианам, а также проясним семантическое содержание слов песни, звучащей на нашем современном языке. Ибо мы все еще не можем установить логическую связь между строками "волос не заплетают" и "тебя мне не отдадут". То есть, не знаем какая существует связь между этими двумя строками. И поэтому, по причине своего незнания, строку "Vay Sinan ölsün Sarı Gəlin" из припева песни, поем как "anan ölsün" или "nənən ölsün". Мать Сары Гялин так и так была уже мертва. Она не смогла бы сыграть какую-либо роль в том, чтобы эта трагическая любовь не состоялась. Автор и в то же время влюбленный, то есть создатель и исполнитель этой песни, проклинал самого себя. Пел "Vay Sinan ölsün", "умереть бы Синану". По сути, в тексте этой песни, автор очень открытым образом указал свое имя. По прошествии времени, мы перестали это понимать и подвергли искажениям во время исполнения.

А теперь вернемся к другим, как говорится "противоречиям" в тексте песни.

Горькое и безнадежное признание Ф.А.Николаева

Для начала, отметим, что кыпчакская версия песни Сары Гялин была записана с уст проживавшего в конце 1800-ых годов в Украине кыпчака-христианина Ф.А.Николаева. В то

же время, становится известно, что на тот период Ф.А.Николаев был достаточно пожилым, также становится известно, что Ф.А.Николаев не надеется, что после него кто-либо будет говорить на этом языке (на кыпчакском языке, который он называл "öz tilimiz", т.е. "наш язык"). Значит, история песни берет свое начало еще глубже. В тех временах, когда существовала тесная культурная, духовная, социально-экономическая и т.д. связь между кавказскими кыпчаками и дэсти-кыпчаками. То есть, история, рассказанная на Южном Кавказе или какая-нибудь спетая песня, распространялись устно и могли доходить до Украины, берегов Днепра, даже, может, Дуная. В противном случае, бытование слов этой песни на берегах Азова было бы невозможным. Таким образом, наличествует истина, аксиома, не нуждающаяся в доказательстве. Сары Гялин - кыпчакская песня! Всё вышесказанное подтверждает наши слова. Но мы всё еще продолжим наше исследование, проясним детали и в очередной раз проинтерпретируем для себя, то есть для внутренней аудитории, текст песни.

Что означает выражение "волос не заплетают"?!

Обратимся сперва к начальной строчке песни. В обеих версиях первая строка, можно сказать, одинакова.

"Saçın ucun hörməzlər" азербайджанская версия
"Axız sat`ın örmezler" кыпчакская версия

У древних тюрков были чрезвычайно интерсные внешние проявления в связи с общественным положением, социальным статусом людей. Они проявлялись в одежде, прическе, оружии, бытовых прнадлежностях и пр. По сути, это до сих пор обстоит таким же образом. Ношение кольца, и даже ношение его на определенном пальце, форма женских бровей и т.д. обладают особым значением. Одним из элементов, определяющих социально-общественное

происхождение и статус, были волосы. Древние тюрки всегда носили длинные волосы. Когда дети становились подростками, девочки для того, чтобы отличаться от мальчиков, заплетали косы. Даже в некоторых случаях, родители, объявившие мальчика и девочку "сужеными", переплетали в детстве кончики их волос, тем самым словно переплетая их судьбы. Это, по сути, более древний вариант обычая "бешиккесме" или "дейикли" и по сей день существующего в Азербайджане. В конкретном случае, то есть из текста анализируемой нами песни, становится ясно, что влюбленный не надеется обрести свою любимую. Любимая для него недосягаема. Их волосы никогда не переплетутся, звезды судьбы никогда не соединятся. Тихая печаль в песне и грусть, берущая за сердце - эта безнадежность.

История, рассказанная кыпчаком Трандафиловым из Новобешева

Чтобы усилить наше пояснение, представим вниманию читателей одно стихотворение, записанное из уст кыпчака-христианина И.Л.Трандафилова, проживавшего в 1880-ые годы в пункте Новобешев Украины (Новобешев - топоним, образованный от соединения русского слова "ново" и кыпчакских "беш ев", то есть "пять домов").

Todora edim de, - oldum Todur,
On et`i yıl da çoban yürdüm.
Siya sat`ımı ördürmedim,
Xızlığımı da bildirmedim.

Адаптируем это стихотворение к нашему современному литературному языку:

Была я Тодорой, стала Тодуром.
Двенадцать лет была чабаном
Не стала заплетать черных волос своих
Не стала выдавать, что я девушка.

Стихотворение, записано уст девушки по имени Тодора, по каким-то причинам подвергшейся лишениям. Эта девушка представляет себя в качестве Тодура, то есть парня, работает чабаном и за эти годы не сплетает волосы, чтобы не выдать, что она девушка. Это стихотворение - доказательство социально-культурного статуса, связанного с волосами, о котором мы говорили выше. Значит, переживания влюбленного, связанные с переплетением кончиков волос или с отсутствием такового, были обоснованны. В то же время, между строками "кончики волос не заплетают" и "тебя мне не отдадут" есть прямая связь. Таким образом, мы раскрыли одну из тайн песни, которая годами была от нас скрыта. А вторая тайна в первых строках второго куплета кыпчакской версии этой песни.

Другая тайна Сары Гялин или почему "восемь кос"…

Axız, saçın set`iz xat
T`es birisin, bizge sat.

То есть:

Девушка, волосы твои в восемь слоев
Отрежь один и продай нам

Что это значит? Почему именно восемь слоев, по всей вероятности под слоями подразумеваются восемь кос. Что же значит это число? Почему по сей день в некоторых наших селениях девушкам заплетают восемь кос? Что побуждает нас блюсти этот обычай, продиктованный нам подсознательной памятью?!

Прежде чем перейти к восьми косам или восьми слоям, начнем с восьмиконечной звезды на нашем флаге. Даже, если хотите обратим внимание на восьмиконечные узоры на наших коврах и паласах. Все они имеют одно значение.

Это направления, координаты карты, данные Огуз ханом 24-м огузским племенам для завоевания мира. Продожая жить в веках, они наконец нашли свое место на нашем флаге. Эти восемь направлений символизируют 4 стороны света - восток, запад, север, юг и 4 азимута между ними. Говоря иначе, символизируют власть тюрков над миром. Смысл переноса этих восьми слоев, или восьми направлений на плоскость любви, означает желание стать властителем сердца любимой. То есть, "я хочу быть единственным властителем твоего сердца", "здесь не должно быть места никому кроме меня". Как видно, волосы любимой - вселенная любви влюбленного и его мечта быть единственным властителем этого мира.

Третья узловая точка песни, как мы уже отмечали выше, замена слова "Синан" в припеве словом "анан" или "нэнен", что мы уже объяснили.

Желтизна Сары (Sarı - (азерб.) желтый цвет, желтизна, светлость) Гялин - символика или реальность?!

Одна из узловых точек, требующая объяснения, называние героини песни Сары Гялин. Почему Сары Гялин? Является ли здесь желтый цвет символикой, если да, то что он символизирует? Или же Сары Гялин называется так потому, что она светловолоса? Наше исследование позволяет сказать, что мы смело, не сомневаясь, можем рассмотреть семью Сары Гялин, как кыпчакскую. Значение слова "кыпчак" или "половец" означет именно "желтый". Значит, по всей вероятности, это слово связано с пигментацией кожи (цветом кожи) Сары Гялин. Чтобы подкрепить эту версию, обратимся еще раз к территории, где происходили события. Р.Алтунай отмечает, что края, где он странствовал, были расположены вдоль реки Джорух. Что же значит слово "Джорух"? Имеет ли оно какую-либо связь с кыпчаками? Для начала следует отметить, что "Джорух" это гидроним. То есть название

реки. Однако, если присмотреться повнимательней, можно увидеть, что это слово этно-гидроним.

Джорух, чоры, шоры и азербайджанские топонимы…

Общее мнение историков и тюркологов таково, что чоры или шоры - гунно-кыпчакские племена. Существуют многисленные топонимы, как в Азербайджане, Турции, так и в Сибири и различных областях Русской Федерации, связанные с именем этих племен, то есть чоров или шоров. Отличающееся произношение слов "чор" и "шор" связано с фонетическими изменениями в огузо-кыпчакском говоре. Например, в центральных и восточных областях Азербайджана огузы составляют большинство и произносят слово "şüyüd" ("укроп") как "şüyüd". А на западе, в Гянджабасаре преобладают гунно-кыпчакские племена, они произносят слово "şüyüd" как "çüyüd". Как видно из этого примера, известные в русской тюркологии, как шоры и проживающие в настоящее время в Новосибирске шоры, чья численность доходит до 2 тысяч человек, называют себя "чор" или "чор кыжы". Значит, название реки Чорух тоже связано с кыпчаками-чорами. В Азербайджане это слово произносится как "шор" и используется в качестве корня в названии Шерурского района Нахчыванской Автономной Республики и названии Ширванской области. Местные шерурцы произносят название своего района, как Шерил (Шортил). Это дает значение "Şoreli" (Şor El), название района - этноним. В слове Ширван тоже присутствует компонент "шор". Здесь "шор" используется в качестве корня. Шор+ван (то есть, Ширван); здесь "шор" этническое название шоров, а "ван" подвергшееся фонетической деформации слово "бан", использованное в дастане "Деде Горгуд". В дастане повествуется о домах "a?-ban". "Бан" в архаическом смысле значит "место обитания", а в настоящем значении "покрытие крыши дома". Другой этноним, связанный с шорами, название махала Али, с

которым встретился Р.Алтунай. Р.Алтунай ссобщает, что Али из селения Охчу. Мы отметили, что это селение находится в районе Амасия Исторического Западного Азербайджана (нынешняя Армянская Республика). В районе Амасия была область под названием Шёрэил и эта область граничила с Карсом и Ардаханом. Название Шёрэил - этноним, связанный с шорами. Здесь, как и в этнониме "Щэрил", компоненты "шор" и "эль" объединяются и дают значение "шор эли". Лексичекое значение и фонетическая структура обоих этнонимов тождественны. Одинакова и форма словообразования. Не затягивая это объяснение, мы сочли важным предоставить вниманию и то, что река Джорух тоже связана с кыпчаками. Значит, имена, топонимы, гидронимы на этой территории тоже связаны с кыпчаками. А это укрепляет наше мнение о том, что Сары Гялин - кыпчакская девушка. Что касается других значений слова "сары", то некоторые исследователи пытаются связать это с солнцем. Действительно, у древних тюрков существовал культ солнца, луны и даже искры (огня), однако в конкретном случае, то есть в тексте этой песни желтый цвет не связан напрямую с солнцем. Чуть позже мы поговорим об этом более обстоятельно.

Желтый цвет в других наших дастанах…

А пока в связи с желтым цветом обратимся к нашим дастанам. Одна из глав родного для всех тюрков дастана "Деде Горгуд" называется "Сын Ганлы Годжа Гантуралы". Здесь считаю уместным упрекнуть наших историков и литературоведов. Глава в дастане должна называться "Сын Канглы Годжа Канг Туралы". Это так и в оригинале. Канги - тюркское племя и в настоящее время известны в Азербайджане, как "кенгерли". Но в городе Алматы я познакомился с живым кангом (записанным в паспорте, как "казах"), признающем себя таковым. Краткий пересказ

сюжета дастана таков: наступило время женитьбы Гантуралы, он не хочет жениться на туркменке. "Если я лягу на нежную туркменку, у той лопнет пупок. Мне нужна отважная девушка, владеющая мечом, скачущая на коне", - говорит он. Он отправляется в ич огуз, но не может выбрать девушку. Не может найти девушку и в дыш огузе. Наконец, переходит границы галын огуза и доходит до Трабзона, наслышавшись об облаченной в светлые одеяния Сельджан хатун, живущей на земле кафиров. Чтобы заполучить Сельджан хатун, ему приходится сразиться с быком, верблюдом и львом. Заполучив девушку, он возвращается в Галын Огуз. Как видно, Сельджан хатун облачена в светлые одеяния, она гяурка (немусульманка), а кроме этого между ее племенем и племенем огузов нет никаких языковых, культурных, бытовых отличий. Значит, Сельджан хатун - кыпчакская девушка-христианка.

Кыпчаки-христиане в дастане "Данышмэнднаме"

В нашей статье "История каждого народа измеряется его национально-культурной памятью, или является ли Акдамар армянской церковью?" мы говорили о кыпчаках-христианах, создавших царство в Трабзоне, отмечали, что их правителя звали Тадик и, что это имя встречается в Орхано-Енийсейских памятниках и гёктюркских текстах. Даже приводили цитату из дастана "Данышмэнднаме" и указывали, что эти кыпчаки-христиане сражались вместе с греками на плоскогорье Айбасты (поблизости нынешнего города Орду в Турции) против сельджукского полководца Мелика Данышмэнда Гази, возглавляли объединенную кыпчакско-греческую армию. Мы также указывали, что время обоснования кыпчаков (джаников) в окрестностях Трабзона соответствует III-IV векам до н.э., а по другой версии VII-IX векам. Если учесть, что наши историки относят события, происходившие в дастане "Деде-Горгуд" к тому периоду (я частично разделяю это мнение - Х.Б.),

тогда мы можем выдвинуть версию, что Сельджан хатун, как и король Тадик, тоже принадлежала к кыпчакскому племени. Значит, у нас уже есть сведения из двух точных источников о двух кыпчакских девушках. В обеих случаях они связаны с желтым цветом. В таком случае, мы должны поставить вопрос следующим образом: или кыпчакские девушки действительно были светловолосыми красавицами, или же желтый цвет в целом символизирует кыпчаков.

Как изображается мать кыпчаков в дастане "Огуз Хан"?

Давайте обратимся к другому нашему дастану и попытаемся выявить связь между кыпчаками и желтым цветом. Этот надежный источник - дастан "Огуз Хан". В дастане говорится, что однажды Огуз Хан во время охоты в лесу, заметил вдруг в дупле дерева, выросшего посреди озера, девушку. Глаза девушки были синее небесной сини, волосы светлы и волнисты, как море, зубы как жемчуг. Огуз Хан женится на этой девушке. Прежде, чем продолжить пересказ дастана, обратим внимание на нюансы касательно нашей темы. Значит, синеглазая светловолосая девушка сидела в дупле дерева. В древнетюркском слово "koğuş", то есть "дупло" звучит, как "qopucuq". Все историки и тюркологи без всяких сомнений принимают то, что слово "кыпчак" произошло от слова "qopucuq", то есть "дупло". Значит, начиная с первоисточника, кыпчаки были связаны с желтым цветом. Ибо их волосы и лица были светлыми. Да и русские, встретившись с кыпчаками, назвали их исходя из этого качества "половцами", то есть "светлолицыми". Сары Гялин будучи кыпчакской девушкой тоже была блондинкой и носила качества племени и рода, к которым принадлежала. То есть, тут нет надобности в абстракциях. Сары Гялин вовсе не Солнце, или что-нибудь еще в этом роде. Она - прекрасная блондинка, которую до сих пор любят тюркские мужчины.

Как звучит Сары Гялин по-армянски?!

Хорошо, не задаются ли армяне, притязающие на авторство Сары Гялин, вопросом по поводу того, почему они не написали эту песню на армянском?! Ведь образец творчества каждого народа создается на его родном языке. С другой стороны, хайи по проихождению индо-цыгане, поэтому их девушки далеко не блондинки. Если они хотят доказать обратное, пусть проведут небольшой статистический подсчет и проверят подлинность наших высказываний. Таким образом, как может Сары Гялин быть армянкой, если она не похожа на них ни по антропологическим своим качествам, ни по цвету и ни по каким-либо другим национально-этническим признакам? На эти вопросы пусть отвечают сами армяне и те, кто их защищает. Ибо эти ответы будут, так или иначе, абсурдными.

А мы постараемся за армян и доведем до внимания многоуважаемых читателей звучание словосочетания Сары Гялин на их языке. Армяне (хайи) называют желтый цвет "дехн", а невесту "гарс". Если им это так уж нравится пусть напишут себе песню "дехн гарс".

А Сары Гялин принадлежит нам!

И по сей день наши песни искажаются

По сути, и в нынешнее время слова наших песен во многих случаях искажаются певцами при их исполнении. С сожалением должны отметить, что наша народная песня "İrəvanda xan qalmadı" ("В Иреване не осталось ханов") раньше искажалась как "İrəvanda xal qalmadı" ("В Иреване не осталось родинок"). А теперь во многих случаях поется, как "Qarabağda xal qalmadı". Это совершенно недопустимо. Ибо народные песни создаются в конкретных исторических условиях, вбирают в себя события эпохи и выступают в роли источника информации. Например, песня "İrəvanda xan qalmadı" отражает падение Иреванского ханства и ужасающее переселение, случившееся там после.

Впоследствии какой-то другой ашуг, считая переселение своей возлюбленной своей личной трагедией, уподобляет его трагедии иреванского переселения. Ниже приводим слова песни, исполняемой нашими ашугами на онове мелодии "Гилевар":

Господа, посмотрите на уходящих
Любимая уходит, оставив меня со слезами на глазах.
Погрузились на мулов
Будто переселяется весь Иреван

Всё это чрезвычайно интересные и требующие особого исследования темы. Поэтому мы должны чрезвычайно чутко относиться ко всем атрибутам нашего духовного мира - нашему национально-культурному богатству, в том числе, к нашим песням, не искажать их, высказывать при случае поясняющие мнения и, тем самым, обновлять нашу память. В противном случае, нам придется, как и в случае с Сары Гялин, проделать исследовательскую работу для того, чтобы доказать, что другие песни тоже принадлежат нам. И то, если мы найдем в себе самоотверженность и национальное пристрастие.

Примечание: *Для завершения этого исследования мне пришлось воспользоваться архивными материалами в четырех странах, в Турции, Казахстане, Украине и Азербайджане. Мои казахские друзья прислали мне ценные материалы из библиотеки Казахстанского Университета Экономики и Консалтинга. Но наряду с этим, в нахождении источников, которые я искал, мне помогла, по моему мнению, "Душа Сары гялин". В противном случае, можно порой годами вести поиски и не найти нужного материала. На этот же раз искомое словно само шло в мои руки. Пусть покоится с миром твоя душа, о дочь кыпчакская САРЫ ГЯЛИН!*

Əskipara monastrı

Old Albanian - polovetsian abbey belonging to V-VIII centuries existing in the villige Ashagi Askipara of the town of Qazakh of Azerbaijan Republic.

Hikmat BABAOGLU – Armenian falsehood from Akdamar as far as Sari Gelin

Introduction

Lies have short legs or a lie has a short life

Some words about three articles

Academic Ramiz Mehdiyev's article of "Gorus -2010: the season of absurd theatre" which could rouse great interest in the society, has been discussing broadly in Azerbaijan scientific-social sphere. Those articles and discussions enriched much our notions about the metaphysics of the Armenian aggression directed our history for years. The talented scientist- publicist Hikmat Babaoghlu's published articles of "Armenian falsehood from Akdamar as far as "Sari gelin" ("Yellowish bride"), "Following the sign of the song or a Polovtsian girl Sari gelin" and "The realities about the Armenian history" have been written with methodological affection of the famous article of the Academic. The edition of those articles privately as a book (in Azerbaijani, Russian, English and Turkish languages) under the name of "Armenian falsehood from Akdamar as far as "Sari gelin" of course, is very important.

The Armenians, who were always distinguished by their cruel aggression against the Azerbaijan people, altogether, against the Turks became more unbridled for not being met with resistance. They not also believed their disagreeable lies told by themselves, but also, it is pity, they could be able to make the others to believe their lies. The most sorrowful point is that the Armenian lies could influence on the Azerbaijan history studying, and turned to the fact of our national historical thinking.

Hikmat Babaoghlu's article of "From Akdamar as far as "Sari gelin", or in other word, his continuous articles unmasking Armenian falsification that was branched out from the material culture up the spiritual culture, in fact, is a wholly work, to tell the truth, are the sketches, fragments of a whole work. The

author is right while saying that the Armenians infringed much upon those periods or those stages of our history, as a result, our genetic memory about the periods and stages till Islam after adopting the religion of Islam, lost its sharpness. The rich culture created by the Tanrichi -Christian faith Polovtsian Turks who were the oldest inhabitants of the Caucasus (and surrounding regions) were mastered by the Armenians (by the Hays). During the period (VII -XI centuries) of the coming of Moslem Turks of Oghuz to the Caucasus (surrounding regions) and their settlement there (and the formation of the Azerbaijan people of Turkish origin) the cultural monuments that the Islam outlook refused , turned to the "history of culture" of uncultured ethnos.

As the poet-historian Nariman Hasanzadeh wrote:

The history was ours,
But others wrote our history.
Our historian courage,
Our historian sorrow
Didn't remain in the history.

Alongside with the publicistic emotion, passion in the articles of Hikmat Babaoghlu, the science, logic, the method of investigating -interpretation, the arguments -proof are clear and convincing . In order to prove that the Akdamar temple is a Polovtsian -Turkish temple, the author compares it with the architecture of the monuments which are without doubt belong to the Armenians (the Hays). The pictures, writings on the temple- monuments that were spread in the broad geography where the Polovtsian - Turks settled, or their common structure once more show insisting that there can't be any word about the Armenian (the Hays) authority, or the creative activity of them.

But except one point…

The Armenians are the authors of to make that all belong to

the Armenians of the Polovtsian-Turkish monuments that they invaded or “tried to “master", and after many years Alongside with our material cultural monuments, Hikmat Babaoghlu investigates also the important factor of the aggressive attitude to our spiritual monuments. The author proves by the undeniable facts that the song of Sari gelin" has nothing to do with the Armenians' creative activity. In this song which has been popular in different versions among the Turks of Polovtsian there is spoken about the love of a Moslem Turk (a boy) to the other Christian Turk (a girl) and the idea-content of the work of “Sheikh Senan" of the great Huseyn Javid is just the above mentioned theme.

The article of “Armenian falsehood from Akdamar as far as Sari gelin" arouses interest by its successful etymological explanation. Especially, because the author didn't satisfy by giving simple formal investigation, tries to explain the historical-ethnographic theme of some etnonyms, toponyms.

Among the numbered of daring considerations of Hikmat Babaoghlu, as we think, the most daring point is the thesis about the existence about being of the elements of Turkish-Polovtsian in the ethnic structure of the today's Armenians. The author proves with the arguments that some parts of the old Armenians- Polovtsian Turks Christianized since the Middle Ages and mixed with the Hays who came to the Caucasus. Though the above mentioned arguments are not powerful but to prove the contrary version of it is difficult. And in fact, during the Soviet period, in the books of "Azerbaijan history" it existed too.

As a conclusion I can tell that the work of "Armenian falsehood from Akdamar as far as Sari gelin" by Hikmat Babaoghlu, in other word, his three articles which are the continuation of each other, is important response to the Armenian falsification.

While the ideology of Azerbaijan studying that was risen to

the higher level by the all nations' leader Haydar Aliyev, the Armenian falsifiers will get more such kind of responses. Till the time when they will learn to confess the reality.

Nizami Jafarov,
The director of the Center of Ataturk ,
the member of Azerbaijan National Academy of Sciences, the doctor of philological sciences, depute

All people exist as much as their national-cultural memories

Following academic Ramiz Mehdiyev's article named as "Gorus-2010: the season of absurd theatre"

The history of all people are as much as their national-cultural memories. In this meaning, the Azerbaijan people aren't exception. It is also reality that for centuries our people's history underwent distortions in different levels, on different purposes. And all these happened at times with the hands of others, at times with the help of ours. The purpose was to disjoin the real past of our people, so, to create base for the invading of our

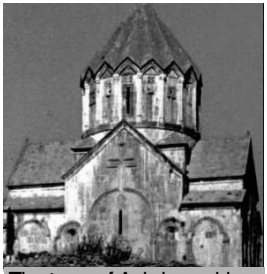

The town of Aghdare, abbey of Qenceser, XIII century

The abbey of Akdamar

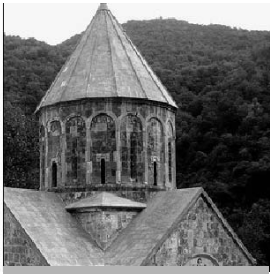

The abbey of Xudaveng

All the three church-abbeys belong to the Albanian culture, that is why their parameters are the same. Compare yourselves

lands. We must confess that the imperialist forces were able to achieve their purposes.

One of the most important periods of our history is the primary Middle Ages period. This period is the period which left deep signs in the belief system and in the socio-political, ideological and cultural structure of the ancestors of Azerbaijan people, and underwent much distortion and misrepresentation. In the attitude to that period, our historians in most cases either kept silence or mechanically satisfied by following the thoughts of

The argument base of the Armenian side has always been weak in both cases and it is still weak, because from a historical standpoint this argument is based on the fictions, the distortions and unscientific reasons, from the juridical standpoint it is based on willfully interpretation of the international law propositions.

Academic Ramiz Mehdiyev

those who distorted the history. But recently the chief of the President Administration of the Azerbaijan Republic, Academic Ramiz Mehdiyev's article of "Gorus -2010: the season of absurd theatre", which alongside by coordinating the actual problems of that period with the present period, firstly, reflects in itself the objective and daring approaching to the history of the primary and Middle Ages of Azerbaijan, defined the new conception for investigating of that periodln. In the article, our history distorted by the Armenians and Armenian liking sides, is investigated on the Academic level, the Armenian liking positions are done away with the scientific evidences. We consider such kind of objective, scientific and daring approaching will define special directions for to investigate our history on the new motives.

All people reached to the modern stage after living different historical stages, developing, and also by creating material and spiritual system, by protecting and causing them to develop. Beyond doubt, as science, memory or human is heir or heritage, culture is also a heritage. That is to say, our present culture is based on the former culture which in itself is based on the culture that we created before it. Altogether, culture is the collection of national and spiritual values that the people created during their history. If how much it is necessary to create and form the culture, it is also necessary to protect the created culture. At the same time it is necessary for all people to own material and cultural examples created by themselves. The Azerbaijan people lived in the Southern Caucasus for centuries, and as much as the history remembers lived in this geographical area, Azerbaijan

Till the middle of XV century the Armenians (Hays) didn't live in the Southern Caucasus. In 1441, Jahan shah - the ruler of Qaraqoyunlu Turkish - Azerbaijan state, moved the centre of Armenian Catholicism from the city of Sis of Kilikiya to the abbey of Uchkilse (Uch Muedzin) situated near Irevan, the people of which were Turks and in old times was the Albanian abbey.

Academic Ramiz Mehdiyev

people also enlarged their living areas in different stages of the history, and at times because of different reasons were satisfied with those geographical areas, and finally, at present, in XXI century it resulted with such kind of events. But it doesn't mean that the material and spiritual values created by the Azerbaijan people, simply are inside of the official-political- administrative borders of the present Azerbaijan Republic. Our cultural geography, our language geography, our history geography are much larger than our present administrative geography.

In this meaning, we consider that the most interesting period of the Azerbaijan Turks, that is to say, the period of primary Middle Ages is one of the themes waiting for its thoroughly investigating. Because that period left important signs in the belief and ideological system of Azerbaijan. That period, is also the period which Azerbaijan history, the material and spiritual values created by our people presented by distorting, which is mastered by others and try to consider theirs. It is known that the old Huns, Polovtsians, Suvars, Saks, Kimers, Iskets, Oghuzes and other Turkish stocks living in Azerbaijan, from time to time used to overflow from the geography they lived and conquered countries, or withdrew. During such kind of overflowing and withdrawing periods, of course, Azerbaijan both developed, but at the same time and underwent to some foreign influences. All this showed itself in the belief system of our people, in Azerbaijan folk-lore , in folk literature, in eposes all the events were reflected in the samples.

Still if we look through the epos of "Alp-Er-Tunqa" we shall see that in VIII-VII centuries BC. Suvar Oghuz, Hun and

other Turkish stocks lived together under the Saks' sway. According to the historical information, between those parts of Turks there was social-political, ideological and faith unity. The Turkish people who were our ancestors never were idol worships, never idolized idols. The Turks always had the faith of Gok Tanri , the faith of God. Even Herodot wrote in his work of "History" that like Ellins the Turks didn't have any Gods. Simply, they had two Tanri.

In the left side: a Polovtsian fighter forged on the church of Akdamar. In the right side: the Seythian fighter found on the shores of the Black Sea. Both of the examples belong to the Turks. If Akdamar church is an Armenian church but why on it there is forged Turkish fighter's picture?

We may consider that Herodot's confession is a bit inaccurate. That is to say, not two Tanri, but the Turks always had one Tanri (God). It appears that the second "authority" that Heredot presented as the second Tanri (God) was the monarch of the old Turks. Because starting from the old times up to present the Turks thought the necessity that as the Tanri (God) was only in the sky, the ruler was also one on the earth, and with this wish they joined to the competition of to be conqueror. One of the last examples of it we can see in the dialogue between Emir

Teymur and Ildirim Beyazid. Emir Teymur said the followings addressing to the great Conqueror: "As the God is only in the sky, on the earth there must be one ruler. This world isn't so wide for there be need to two rulers". It appears that what Herodot watched in the old Turks (the Seythian) and considered as the two Tanri, was one Gok Tanri, the other was, that is to say the "Tanri's (God's) shadow on the earth" was monarch. When the monotheistic religions that "explained" the Tanri, that is to say, God more thoroughly, the Turks displayed interest in this, they mastered and adopted the values existing in the belief of monotheistic.

So, let's give attention to the problems connected with the investigating of the spreading of Christianity in Azerbaijan in the primary Middle Ages, the mastering of this ideology among the local Turks, and the material- cultural monuments created by our ancestors in the Caucasian Albania arousing from this belief. As it is known, still in I (first) centuries there was built the oldest Christian temple in Azerbaijan. Moisey Kalankatuklu wrote that one of hevaries of Prophet Isa - Fadey came to Azerbaijan. While spreading the religious faith he moved towards the north-east, while passing that period's provinces of Artaz and Artar (it embraces the province of Maku of the present Southern Azerbaijan) and forwarding towards the east he was killed by Sanaturk- the head of the Armenis which were the local stocks.

The Hays present the history of Hays not their own history but the history of the geography where they lived. The old people of this geography were Christian Armen Turks. I want to direct the attention of the readers especially to these names. Firstly, it is necessary to be noted that the Armens, Armeniyye and other names related with Armens shown in all the historical sources, have no belonging to modern Hays, modern Armenia. Those Armens were Turks. Just here let's give attention shortly to the process of word creating in the lexicon of the old Turks.

While Alexander of Macedon passed through the fields of Seythian, the local people introduced themselves to him as "Turk-Men". Since those times that part of Seythians are called Turkmen. At that time "Turk-Men" meant "I am a Turkman". At present time the Uzbeks protected and kept that lexic structure in their language. Instead of saying "I am Uzbek" they say "Men Uzbek Men". Er-Men is also such kind of word which was created in this way. That is to say, "I am a man" or "I am a fighter". As it becomes known from the name, Artaz or Artaq, mean "Ertaq-Artugh". If to speak about the words of Ertaq and Ertugh, let me note that one of the rulers of the dynasty of Chobaniler was Artuq. Ertugh means "the fighter who carries tugh". The head of those people whom the Turks called as Armanis was Sanaturk.

When Fadey was killed there, another missionary named as Yelisey came to the city of Shaki of Azerbaijan and built a church on the hearth of fire-worship where the local people prayed . Again Moisey Kalakatuklu wrote that while Yelisey passed through the valley of Zargun, and went to spread the religion among the local people, he was killed on the road.

It is necessary to remember that the valley of Zargun is called valley of Samur and it is supposed this name is connected with the names of Huns and Khazars (Khazarhun, Zarhun). Arqun is the same with the name of Arhun which is used by modern Turks as a human name, and the archaic meaning of the name is as "a private fighter, or a soldier of Hun" . In the old Turks and at present in the army of Turks Er means a private soldier. Today we know that there is a city of Arqun in the North Caucasus. As it seems in all the sources both the toponims, ethnonims and hidlonims and etc. are in the Turkish language.

But of course, after that effort, the spreading of religion of Christian in the Caucasus Albany delayed for some time. In 313- by the Albanian tsar Urnayir the religion of Christian was adopted as the official religion.

But according to the traditions of that period the religion adopted by the ruler had to be adopted by the people too, and it demanded some time, and in some cases it met across with persistence. That was why after the severe measures taken by the Albanian ruler, devout Vachaqan, the religion of Christian was adopted wholly. So, the old Polovtsians, Huns and other Turkish stocks who lived in Albany, including other stocks adopted Christianity.

Just here, while speaking about Caucasian Albany it is necessary to deal with the etymology of this name. Because up present time the name of Albany remained unexplained from the etymological view point. Firstly, Albany was not the motherland of the Turks, it was the motherland of more than 26 ethnic groups and stocks lived in that geography. The name of Alban was the common name of all the peoples lived there. The Turks (alp-an-lar) simply, were super etnos among those etnoses and they were dominating over others.

It is necessary to be noted that today that ethnic and cultural structure remains as before. Simply, the name of Alban was replaced with the name of Azerbaijan. As in old times, while saying Alban it was meant all the ethnic groups and stocks, at present while saying Azerbaijani the same thing is meant. That is to say, the name of Azerbaijani is the common name of all the Turks living in Azerbaijan- Talishes, Lesghis, Avars, Tats, Saxurs, Udins and others. It appears that for thousands of centuries we-Azerbaijanis (Turks, Talishes, Lesghis, Avars, Tats and etc.) live brotherly in the same place and by creating the culture and tradition of together living we kept it up today. As the ideology of Azerbaijanism created by our great leader is based on such kind of severe historical bases and national -ethnic traditions, at the end of XX century it could be able to turn into the ideological formula saving our people from dividing and ensured our unity and equality.

Now about the explanation of the word of Alban.

According to me here the letters or sounds of "b" and "p" underwent phonetic changing. I think that the word is as "Alp (b) +an. Here the word of Alp means in archaic Turkish language" the high, courageous".

An is the affix of plural.

This word has been protecting its original form at present too. For example, in the town of Quba there is a village named Alpan. That is to say, it is clear the word of Alpan is a Turkish word. The affix of "ya or ye" is a case affix. For example, Turkiye (Turkey), Suriya (Suria), Almaniya (Germany), Avstraliya (Austria) and etc. As it is seen ya-ye turn to the special name by being added to the words of showing place. So, Alp (aniya) means the country of tall ones, the country of tall height or the country of high mountains. It rouses no doubt that Albans were tall people. In the pictures of Strabon, including in the investigated grave yards the found out bones prove it. For example, the height of the 18 years old girl buried in the temple in the village of Kish of the town of Shaki is 203 centimeter. The skeleton bones of the older people prove that their heights were 230 centimeter. Just here it is necessary to cite from M.Kalankatuklu. The ruler of Sasani, II Shapur (The Albanian tsar Urnayir who adopted Christianity, married to II Shapur's niece) organized face to face fight with the warlord of Huns' country, with Hunoqur, who invaded the Iranian kingdom. M.Kalankatuklu describes that warlord as a broad-shouldered, tall, and giant man.

"He had forehead in the width of three inches, the helve of his giant spear was made of high wood." It appears that the physical - biological structure is conformed and proves each other.

By presenting some examples of the variant of Alp of the word of Alb that lives up today, I am going to sum up our explanations.

At present, there are villages named Alpoud in the towns Goychay and Qazakh. At the same time in some regions

(Shirvan and west regions) there is a special kind of bread called as "alpoud". I think this kind of bread is the kitchen example of Alps reached up today.

Now let's return to our topic. After adopting Christianity

This is the king Gokok (Gaqik) who built the church of Akdamar. He is a Polovtsian Turk with all his clothing, sitting and anthropology, even the pointed cap on his head shows that he is a real Polovtsian Turk. It appears that the church belongs to the Polovtsian Turks

they began to build temples for to pray there and in those temples the Turkish architecture style was reflected. That is to say, if we pay attention to the buildings of all those temples we can

see that they are architecture samples having domes like tents (the domes that we mentioned as covering as tents belong to the Turkish architecture and it is the tradition coming from the tent culture. H.B) are the architecture monuments built with four cornered swelling ups. Such kind of architectural monuments are called monuments which are built with the style of clover liking. (the building of the temples in this way isn't accidental. This form is connected with four elements coming from the old Turkish architecture: fire, water, weather and soil. One of the elements consisting the faith system of God were just those elements).

If we watch attentively we may see that all the churches existing in the Caucasus Albany are the monuments just that clover liking or the method of tent.

By the way, I can present a sample. For example, in the territory of Kalbajar the church of Xudaveng and the church of Akdamar are as if twin architecture samples. On the tent, without doubt, a tower resembling the pointed cap of Polovtsian is erected. It means that though they adopted Christianity they reflect the cultural samples coming from Goddism, and reflected the architecture style coming from Goddism in their belief hearths.

So, all the abbeys and temples exiting in Caucasus Albany, both the churches called as Xudaveng and Xoteng in the town of Kalbajar, and the church in the village of Julud of the town of Oghuz, or the abbey of Askipara in the town of Qazakh, and the abbey of Bayan were built in the same style, as if their architect was the same person. By numerating the names of those churches my purpose is to draw the attention of the readers to the point that all of them are the material heritage of the same culture, and are based on the same architectural style. Just starting from IV century, that is to say in the period after Urnayir and Vachaqan, the numbers of such kind of praying -houses increased in Azerbaijan. I consider that the areas in which the

Christian churches existing in the Caucasus Albany define also the borders of Albany. One end of those borders go up to Iran, the other end goes up to Eastern Anadolu. Of course, the spreading of Christianity was a great event. But at the same time other Turks didn't adopt Christianity. Most of them still remained being as Tanrichi. And at that period among the Tanrichi Turks and Christian Turks there were from time to time conflicts. It is natural, the events happening in our history were reflected in our daily life. At the same time, in folk, in the art of Ozan, and in our eposes that event found its reflection. There is a topic in the epos of "Kitabi-Dada -Qorqud" connecting with the Polovtsians adopted Christianity. And in that epos in the part of invading of Qazan khan's home we can see the Plovitsian (Christian) Melik is the enemy of Oghuses.

During the next periods in the territory of Azerbaijan and wholly among all the parts of Turks, Islam began to be spread. Appearing of Islam in VII century as monotheistic religion, again attracted attention of Tantichi Turks. Firstly, the Bulgarians of Itil (Volqa), that is to say, the ancestors of present Tatars (Oghuzes) adopted Islam. In the 115 kilometer south of the present Kazan, there was the city of Bulgar, capital of Bulgarians. In 921 Bulgarian khan, Almish sent the messenger named Bashto who was from Turks of Khazar, to Al-Muktadir, the caliph of Abbasi, to say him that he wanted to study Islam. The caliph sent Bulgarians both ministers of religion in order to teach them Islam and also sent group of architects for to build mosques. The person who was included into that delegation staff, Ibni Fadlan, afterwards wrote interesting information about Bulgarian Turks. Almish khan, who adopted Moslem changed his name into Jafar. Approximately, at the same time the ruler of Karakhani, Satuk Bughra also adopted Islam and changed his name into Abdulkarim. So, in this way Islam began to be spread among the Turks.

But there is one point that doesn't attract attention. Of

course, though it is shown that the Bulgarians of Itil and Qarakhaniler were the first ones who adopted Islam, it is fact that before them Islam was spread among the Turks in Albany, around the lake Urmiya, and around Caspian.

In this way, the Turks adopted Islam willingly. Just in the eposes of Azerbaijan that period was reflected.

The Turks who adopted Islam called the Turks who had adopted Christianity, firstly as Qara imanlilar (Black faith). The name of Qaramanlilar comes from here. That is to say, they were rivals to Turks of Oguz from time to time and some parts of Qaramanlilar who had adopted Christianity, were exiled to different parts of Azerbaijan when the state of Ottomans gained strength, that is to say, to the territory of Qarabagh, especially to the region of Jabrail, some parts of them were exiled to Bizans. In that period among the exiled ones there were Christian Turks of Ermen. Having relations with their names in the south-east of the city of Konya there is a town of Karaman-Ermenek. At present the Turks living in the east Bizans, in Greek, remember that they were Turks once. But at the same time they have already turned to one part of the Greek people. The chief minister of Greek, Karamanis is a Turk from the generation of those Qaramaniler. He is a Christian Polovtsian Turk.

So, during the period that we deal with, in the Caucasus Albany, that is to say, in Azerbaijan, while Islam spread widely, while the influence of Oghuzes increased, there happened the process of removing of Turks of Christian to the outlying parts of Azerbaijan. In IX century the parts of Saljuq spread from Middle Asia to the Southern Caucasus and Anadolu, to the north of Iraq, increased both the number, authority, governing of Oghuzes in Azerbaijan. In 837, after the defeat of Babek, the head of the movement of Khurramiler the religion of Islam became the leading religion having no rival. So, it was put an end to the persistence of Turks of Khazar and local Turks of

Khristian who had adopted Christianity. Khazars moved to Europe, there they forgot ethnic identities and began to live as the Jews, at present ninety percent of hundred of the European Jews are masnavi Khazar Turks who forgot their ethnic identities and are known by their religious identity. Simply, they forgot their own languages and mastered the Jewish language which is the intercourse means of their religion.

Starting from that period most parts of Turks of Christian began to be pressed to the outlying parts of Azerbaijan. One part of them began to be spread in Qarabagh, one part to the mountains of Zangazur, one part to the East Anadolu, some part to the north- east shores of Black Sea- up to Trabzon. By the way, it was shown in some sources that the stocks of janit or janikler whose origins go to III-IV century AD. were the Turks came from Caucasus, and they had a state around of Trabzon. Then we shall speak about it.

As above noted, the Christian Polovtsians began to be pressed and at that time an interesting process happened. The Christian Turks who were pressed from Azerbaijan settled in the outlying parts of Azerbaijan, and began to build new cultural monuments for themselves. One of the samples of those monuments was Akdamar church. Akdamar church is the cultural sample of Polovtisians who went from here, that they built in East Anadolu. Akdamar is the temple of Christian Polovtsians (Turks) which was built in the island of Akdamar during 915-921. The sources note that Akdamar church was built by the order of king Gaqik who belonged to the khanate of Vachpurakan or Vaspurhakan.

Again I want to draw your attention to the khanate of Vachurhakan and want to explain what it means. There is a word of " hakan" at the end of the word of Vashpurhakan. "Hakan" is in Turkish language. Vaspur means "strike". In the old Turks they called the emperor as "snatching" that is to say the man who gets something by snatching. The words were cre-

ated in this way, and at that period the daily used words were also political terminology. Suppose, the old Turks saw a horse dominating over herd snatching something they called that

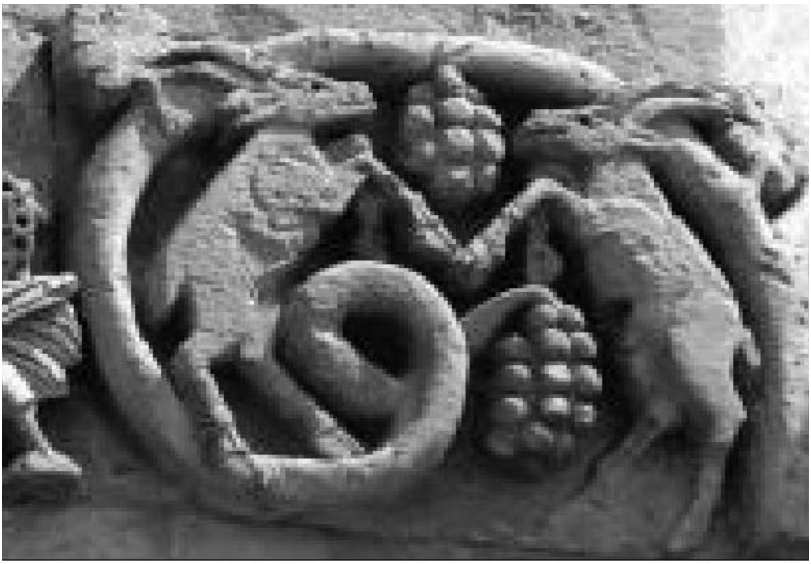

The fighting rams (goats) on the church of Akldamar.
It is known from the history that the totem of ram concerns to the Turks. The parts of Aghqoyunlu, Qaraqoyunlu, Aghkechili, Qarakechili, Sarikechili have been living passing through the centuries. But we wonder why have them been forged on the church of the Armenians?

horse "qapaghan" that is to say "snatching". At the same time if an emperor or a fighter passed the borders of other people and invaded their lands they called this act "qapaghan". For example, the younger brother of Iteris Khaqan, Kapagan Kagan made some stocks obey him, in 716 he defeated bayikullar, and he died in that fight. He gained the title of "Qapaghan" for he defeated the stocks.

In the archaic Turkish language the synonym of the word of "emperor" was "qapaghan". If to speak about Vaspurhakan, this word was created from the unity of the words of Vas -pur.

This word has the meaning of "invader". That is to say, Vaspurhakan is the owner of the khanate of Polovtisian Turks. Akdamar church was built just by his heir Gaqik or Gakuk.

I want also to direct the readers' attention to the meaning of the word of "Gaqik". Gaqik was created from the unity of the words of "gok" and "ok". That is to say, here it is spoken about the Turkish ruler called as Gok-ox. ("ox" means "an arrow"). We know that in the old Turks the words connected with "ox" there were created the words as Uchox. Bozox, Gokox, at times these were the names of stocks, or the address of a part of people. Gaquk means Goyox.

By the way, on the out wall of Akdamar church there is picture of King Gaqik, made by means of swelling of stone. In the picture a squint - eyed, pointed capped Polovitsian Turk sat folding his legs in the uniform of that period. Even the most Armenian liking historian can't insist that man's being an Armenian. That was why the Armenians explain this matter in this way that supposedly Gaqik was obedient of Abbasi caliphs, that was why he dressed in that way. Well, but Abbasi caliphs never dressed as Gaqik's clothing. But whose clothing is Gaqik's clothing? Here again Armenian begin to tell fibs. According to their words all the soldiers were under Abbasi's obedient, Gaqik also dressed like his soldiers. Well, but why Gaqik dressed not as the caliph whose vassal he was, but the soldiers of the caliph? By the way, not all the soldiers of the caliph were Turks. It appears that Gaqik who dressed like the Turks and sat folding his legs was a Turkish man. Starting from Oghus Khaqan who sat on the throne, till that period the Turkish rulers had the tradition to dress like Gaqik and to sit as he sat folding his legs. So, as it is known from all above mentioned names, the building of Akdamar church was charged to the priest Manuel by Gokox. The church wasn't called Akdamar accidentally. If the Hays (Armenians) built that church they would call it in Armenian language. Because in the Armenian language the word of

Akdamar has no meaning. In other languages this word has also no meaning. This is simply is a word combination that can be explained only in Turkish language. Well, if the Armenians built that church why didn't they call it in their language? We know that whatever any people create they give it the name in their own language, all agree that sample was made by those people. The Turks invented yoghurt and in all the world languages it is called "yogurt" like in Turkish language. The English invented "motor" and in all the world languages it is called as "motor". Akdamar church was built by Turks and called its name in this way. In all the languages this church is pronounced as Akdamar. It is impossible to prove its contrary logic. Let's explain the meaning of Akdamar.

The word of Akdamar is from the words of "white, light". "Damar" (veins) is as if a way traveling human body giving life. Akdamar is "the way of light, the way of milk". If we take into consideration that the milk is also white, we understand that the milk way which was known to Turks is related with cosmic space. That is to say, this church is a praying-house which the Turks built in order to have relations with the universe, with cosmic. Akdamar must be explained in this way, and it once more proves that Akdamar belongs to Polovtsians.

But the Armenians explain its meaning by telling fibs. They say that supposedly priest Manuel had a daughter in the name of Tamara and a young boy living near the island loved her. That boy every day came to the island swimming and met with Tamara. One day the priest, the girl's father, felt their meeting. He saw that Tamara lit the lantern and the young boy began to come towards the church swimming. The priest put out the lantern and the boy lost his way, drown in the water. He died crying “Ah, Tamar", "Ah-Tamar". This is a funny explanation having no scientific base. But of course, it harmonizes with Hays' mentality.

There are also other facts which prove that Akdamar church

belongs to Polovtsian Turks, that is to say, to Azerbaijanis. These are the pictures engraved on the church by the way of swelling of stones. One of them we mentioned above. There are pictures on the church which show a number of pointed-capped Polovtsians sat folding their legs and praying. As it is known in the old Greek sources another name of Polovtsians is Shishpapaqlar (pointed-capped). At the same time most of the people settled in Mountainous Garabagh were pointed-capped Polovtsians came from Caucasus Albany. For example, there is a village of Shishpapaq in the town of Aghdam. It is also one of the evidences. Except, on Akdamar church there is a picture of a Polovtsian fighter who sat on the horse and turned taking his hand an arrow shooting to the wall of Anadolu. All the historians including Kramer, Bartold, Marr, Shopen, at the same times all the historians of the world, adopt that picture belongs to Turks, Huns. The cap of the warlord which was engraved on the church is a cap made of skin of sable, a cap of Kirghiz or Polovtsian. Here a question arouses. If the Armenians built Akdamar church why did they engrave Polovtsian fighter's picture on it? Of course, there were rubbed some of the pictures and there were added other pictures.

In the town of Kalbajar there is an abbey that we call Xudaveng or Xoteng. If we watch its architectural structure, we can see that they are built in the architectural style as Akdamar was built. This temple was built in V- VII centuries by the Alban knyazes. Even it was rebuilt by the Albanian ruler Hasan Jelal in the next periods. It is said that the wife of Hasan Jelal was buried there too. This church is situated in the village of Baghlipeye near the highway of Aghdare-Kalbajar, that is to say, in the 29-th kilometer of the way going towards Kalbajar from Aghdara. If we give attention we can see that once Mixitar Qosh was there and even he put a sign on the stones. But according to the words of the local people, in the next periods, that is to say, during 1930-1940's, a group of persons came

from Armenia and destroyed the engravings on the church, rubbed out the writings. It once more proves that the churches in the territory of Azerbaijan or in the territory of the present Armenia which are considered to be Armenians' churches, don't belong to the Armenians. All of them are the Azerbaijani churches.

If we pay attention to the geography with the spreading of Oghuz Turks we may see that some parts of them go up to the Black Sea. In the Black Sea there were the stocks named as Janik or Janit. The main point is that as it is in our country they also called the rulers of Polovtsians who moved from Caucasus, as Melik. Like in our epos "Kitabi-Dada- Qorqud" there is image of Melik there was Melik Janik. It is interesting that they were also called kafirs (godless ones). After spreading of Islam these names were replaced with the words of gavur. Gavur is the word came from the Arabians, they called the persons who didn't adopt Islam. Here we see the influences of Arabians, so, there are parallels between Polovtsian Melik and Melik Janik. Those Janiks or Janits lived there setting up their state and at the same time they erected Albanian Christian temples around the Black Sea. It is spoken broadly in "The letters of Danishmendi" devoted to the famous Saljuq warlord Danishmendi Qazi, when Danishmendi qazi came to the summer pasture of Aybasti situated between Ordu and Trabzon he went to invade the state of Janik. At that time the head of the Christian Turks was also Tadik who wanted to fight against him. Tadik is an ordinary Turkish name and it is interesting that on the monument of "Orxan-Yenisey" there are the names of some goyturk warlords as Tadik who fought against the Chinese.

(Aza Tatuk, Gok Amash Tutuk, Bughak Tutuk and etc. By the way the name of Amash at present exists in Azerbaijan as the second name.)

We know that the Goyturks are considered a part of Polovtsians or there is a relationship between them . So, there

was intensive fight between Tadik and Danishmendi. When Tadik returned back, to Trabzon we see his name again in the scene of war between the Saljuqs who spread in Anadolu. The Greek pronounce the name of Tadik as Tadis or Tadiodis. It becomes known that Tadik took five thousand of Janik soldiers , that is to say, together with the Christian Polovtsian soldiers he headed the Christian Army of the Rums and around of Amasiya he came face to face with Danishmendi qazi. There Tadik was defeated and he was escaped running from that place. So, all these were because that in VIII-VII centuries BC. maybe before that time in the territory of Anadolu, both in Caucasus and in the north of Caspian sea there lived Turks.

There is information in the epos of "Alp-Er-Tunqa" that under the leadership of Saqs there lived Oghuzes, Polovtsians, and other Turkish people. One of them was pechenikler. If we give attention from where the name of pechenik was created we can see that in the epos of "Alp-Er-Tunqa" the name of famous Turan ruler, Alp-Er-Tunqa's father's name was Beshenik or Bechenik. It shows that the ancestor of pecheniks, or as the Greek called kuma, as the Hungarians called kuns, or as the Russians called Polovtsians were Alp- Er-Tunqa, his father Bechenik. It has old history of Pecheniks living there. So, living of Turks in that geography- in South Caucasus, in East Anadolu and wholly around the lake of Urmiya, and their setting up big states and empires aren't accidental. All these facts once more show that all the churches which the Armenians consider to be theirs and want to master are the material- cultural monuments of Christian Polovtsians. In the church of Uch Muadzin (Echmiedzin) the religious texts in the Polovtsian language in the Armenian alphabet still remain. At the same time we consider that there is also an interesting point.

Today most of the Armenians whose second names are in Turkish are Christian Polovtsians. Nalbadyan, Saribekyan, Ulubabyan, Kocheryan, Zargaryan, Dallakyan and others are

the generations of just Christianized Albans, Christianized Polovtsians. They are called Hays. In fact, today there is a struggle between them in Armenia and Armenian Army. That is to say, the struggle between Hays and Christian Polovtsians. They feel that the Hays and Armenians are enemies to one another. We specify this mutual hatred like national hatred. It appears that today in the country which the Armenians call as Hayastan, but which is our Armeniyye, in the country of Christian Polovtsians, there are 30 per cent Hays, who were placed there by the Russians or imperialist forces. So, religious hegemony, religious identity exceeded ethnic identity and as a result there was set up Armenia speaking organization. In fact, this language isn't Armenian language, it is a combination of old pahlavi language and Turkish language. It is pity, our north neighbor gives money to them and makes them to play the role of gendarme in the South Caucasus. But I am sure that today Azerbaijan people will be protected from the Hays' hatred by owning their culture and by making Christian Polovtisians to believe this reality.

The realities about the Armenian history

From the right question to the right answer

I (first) question: Where is the real ethnography of Armenians?

In the last article, the end of my investigation resulted with it. As the history of their people, the Hays present the history of the geography where they live now. The history, the culture, the monuments, the different examples found during archeological excavations have nothing to do with the Hays. If it is thus but who are the real owners of this geography, culture and history? They are not Armenians at any case.

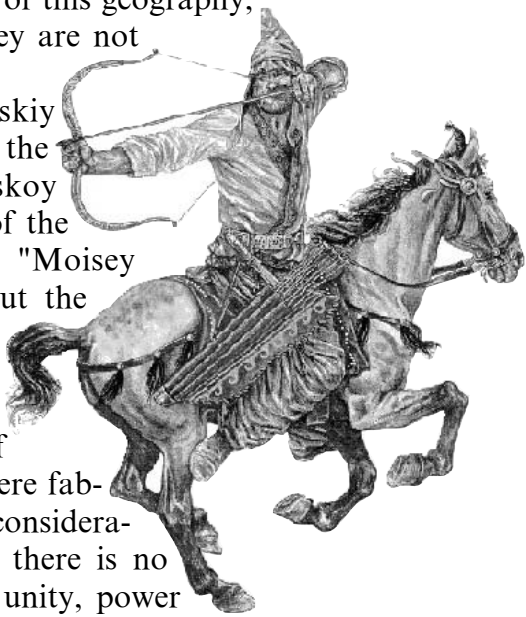

Alexander Anniskiy wrote in his work of the "Istoriya armyanskoy cherkvi" ("The history of the Armenian churches): "Moisey Xorenski's writings about the old history of Armenian people supposedly basing on the old historical sources are distorted of historical facts, which were fabricated . If we take into consideration that in the history there is no sign about the political unity, power or culture of the Armenians. In this case, it is necessary to come to conclusion that the Armenian people had none of the above mentioned elements. It appears that the Armenians always lived semi-numbered, in the form of wild tribes" (A.Anninskiy. "History of the Armenian churches").

We consider that the conclusion of A.Anninskiy is absolutely right. Because as a result of the archeological excavations

concerning to the ancient periods, there were found none of the material evidences of the Armenians. The main point is that the territories which the Armenians pretend to be theirs, that is to say, the territories like the geography of Assuriya, Urartu, Kilikiya and etc. both from the archeological standpoint, and from the view point of the written and other sources are the territories which are investigated perfectly. In fact, just as during the ancient periods, in the next periods there are seen none of the signs of Armenians. The Armenians search for their roots, their old states in the East. But both during the periods of Assurlar, Midiya, Manna, Ahmaniler and during the periods of Alexander of Macedon, or Seleviks there are not met the names of Armenians during the serious events happened at that times. In this case to try to own the old Urartu state is nothing but the Armenian ambition or lies. Except, the Armenians who search for their old states in the East, at times say that their old state was in Balkans. So, the unreal dreams about the old Armenian state arouse ironical smile on the serious historians. But let's for a moment think that Urartu was the Armenian tsar kingdom. In this case, let's look through the geography of the place where that state was situated. In none of the historical sources the borders of the state of Urartu continued up to Chuxursedd, Zangibasar, Zangezur. Goyje, or up Garabagh. The provinces we mentioned above, were always historical Azerbaijan lands. If it is thus, with which right the Armenians pretend that those lands were theirs.? Even the head of the terrorists S. Sarkisyan says that as if Azerbaijan is only 100 years old. It appears that in no case neither the present Armenia nor Garabagh aren't the ethnic lands of Armenians.

II (second) question: Are there any relations of the Armenians with the Christian temples in the Caucasus?

Let's again base on the work of "Istoriya Armyanskoy cherkvi" (The history of the Armenian churches)

For many centuries the "old Armenians" created none of the

national examples in the fields of science, including in the art. Their writings began to appear after V century. It isn't surprising that they have nothing in the fields of religion and faith too!

These thoughts are justifying and real that none of the Armenian historian could be able to disprove the facts. The Armenians always mastered the faith of the people of whose obedient they were. During the period of Ahmaniler they mastered Hormuz coming from the East wisdom, the different Gods coming from the Byzantines, the divines coming from the Assurs as their own religious ideology. The period lasting till the appearing of Christianity it had happened in this way. Then in the primary Middle Ages in the Near East and in the territories adjoining them Christianity began to be spread. In 313 the Albanian tsar Urnayir also adopted Christianity. So, in the territory of the modern Azerbaijan Christianity began to gain strength. (2, Moisey. Kalankatuklu). Till VII century, that is to say till the period Moslem was created Christianity was spread enough among the God loving Turks. In the territory of Albany there were built a number of abbeys and churches. There began the hegemony period of Christianity. The Polovtisian Turks who were the supporters and who spread that religion translated "Bible" into their own languages. During VII-IX centuries in the Caucasus the period of spreading of Islam resulted with the failure of Christianity. In that period Saljuqs and Oguzes adopted the religion of Moslem and came to the Caucasus. It resulted with the conflicts between the local Turks and Polovtsians. The Armenians used from those conflicts. The Armenians who lived up that period in the different geography began to move to the Caucasus and achieved to set up unity with the Christian Polovtsians. Supposedly, in that period the Armenians had already adopted Christianity. If we believe to what the Armenians say, these events happened in 340-344's. Here it is necessary to explain an interesting point. In fact, in that period (VII-IX centuries) those who moved to the Caucasus and made

efforts to create unity with Polovtisians were not Ermen Turks but the stocks of Hay. The name of the Ermen was one of the parts of the local Polovtsians. So, the Hays ran from Moslem-Turkish armies who invaded the Near East and Anadolu and tried to find shelter to the local Polovtsians, Ermen. As soon as they had unity with them they began to distort the history of the local Ermens and Polovtsians, and began to translate the Christian texts which were in the Polovitsian language. And the Polovtsians began to use the Hay language in the daily life. In fact, it was in favor of the local Polovtsians to master this strange language. Because when they spoke in their own languages their blood brothers, Moslem Turks, Oghuzes, who were their religion enemies could understand them very well. It caused the problems in the protecting the military secrets, it increased their incline to the religion of Islam. That was why the beys of Polovtisians mastered the Hay language willingly, and tried to protect themselves from the hegemony of Oghuz adding to the difference of religion also the difference of the language. So, they wanted to protect all the national- cultural and religious monuments situated in the Southern Caucasus.

This historical chance gave the Hays great support, it gathered speed the assimilation of Ermens and Polovtsians.

The Hays had great chance which they didn't have during all the history. The two Turks would fight and the Hays would be religious- ideological leaders. At last, they would also turn to an elite in this collection. While they were slaves they would be masters. That was why they learned the language of Polovtisian quickly, then complied dictionaries, they changed all the religious texts of Polovtsians into Hay language.

III (third) question: But where are the texts in Polovtsian language? It can't be that all of them were lost! Is there any evidence?

Yes..!!!

We think that it would be better to begin the text in the Polovtsian language with the praying to Xristos.

Surp Asduadz

Ari Teŋri, ari da χuvatlï, ari da ölümsüz, ki χačlandïŋ bizim üčün, yarlïγa bizgä.

Üč kez ayt.

Haybatlï da alγïšlï dayma ari gojs Asduadzadzin Mariam, anasï K'risdosnuŋ, sungïn χoltχamïznï bi(101)zim Oγluŋa seniŋ da Teŋrimizgä bizim.

Xutχargay bizni sïnamaχtan da barča tarlïχlarïmïzdan bizim.

Translation:

The holy God, forgive us, you are higher and powerful, you are eternal, deathless, forgive us !

Repeat these words thrice!

Sacred and eternally higher Meryem, the mother of Xristos, our arms are opened to your Son, and your and our God.

Rescue us from being tested and from sufferings.

(H.B.)

Another praying:

Yalbarïp χolarmen sendän, Biy, bošat maŋa menim yazïχlarïmnï.

Köplärgä yarlïγovučï Biy, yarlïγa maŋa, yazïχlïga.

Teŋri, arït meni, yazïχlïnï, yazïχtan da tirgiz.

Teŋri, šaγavatlan men yazïχlï χuluŋ üsnä da yarlïγa maŋa, (109) köpyazïχlïga.

Translation:

I beg and request from you. Bey, escape me from my faults.

He, mostly forgiving Bey, (kind) Bey, forgive my faults.

Hi, God, clean off me from my faults, lose the habit of to sin to the sinner. (or teach the sinner for not to sin)

My God, be generous for me, your sinful slave, and forgive me who has a lot of faults.

(H.B.)

As it is seen from the praying the Christian Polovtsians addressed Isus Xristos at times as the God, and at times as the Bey. In their religious lexicon still there is not "Boq" or "Allah". Tanri was their old God and Boq in Christianity and Allah in Islam are the same. That was why both Christianity and Islam are adopted by the Turks easily. Because there is no religious-spiritual or religious-psychological barriers. The faith of Tanrichiliq formed good religious -ideological base for polytheism. The Hays had come from monotheism in spite of adopting Christianity they couldn't master or understand it spiritually. There is need to the broad explanation or propaganda. In this case, found support in Polovtsians. The religious texts of the Ermen Polovtsians were translated into Hays' language just because of this reason.

Just here let's present another text in the languages of Hay-Polovtsians. This is the sequence of the years in the old Turks.

sičχn il	որէ մուկն [orę mugn]	— *sïčχan yïl*
ut ili	որէ եզն [orę ezn]	— *buγa , sïγïr*
p'ars	որէ ինձն [orę incn]	— *bars*
t'ušχan	որէ նաւաստկն [orę nabasdagn]	— *χoyan, tavšan tavïšχan, tušχan*
lu	որէ ձուկն [orę cugn]	— *balïχ , lu*
ilan	որէ օձ [orę oc]	— *yïlan*
At'	որէ ձի [orę ci]	— *at*
γu	որէ ոչխար [orę očχar]	— *χoy , χočχaročχar*
pič	որէ մէմուն [orę męmun]	— *pič , meymun*
t'aχuγu	որէ հաւ [orę haw]	— *tavuχ*
it'	որէ շուն [orę šun]	— *it*
t'anguz	որէ խոզ [orę χoz]	— *toŋuz*

The translation of the text from the language of Polovtsian into the Armenian language which shows the squence of the years in the old Turkish language.

The Hays learned from Polovtsian- Ermens not only the religion but also the norms of the daily life, the juridical, even medical and other necessary things. One of the examples of such

kind of things connected with health reached up present time. This is the recipe of long-lived life which was taken from Polovitsian-Ermens. Thinking that it will be interesting for our readers, we present that recipe.

1	Muškat	1 lot	Myristica moschata	1 лот
2	Faramfil	1 lot	Dianthus	1 лот
3	Rovant	1 lot	Rheum palmatum	1 лот
4	Uzunbürč	1 lot	Piper longum	1 лот
5	Xarγa otu	1 lot	Chelidonium majus	1 лот
6	Citvar > Cïtvar	1 lot	Artemisia cina	1 лот
7	Galgan	1 lot	Potentilla erecta	1 лот
8	Egir	1 lot	Acorus calamus	1 лот
9	Zindžibil	1 lot	Zingiber officinale	1 лот
10	Zafran	1 lot	Crocus	1 лот
11	Dzengelu gasen nemičnag > nemič dzag [= *algajsen nemič, dzagil*]	1 lot	Archangelica	1 лот
12	Reum ponskego, tiptu	1 lot	Rheum ponticum	1 лот
13	Zlinbovïχ yontrek	1 lot	Cedrus	1 лот
14	Šäkär	2 funt ya 1		2 фунта или 1
15	K'ayc'p'ajd	1 lot	Glycyrrhiza	1 лот
16	Kvit	1 lot	Helichrysum	1 лот

Barčasï ki barabar bolgay otlarï (л. 130).

The recipe of long-lived life in the Polovtsian language.

We give one of the praying texts.

Let's sum up the praying texts in Polovtsian language by givinig another example.

Vesn jarut'iunn K'risdosi

Bügün sövünüyüχ frištälär bilä da färâhlanïyïχ bar yüräkimiz bilä Biyimizniŋ surp jarut'iunundan, χartaygan dušmannïŋ ezilmäχindän (л. 131 об.).

Translation:

Today we are glad together with the angels, we rejoice with all our hearts. Because iof our Bey's crucifying and our old enemy's defeat.

(H.B.)

If we look through into the text of the praying, we can see that Polovtsian language is too native to our modern language. In spite of being different the dialect of Jiqatay-Polovtsian and the dialect of Oghuz, but it seems that in the Middle Ages this difference wasn't as much as in the present time. Of course, our purpose isn't to investigate the language problems of the Polovtsian texts (I think it can be an interesting theme for our linguistics) let's return to our theme.

As it is seen the history which is said by the Armenians that as if it is the history of Hays isn't the real history of Hays. (That is to say, the Hays who are known by all the

— Nečik inanïrsen sen Teŋrini?
— Üčlüχtä bir.
— Kimniŋ inanganïsen sen?
— Eŗrortut'iunnuŋ.
— Kimgä inanïrsen sen?
— Errortut'iunga da bir Teŋrigä (л. 342).

Translation:

-How do you believe in God?
-In three of them together
-From whose belief are you?
-From three of them (God, Meryem, Isa)
-Whom do you believe in?
-To the unit three of them and the only God

(H.B.)

The example of the text teaching religion in the abbey.

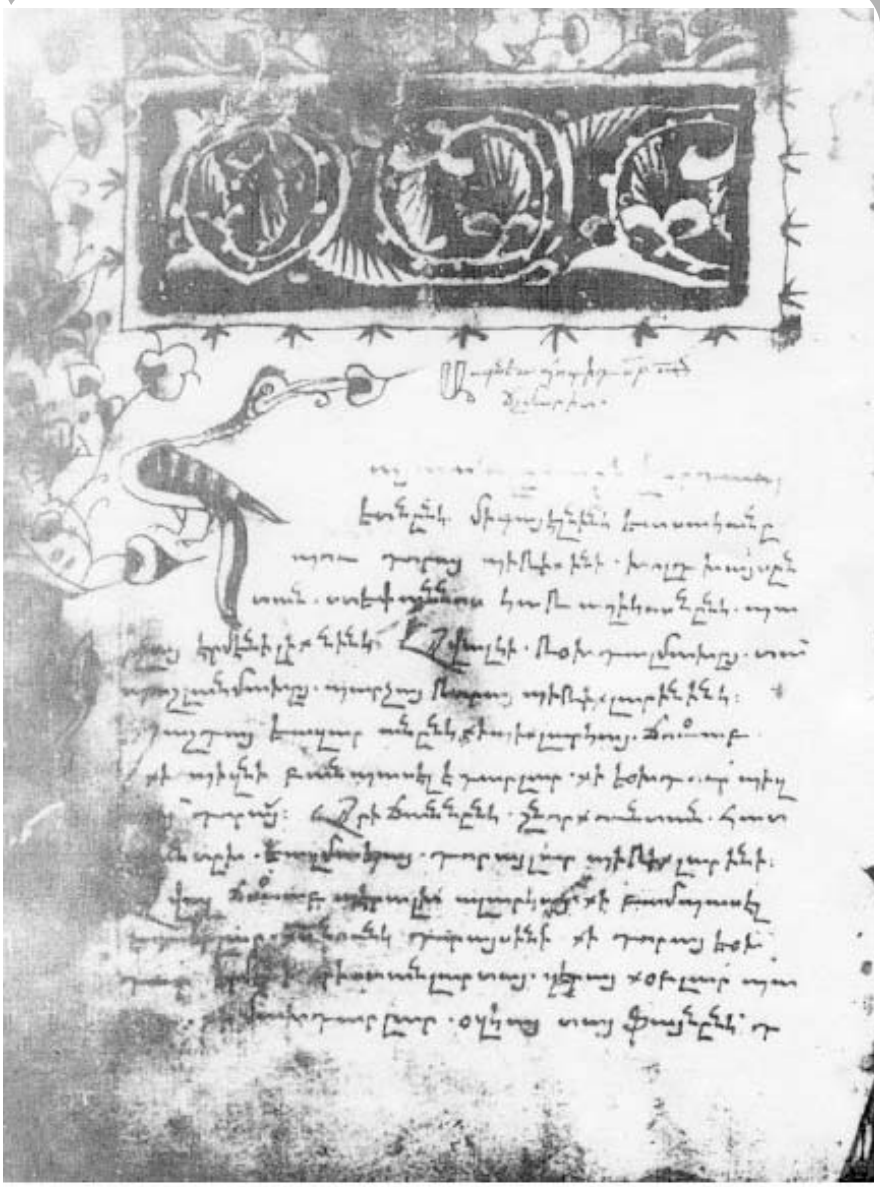

The origin of the example of the book in the Polovtsian language with the Armenian alphabet.

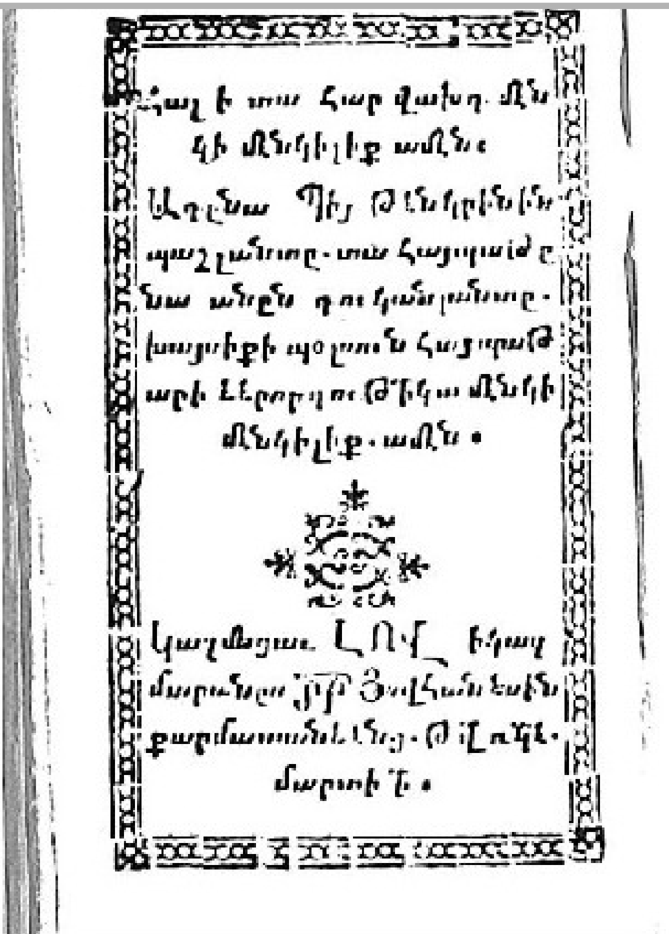

The original of the pray written in armenian language in the polovtsian alphabet. The translation is given in the following.

Alına Biy Teŋriniŋ başlandı da haybatına anıŋ tügänländi, yayı ki bolsun haybat ari Errortuŋunga meŋi meŋilik, amen.

Translation: Adna bey, The God began and finshed it to the glory of the three of them (God, Meryem and Isa are meant)

Centuries of Amin! Thousands of Amin!

(H.B.)

world as Armenians). This history is the history of Polovtsian- Ermen starting from Baqrat till Vaspurakan. (From Baqatir, that is to say from Bahadir till Bas-Vur-Hakan). The history hidden in the churches, especially, at present in the Echmiedzin church is just our history. While investigating the historical documents, we saw one note of the great turkologist and historian, Academic Marr. Marr confessed pitifully in his investigation of "Spisok rukopisey Sevanskoqo monastira" ("List of manuscripts of the abbey of Sevan") that while being acquainted with the archives materials, the Armenians gave him few sources. The academic emphasized that just when late Patikanov was there in 1879, he got information about 180 documents. But in 1887 they said to me that there were only 111 documents. They showed me only some of those documents. But in order to use the documents they didn't give me anything.

If those documents were the sources concerning to the history of Hay, but why didn't the Hays show them to the great historians". Only because of one reason: on those documents the operation of distortion hadn't been finished yet...Up today that operation hasn't finished either...

We consider that, the most important and strategic purpose of the modern Azerbaijan History Studying must be to return back our stolen history - to return back to ourselves the Polovtsian- Ermen history.

At the end I want to express my gratitude to Academic Ramiz Mehdiyev for his valuable work of "Gorus-2010: the season of absurd theatre" for he presented such an urgent problem, drew the attention of society to such important problem.

Following the sign of the song or a Polovtsian girl Sari Gelin (Yellowish bride)

Let your mother die, grandmother die or Sinan, Sari gelin?

The song of Sari gelin is too native for each Azerbaijani. Firstly, it is because of the reason that the words of this song were written in the literary style created by the part of Boyat of the Turks of Oghuz, that is to say , in the genre of bayati. In all, the song consists of seven syllables, written in the simple rhythm. This song is loved much for it was written keeping all the positive qualities of the genre of bayati, written with clear way of expression, and just folk language. Bayati is an example of creation specific only to the Turks. This style is an example of folk art mostly used by the Turkmen of Iraq and Azerbaijanis, in none of the folk art of other people it isn't used.

The second reason why this song has become much popular and why it is loved much, is connected with its content. The song deals with an ill-fated love story and this story is described with too touching words. The third point that makes this song be loved much, is its being based on the art of ashug which is another example of folk art. At first, it isn't seen that this song has accordance with the melody of ashug, but while listening to the song attentively, in the upper layers of it there are felt the rhythms of one of the oldest songs melody of ashug, "Irevan chuxuru" ("Irevan hollow"). As if the melody of "Irevan chuxuru" is sounded more slowly, plaintively, sorrowfully in the melody of "Sari gelin", as if the melody doesn't want the story of love to come to an end, and mourns grieving to this hopeless love. But why do the others want to own this song which is from the beginning till the end is the carrier of the spirit of Turks, both with its words and its music? Is there any real history of

this song?! If there is, how is its history? We shall try to find answers to the above mentioned questions.

The folk story Sari gelin in the creative activity of Huseyn Javid

Firstly, it is necessary to note that the content of the song of Sari gelin existed in our folk-lore is one of the folk examples. Then it became musical, afterwards the story of this song was a partly reflected in the plot of the work of "Sheikh Senan" of the great playwright Huseyn Javid. Both in the work of "Sheikh Senan" and in the folk song of Sari gelin the boy lover is a Moslem, but the girl lover is a Christian. Both of the examples of creative activity were based on the dramatic plot. But the likeness isn't only the above mentioned ones, let's explain in details.

It seems that while writing the main plot line of "Sheikh Senan" genius Huseyn Javid included there the story of the folk example which was popular among the people. Of course, the plot was enriched with Javid's intellect, mind, scientific- philosophical outlook, bright talent and perfect literary thinking. The writer makes the reader remain face to face with the contradictions of the religious philosophy and worldly philosophy, even with the harmony of them. But at the same time inside of this rich plot the main simple and sincere line, the eternal and eternal ill -fated love story brightens like a pearl.

Our purpose isn't to analyze the figurative qualities of the work, that is why let's try to clear up the point of the relation between "Sheikh Senan" and Sari gelin.

Is the primary written source really, the primary one?

I haven't chosen this title accidentally. Because of having relations with our theme we shall call the source which I based on, to be the primary source. (Then I shall direct to more older written source). In this source there are interesting facts connected with the history of the song of Sari gelin. The work that I present as the source is the book of memories of "In the ways of the Caucasus" by the Ottoman writer Ahmet Refik Altunay. The author is a military man who took part in the first World War in the Ottoman army with the rank of sotnick. After the war he worked as a history teacher at the Istanbul University and then took different posts. After the first World War in Istanbul he organized a staff consisting of the foreign journalists on the purpose of to deliver to all the world the genocides and crimes of the Armenians against the Turks. Between the dates of 17 April and 20 May in 1918, he organized a travel to Anadolu. Within the frame of the travel together with the delegations they come till Kars, Sariqamish, Ardahan, Artvin and Batum. Alongside with traveling all over Anadolu and showing the delegations the results of Armenian barbarism he also wrote the elegies, the examples of folk-lore, in some cases the personal tragedies connected with this tragedy. A.R. Altunay wrote that in spite of they were in the outlying villages of Anadolu, there the local people spoke Turkish language fluently. After reading the examples of poems and writing examples it becomes clear that the language that he characterized like "fluent Turkish" was the Azerbaijan Turkish. Altunay met with a person named Ali in the village of Merdinik of Ardahan. He was interested with his own tragedy and the song sung by him drew his attention. Originally, Ali was from the village of Oxchu which was completely destroyed by the Armenians. According to our investigations at present this vil-

lage is the village of Oxchuoghlu in the town of Amasiya (province of Shoreli) in the Republic of Armenia. The population of the village were killed by the Armenians. Russian unities, some parts of the people were refugees. Ali's fate brought him to the village of Merdinik of Ardahan (note: Ardahan and Amasiya were adjoining geography, beforehand there was intense friendship and relationship among the people). While looking at the mountains, to the hills of Koroghlu, to the rising sun from there, he sang so sorrowful songs that as if he was just the boy lover himself, who created those songs and wanted to pass to our spirits the grief of his heart by screaming. This was Altunay's thought who listened to his song. The best song sung by Ali was "Sari gelin".

Three secrets of one song

R.Altunay told such a story about the theme of the song. A Turkish boy loved a Christian girl who lived in his village. He watched her when she went to the fields in the morning, and in the evenings while the cattle returned back he watched the beauty of his lover and tried to console the fire of his spirit. He loved the girl so much both in mind and heart, so, one of the days he took a cross and went to the church together with the Christians. He sat in one of the corners of the church and watched the praying of his lover and others who belonged to the girl's religion. Then he sang sorrowfully, grievingly the following song:

I came to the church, looked at her cross,
I was admired at her thick hair.
Girl, if only I took you among the Moslems,
If only Sinan died, Sari gelin,
Oh, I value you much more the wealth of world.

It is pity, R.Alunay gave only a couplet of the song. But inside of one couplet there is too interesting information. First, it becomes known from the history of the song that a Turkish

boy wrote this song for the Christian girl who lived in his village. Secondly, and the most important point is that the author of the song is Sinan. Third point is that both the Christians and the Turks lived together in the same village. What does it mean? I shall answer this question a bit later. Now we already know that the author of the song is a Moslem Turk named as Sinan. (I don't use the word of Moslem Turk accidentally-1) We also know that the word of Sinan is pronounced in Anadolu, but we - Azerbaijanis pronounce it like Senan. It appears the person named as Sinan in the song and the image in the work of "Sheikh Senan" are the same persons.

The philosophy of Sheikh Senan and love

In order to turn this story to the philosophical drama, great Javid took Senan to Medina, Caaba, and rose him up to the rank of Sheikh in the Islam religion. He turned the simple Christian girl to a nun. So, he made the problem to be dramatic, and approached the story in the common religious-philosophical and religious -social contents.

By presenting the misfortunes brought to humanity by the religious discrimination and fanatism, he wanted to give lessons to humans. At the same time, approaching the theme from the philosophy of monotheism, the playwright softened the severe critical positions between the two religions by Sheikh Senan's humanist approaching. Sheikh Senan adopted to drink wine in return if they agreed to give the girl to him, and when his friends mocked at him he reminded them that wine was also one of the gifts of the God, then he wore cross and he explained it in the way that in our religion Isa was also adopted as a prophet. Then he burnt " Koran" and he said to those who objected his action that it was just the paper which was burnt, "Koran" would be eternal like the divine wisdom. Then he agreed with grazing swine, and presented it as an ordinary service to his lover. So, by proving that love was the highest feeling, he believed that the God which endowed him those feelings would forgive him too. This is the position of a devout scientist of theology, of Sheikh,

arising from his perfect faith, from his perfect outlook, from his higher and humanist belief. The Sheikh who had some hesitations in this position faced to the God and complained:

I am grieving, my God, what is this torture?
It is both trouble and tasting entertainment.
The love is in itself a happiness
It is also another kind of paradise
I have no more strength , my God!
My God, haven't you any kindness?
Why did you create me, my God?

An angel sent by the God answered to the hesitations and complaining of the Sheikh.

Don't worry, respected Senan
The God hasn't forgotten you.
You have been sent support
The God is noble and kind.
Angels don't reproach you, believe me,
Don't worry, hi, great Senan!

With these words it was put an end to the anxiety and expectation . The angels said that the God was always together with him. On a roundabout way their steps in the way of love is exonerated. That is why it is just the love that makes both Sheikh Senan , Sinan and Sari gelin be everlasting. It is the God's estimation of being this song to be famous. Passing from the generation to other generation.

What do the names mean?

Now let's again return to our theme. It is interesting that in his plays Huseyn Javid gave his Georgian images the Georgian names, for example, Serqo, Simon, Nino, or to the Arabian images he gave Arabian names, for example, as Zehra, Ezra,

Serda, Ablulla, Mervan, and he gave Azerbaijani images the Azerbaijani names, for example, as Oghuz, Ozdemir and etc. It shows that how attentively, and especially, sensitively the author approached to the national character of the images, even to the choosing of the names. If it is thus, it rouses surprise why the name of the girl is Xumar, and her father's name is Platon, who are seen as Christian Georgians. I wonder didn't genius Huseyn Javid know 3 or 4 Georgian names? Maybe willingly he gave the girl name of Xumar, and her father's name as Platon. Of course, Huseyn Javid, who studied in Istanbul, who for many times went to Batumu from Baku and from there in ship went to Istanbul, knew tens, hundreds of Georgian names. Even he knew a bit Georgian language. But why he didn't give the girl and her father, whom he made rise to the levels of heroes, the Georgian names? The secret is hidden here. Either Huseyn Javid knew who were the heroes of his work or knew that they were not Georgians. That was why he refused from giving them Georgian names, he wanted the future generation to investigate who they were.

But why Platon, Xumar or what was H. Javid's secret?

If it is thus who was Christian Xumar whom Sheikh Senan fell in love, and who was her father Platon? Let's again begin from Huseyn Javid citing from Platon. Platon is tippler and drunkard. He tortured his wife so much and as a result his wife died. Little Xumar was a witness to all these, and she decided not to marry to live a half nun life. In spite of Platon's being Christian, the local people, even papaz considers him as a strange element. In the work this contradiction is given in the dialogue between Simon and Serqo in the following way:

What? That Platon is a wanderer
To give the girl to Sheikh Senan?
Simon……
He is dishonorable

He took an oath on the God's son-Isa
He pressed his hand on Bible believing
He is so insistent man
He will make the girl unhappy, make her die…

Aha…! I think here Huseyn Javid knowingly or unknowingly lays bare the secret of his hero. Firstly, the author called Georgian Simon as a wanderer, secondly, dishonorable and insistent. The first and the second qualities are Georgian egoism against to Platon. Because in spite of being Christian, he wasn't a Georgian. That was why he is considered lower by the Georgians. The third quality is Platon's national-ethnic quality, insistent. If he wasn't a Georgian, or an Armenian, but who was he? Of course, he was a Christian Polovtsian…Of course!

Sari gelin in the more older sources than the primary sources…

Just here let's deepen our investigation and return some centuries back. Let's try to find the Christian-Polovtsian version of the song of "Sari gelin". In one of my investigations I had noted that Christian-Polovtsians removed to the outlying after Seljuq-Islam's coming to Azerbaijan, they began to live in the places near to the Christian collections. One of the conservative Christian Polovtsians was Platon. According to Huseyn Javid the events happened around Tiflis, but according to R. Altunay the events happened around Ardahan. Both of the two places are the outlying places where Christianity and Islam were crossed. Now let's return to the above mentioned theme. In the story told by R. Altunay, both Senan and Sari gelin were from the same village. Half part of the village were Christians and half of the villages were Moslems. It appears that some parts of the Polovtsian Turks adopted Islam, the second part, which were more conservative or religious elite remained in the traditional religion. But in spite of it they had one graveyard. At the same graveyard there was buried a grandchild of Christian Turks lived before 100 years ago (by the way, at present in the town of Dmanisi of

the Republic of Georgia there is such kind of graveyard) It appears that it was because of this reason Christian Platon was reproached by his devout brothers, his being called as wanderer or persistent, was because of his being Polovtsian.

Ukraine or Desti-Polovtsian version of Sari gelin

Now let's return to investigate the unknown version of the song of "Sari gelin" which was famous among the Christian Polovtsians who lived on the north-west shores of the sea of Azov.

The original of the song that is protected under secret stamp that we got with difficulty and the author's name we don't mention knowingly. The original of the song is sounded thus:

Hi, girl, the end of hair mustn't be braided.
They won't give you to me.
Come and let's run together
It is dark, they won't see us.

Hi, girl, your hair has eight layers,
Cut one of them, sell to me.
If your parents agree come with me
And sleep in our home this night.

By analyzing this poem shortly, alongside with proving that the words of the song of "Sari gelin" belongs to the Christian Polovtsians, we shall be able to explain the content of the song that is sung at present. Because up today we can't find any relations between the hemistiches of "the end of hair mustn't be braided" and "They won't give you to me". That is to say, we can't understand what relation can be between these hemistiches. Because of not knowing the relation of these hemistiches, the refrain of the song is sung at times like the hemistich of "Alas, let Sinan die, Sari gelin" or either like "Alas, let your mother die" or "Alas, let your grandmother die". It is clear that the mother

of Sari gelin had already died. It couldn't be her mother to prevent not to join them each other. The author, who was himself the boy lover cursed himself. "Let Sinan die" he said. In fact, in the text of this song, the author showed his name clearly. From time to time because of not understanding the content of the song, they sung it distorting.

Now let's return to the "contradictions" in the text of the song.

F.A.Nikolayev's bitter and hopeless confession

Firstly, it must be noted that the Polovtsian version of the song of Sari gelin was written from the name of Christian Polovtsian named as F.A.Nikolayev who lived in Ukraine at the end of 1800's. At the same time, it becomes known that during that time A.F. Nikolayev was too old, and it also becomes known that F.A.Niklayev lost his hope that nobody would speak in his language (he called as "our language"). That is to say, the history of the song goes to the far past. To the far past when between the Caucasus Polovtsians and Desti-Polovtsians there were cultural, spiritual, social - economical relations. It means that the story spoken in the South Caucasus, or a song sung there, could spread orally to Ukraine, to the shores of Dnepr. On the contrary, the words of this song couldn't be spread around the shores of Azov. So, there is one reality which has no need to be proved. Sari gelin is a Polovitsian song. All what we wrote above, prove all these. But we again continue our investigation and explain the text of the song to ourselves, to our inner auditorium.

What does it mean "the end of the hair must not be braided"?

Let's begin from the first hemistich of the song. In both of the version as if the first hemistich is the same:

"The end of the hair must not be braided"- Azerbaijani version
"Hi, girl, they don't braid the end of the hair"-Polovtsian version

In the old Turks there were interesting elements connect-

ed with the social origin, social status of the people. It showed itself in dressing, in the form of hair, arms, in the daily used things and etc. In fact, it is thus at present too. Wearing of a ring, even to which finger to wear, or how the women have to pluck their brows and etc. One of such kind of elements that defined the social origin and status was hair. The old Turks always grew long hair. When the children reached to the teenage years, they would braid the end of the hair of the girls in order to be distinguished from the boys. Even in some cases in order to consider the boy and the girl "deyikli" (betrotheds) since their childhood years, the parents used to braid the ends of the boy's and girl's hair together. In fact, it is thus in nowadays too. It was the old variant of to be betrothed since childhood years. Concretely, it is seen from the content of the song that we investigate, the boy lover lost his hope to join his girl lover. The girl lover is unapproachable for him. Their hair would never be braided with each other's, their destiny stars would never join. The plaintive grief and the sorrow making hearts ache is connected with this hopelessness.

What was said by Polovtsian Trandafilov of Novobeshev

In order to strengthen my explanation I want to present you one poem written by the Christian Polovtsian named as I.L.Trandafilov who lived in the station of Novobeshev (Novobeshev-it is the word combination made of the word of "new" in Russian and "five homes" in Polovtsian language) in Ukraine during 1800's:

I was Todora, I became Todur,
For 12 years I was a shepherd.
I didn't ask my black hair to braid,
I kept unknown that I was a girl.

The poem was written by the girl who suffered privations because of some reasons. This girl presented as Todur and worked

as a shepherd and during those years she didn't braid her hair for they didn't know she was a girl. This poem is the proof to the social-cultural status connected with hair that was mentioned above. It appears that they used to braid the end of the hair. Altogether, the boy -lover's anxiety about braiding or nor braiding of the hair had some reasons. At the same time between the hemistich of "the end of the hair mustn't be braided" and the hemistich of "they won't give you to me" there is straightly a relation. Now we opened one of the secrets of the song which remained secretly for years. The second secret is the first hemistich of the second couplet of the Polovtsian version of the song:

Another secret of Sari gelin or why "eight layers"…

Hi, girl, your hair has eight layers,
Cut one of them, and sell me.

What does it mean? Why just eight layers? Supposedly, while saying eight layers there is meant eight braids. But what are eight braids? Why do at present in some of our villages they braid eight braids of the girls' hair? What does make us to protect this tradition as if dictated us by our memory?

Before explaining the meaning of "eight braids" or "eight layers" let's begin from the eight cornered star on our banner. Even pay attention to the eight cornered designs on our carpets. All of them have only one meaning. They are the directions, coordinates of the map given to the 24 parts of Oghuz by the khan of Oghuz. These coordinates were given in order to conquer all the world. These signs passed through the ups and downs of the centuries and found the place on our banner. These eight corners symbolize four points - east, north, west and south and four half points between these points. On the roundabout way it symbolizes the ruling of the Turks on the whole world. The transferring of these eight layers, or eight directions into the love affairs, means to own the heart of the lover. That is to say "only I want

to own your heart. There must be nobody except me". As it appears the braids of the hair of the girl is the boy lover's world of love, and his wish is to own this world only himself.

The third key point is that in the refrain of the song, the word of Sinan was replaced by the word of "mother" or "grandmother", and we explained it above.

Is Sari gelin's being yellowish symbolic or real?

One of the knotted points which is much important to be explained, is b to name the hero as Sari gelin. Why Sari gelin? Is here "sari" (yellowish) a symbolic, if it is a symbol what does it explain? Maybe it is called Sari gelin because of the hero was yellowish. As a result of our investigations we come to a conclusion that Sari gelin's family was a Polovtsian family. There is no doubt to it. The word of "poloves" means "Sari" (yellowish). It appears that the word of "Sari" is connected with the pigmentation (the color of her skin) of the skin of Sari gelin. In order to strengthen this version let's go back to the place where the story took place. R.Altunay wrote that the hamlets he traveled were along the river of Jorux. But what does the word of "Jorux" mean? Has this river any relations with Polovtsians? Firstly, it must be noted that "Jorux" is a hydronim. That is to say, it the name of the river. If we study

the etymology we learn that how to say, it is ethno- hydroiom.

Jorux, Chorlar, Shorlar and Azerbaijani toponymy

The historians and Turkologists came to the conclusion that chorlar or shorlar are the hun - Polovtsian stocks. With the name of those stocks, that is to say, chorlar or shorlar there are toponymies both in different parts of Azerbaijan, Turkey, Siberia and Russian Federation. The different pronunciations of these words, like shorlar and chorlar are connected with phonetic changing Oghuz Polovtsian dialect. For example, in the centre and in the east of Azerbaijan there are more Oghuzes, they call a plant like we pronounce "shuyud". But in the west, that is to say around the town of Ganja, they call this plant like "chuyud" because there are more people who are the generations of hun-Polovtsians. As it is seen from the above mentioned example, the people who live at present in Novosibisk, whose number is about 2 thousand, and are known in the Turkish Turkology as Shorlar, call themselves like "Chor kishi". It becomes known that the name of the river of "Jorux" is connected with Polovtsian chorlar. In Azerbaijan this word is used in the form of "shor" and it is used in the root of the word of "Sharur" situated in the Nakhchivan autonomic Republic, and in the root of the word of "Shirvan". The local people in Sharur pronounce the name of their town like Sheril (Shortil). It gives the meaning of the hamlet of Shor (Shor Elin). It is the ethnonym with the name of the town. In the word of "Shirvan" there is also the component of" shor". Here the word "shor" takes part as the root of the word. "Shor + van" (Shirvan). Here "shor" is the ethnic name of "shors" "Van" is the form of the word of "ban" used in the epos of "Dada Qorqud". In the epos it deals with the "ag-ban" houses. In the archaic meaning of the word of "ban" means the settlement, the living places, but at present it means "the roof of the house". Another ethnonym connected with "shorlar" is the name of the province of Ali whom R.Altunay had met. R.Altunay wrote that Ali was from the village of Oxchu. And we noted that this village was the town of

Amasiya of the historical West Azerbaijan (at present Armenian Republic). In the town of Amasiya there was a province in the name of Shoreli. That province was the adjoining territory between the valley of Kars and Ardahan. Just the word of Shoreli is an ethnonym connected with shorlar. Here as it in the ethnonym the components of shor and "el "give the meaning of "shor eli" (the hamlet of shors"). The meaning and the phonetic structure of the two words are the same. The form of creating of a word is also the same. It is necessary to be noted that the name of the river of Jorus is connected with Polovtsians. It appears that all the names, toponymies, hydronymies in the territory are connected with Polovtsians. It increases our insistence being of Sari gelin one of the Polovitsian girls. If to speak another meaning of the word of "sari", some investigations say that it has relations with the sun. It is right, in the old Turks there was the culture of Sun, even fire, but concretely in the text of this song the color of " sari (yellow) has nothing to do with the sun. About it we shall speak in the following topic.

The color of Sari in our other eposes

Now let's investigate our eposes connected with the color of "sari". The epos of "Dada Qorqud" is the main epos of the Turks. One of the parts of the epos is " Qanli Qoca oghlu Qanturali" . Here I want to cavil at our historians and literary critics. The above mentioned name must be Kanqli Qoja oghlu Kanq Turali". Because it is just like thus in the original. "Kanqlar" is a part of Turks and at present are known like Kangarliler in Azerbaijan. Once I was acquainted in the city of Almati with a living Kanq (in his passport his nationality was written as Qazakh). The short plot of the epos is thus. It was marriage time of Qanturali, but he didn't want to marry to a Turkman girl. " If I embrace the thin Turkman girl closely her navel may break. I want to marry to a girl who is able to sword, or can mount a horse." He directed to the internal parts of Oghuz. He couldn't find a girl. Then he went to the outer of

Oghuz. But again he couldn't find the girl he searched for to marry. At last, he passed the borders of Oghuzes, came to Trabzon, got information about yellow dressed Seljan khatun, in the hamlet of godless. In order to get Seljan khatun he had to fight with bull and lion. And at last he got the girl and returned back. As it is seen, Seljan khatun was dressed yellow, she was godless (not Moslem). Except them there was no difference with between the stock of Qanturali and the stock to which Seljan khatun belonged. That is to say, the yellow dressed Seljan was a Polovtsian girl.

Christian Polovitsians in the epos of "Danishmendname"

In my article of "All people exist as much as their national-cultural memories or is Akdamar an Armenian church?" I had dealt with the Christian Polovtsians who had tsar kingdom in Trabzon, and had written that their ruler's name was Tadik, and there is such a name in the Orxon-Yenisey monuments, in the Goyturk texts. Even I had cited from the epos of "Danishmendi". I wrote in that article that those Christian Polovitsians together with the Greeks in the summer pasture of Aybasti (at present near the city of Ordu in Turkey) fought against the warlord of Seljuq, Melik Danishmendi Qazi, and he headed the combined Polovitsian - Greek army. It was noted in my above mentioned article that the history of settlement of Polovitsians (Janiks) around Trabzon belonged to II-IV centuries BC. And with another supposition to VII-IX centuries BC. If to take into consideration that our historians consider the events happening in the epos of "Dada Qorqud" belong to that period. (I partly agree with them. H.B). If it is thus we can say that the yellow dressed Seljuq was one of the Polovtsians that Tadik belonged. It appears that we have two information about two Polovtsian girls that we got from exact sources. In both of the cases they are connected with the color of Sari (yellow) . Now we must come to one conclusion: Were the Polovitsian girls beautiful or wholly the color of yellow symbolize all of them?

How is the mother of Polovitsians described in the epos of "Oghuz khan"?

Now let's address to our other epos and try to explain the relations between Polovitsian and the color of yellow. This source is honorable epos of "Oghuz khan". In the epos it is noted that one day, while hunting in a forest Oghuz khan saw a girl in the hollow of a tree that grew in the middle of the lake. The eyes of the girl were much blue than the sky, her hair was yellow, and as waving as a sea, her teeth were like pearls. Oghuz khan married to that girl. Without continuing the story in the epos, let's pay attention to the points connected just the theme of our article. It appears that, the blue eyed, yellowish girl sat in the hollow of a tree. The meaning of the word of hollow (koghush) in our archaic Turkish is "qopujuq". All the historians and Turkologists adopt that the word of Polovtsian ("Qipchaq") came from the word of "qapujuq". That is to say starting from the primary source, the Polovtsians are connected with the color of yellow. Because their faces and hair were yellowish. Just when the Russians met Polovtsians they called them Polovtsians (polovech) for their such kind of quality. Sari gelin was also yellowish because she was also a girl of Polovtsian, she carried the qualities to which her origin belonged. That is to say, here is no need any abstraction. Sari gelin isn't the symbol of the sun. Just at present the Turkish men mostly like yellowish girls.

How is Sari gelin in the Armenian language?

Well, why don't the Armenians who want to own " Sari gelin" ask themselves a question why their ancestors wrote this song in the Turkish language?! Because we know that the folk art of all nations are in their own languages. Secondly, Hays are from the Indian- Qarachi origin, their girls are not yellowish. If they want to prove that their girls are yellowish, let them examine if we are right or not. So, Sari gelin doesn't look like the Armenian from the anthropological qualities, or color, or other national- ethnic qualities. How can she be an Armenian girl? Let the Armenians

and their supporters answer our questions. Because their answers will be absurd not depending on what they say.

We shall tell how the word of Sari gelin is sounded in the Armenian language. The Armenians (hays) say "deghn" to the word "sari" (yellow). They call "gelin" as "hars". If they like this song let them compose a new song as "deghn hars".

But Sari gelin is ours!

At present our songs are distorted too

In fact, in most cases the words of our songs are distorted by our singers. We must note pitifully that the folk song of "Irevanda xan qalmadi" ("There remained no khan in Irevan") was distorted as "Irevanda xal qalmadi" ("There remained no birthmarks in Irevan"). Now this song is sung like "Qarabaghda xal qalmadi" ("there remained no birthmarks in Qarabagh"). It must be put an end to such kind of misrepresentations. Because folk songs are created in exactly historical times and localize in themselves the events of the periods, they play as if the sources of information. For example, the song of "Irevanda xan qalmadi" ("There remained no khan in Irevan") reflects the failure of Irevan khanate and the terrible migration. Afterwards another boy lover considered her lover's moving a personal tragedy and resembles it to the tragedy of Irevan migration. The words of the song that the singers sing on the melody of "Gilavar" are the followings:

Hi, agalar, look at the going ones,
My lover leaves leaving me in tears.
All of luggage was loaded
As if all the people of Irevan are moving.

All these are interesting and demand special investigation. That is why we must attentively approach to our folk songs which are our national - cultural wealth, they must not be misrepresented, if it is needed some thoughts must be explained. On the contrary, we shall have to investigate the history of those

songs as in order to explain the song of Sari gelin we had to investigate its history.

Note: *In order to complete my investigation I had to use archive materials of four countries: Turkey, Kazakhstan, Ukraine and Azerbaijan. From Kazakhstan, from the library of Economics and Consulting University, my friends sent me valuable information. But alongside with all, the spirit of Sari gelin was helpful to me in finding the sources that I searched for. On the contrary, at times one searches for years but gets no information. This time as if whatever I was searching for, it found me itself. Sleep in peace, the Polovtsian girl, Sari gelin!*

Bayan monastrı

Azerbaycan Cümhuriyyeti Daşkesan bödgesinin Bayan köyündə bulunan IV - V yüzyıllarda yapılmış eski alban - kıpçak tapınagı.

Hikmet BABAOGLU – Akdamar`dan Sarı Geline ermeni yalanı

Ön söz

Yalan asla gerçek olamaz

Ya da üç makaleyle alakalı bir kaç söz

Akademik Ramiz Mehdiyevin büyük yankı uyandırmış ''Gorus 2010 absürd tiyatro mevsimi'' makalesi Azerbaycanın gerek akademik politik çevrelerinde, gerekse de sıradan halkta şimdiye kadar tarihimize, tarihi kimliğimize karşı ermenilerin yaptıklarıyla alakalı bilgileri bir hayli zenginleştirmiştir. Değerli ilim adamı yazar Hikmet Babaoğlunun basın yayın kuruluşlarında yayınlanmış üç makalesi de akademikin ünlü makalesinden esinlenerek yazilmıştır. O makalelerin bir kitap halinde toplanması ve tekrar yayınlanması çok takdiredici bir durumdur.

Azerbaycan halkına, genel olaraksa tüm türklüğe karşı herzaman barbarcasına davranan ermeniler gerekli mukavemetle karşılaşmamaları yüzünden iyice azgınlaşmış, peşpeşe uydurdukları yalanlara inanmış, hatta kimi zaman kendi uydurdukları bu yalanlara herkesi inandırmağı başarmışlardır. Ve en acıklı durum şudur ki, kimi zaman Azerbaycan tarih ilmine bile bu yalanlar bulaşmıştır.

Hikmet Babaoğlunun "Aktamardan Sarıgelin"e kadar, başka türlü desek maddi kültürden ulusal manevi kulture kadar geniş yelpazeyi kapsayan ermeni sahtekarlıklarını gün yüzüne çıkaran bu dizi yazıları aslına bakılırsa komple bir yapıtın küçük bölümleri ya da ufak birimleridir.

Yazar haklı olarak ermenilerin bizim tarihimizin o dönemleriyle ilgili yaptıkları sahtekarlıklara dıkkat çekerek İslam dininin kabulunden sonra ulusumuzun o dönemlerine pek fazla özen gösterilmediğini açık ve net bir biçimde vurgulamıştır. Ulusal kimliğimizin o dönemle alakalı bölümü iyice aşınmağa uğramıştır. Kafkasyanın ve civar bölgelerin en eski halklarından olan tanrıcı, ilk yüzyıllardan itibarense tanrıcı hiristiyan kültü-

rüne sahip çıkmış kıpçak türklerinin yarattıkları zengin kültürel değerler kimi zaman ermenilerin(aslındaysa hayların) asimilesiyle karşılaşmış, müslüman oğuz türklerinin Kafkasyaya yerleşmesinden sonra İslam kültürünün yokmuş gibi kabullendiği eski dinlere ait olan ulusal kültürel değerlerimiz acayip bir sahtekarlıkla kültürel değerlerden yoksun ulusun ‘’kültürel değerleri’’ne karışmıştır.

Büyük şair - tarihci Neriman Hasanzadenin söylediği gibi

Tarih bizim olmuştur
Tarih yazansa diğerleri
Tarihe yazılmamış
Bizim tarihi hüzün
Bizim tarihi keder...

Hikmet Babaoğlunun makalelerinde her ne kadar yazı uslup ihitrası yüksek olsa bile bu onun mantıksal düşünme ve olayları irdeleme yeterince kuvvetlidir. Aktamar mabedinin bir kıpçak türk anıtı olmasını kanıtlamak için yazar onun arkitektür yapısını ermenilerle ilişkisi olmnayan diğer yapıtlarla karşılaştırıyor ve böylece kıpçak türklerinin oturduğu bölgelerde yaptıkları yapıtların, mabetlerin üzerindeki resimlerin, yazıların ve bu yapıtların genel yapısının ısrarla ermeni(ya da hay) yaratıcılığından uzak olduğunu kanıtlıyor.

Yalnız bır dikkat edilmesi gereken konu var burda...

Ermeniler işgal ettikleri kendilerinninmiş gibi göstermek istedikleri kıpçak türk yapıtlarını sahtekarcasına değiştirmenin kitabını yazmışlardır...

Hem de yıllar sonra...

Hikmet Babaoğlu ulusal kültürel değerlerimizle beraber aynı zamanda manevi değerlerimızın de ermeniler tarafından kendilerininmiş gibi gösterilmesini de gün yüzüne çıkarıyor. Inkarcılıktan uzak delillerle Sarı gelin türküsünün ermenilerle hiçbir alakasının olmadığını kanıtlıyor. Kıpçak türkleri arasında değ-

şik versiyonları mevcut olan bu türküde bir müslüman türkünün bir hiristiyan türküne duyduğu İlahi sevgi konu ediliyor ve büyük Türk düşünürü ve şairi Hüseyin Cavitin ''Şeyh Sinan'' yapıtının da ideolojik arkeotipinde bu konu vardir.

''Aktamardan Sarı gelinedek ermeni yalanı'' bir takım başarılı etimoloji açıklamalarıyla da ilgi uyandırmaktadır. Özellikle de yazarın sadece açıklama vermekle yetinmeyerek değişik konularda tarihsel etimolojik açılımlar vermesi bu yazıları oldukça ilginç kılan nedenler arasında.

Hikmet Babaoğlunun bir takım cesur düşünceleri içerisinde kanımızca en ilgi uyandıranı çağdaş ermenilerin oluşumunda, onların etnik kimlik yapısında kıpçak türklerinin yerinin olasılığıyla alakalıdır. Kıpçak türklerinin hiristiyanlığı kabullenerek Kafkasyaya yerleşen haylarla karışması ıddiasında bulunan yazarın argümanları pek te güçlüymüş gibi kabul görmese bile bunun tersini kanıtlamak çok zordur. Ve aslına bakılırsa bu tezin aynısına sovyet döneminin ''Azerbaycan tarihi'' kitaplarında da rastlıyoruz.

Sonuç olarak Hikmet Babaoğlunun ''Aktamardan Sarı gelinedek ermeni yalanı'' kitabı, ya da biri ötekilerinin devamı olan üç makalesi ermenilerin durmadan uydurdukları tarihe, ürettikleri yalanlara en doğru yanıt niteliğindedir.

Azerbaycan halkının Ulusal Lideri Haydar Aliyevin düzey olarak farklı bir boyut kattığı azerbaycancılık ideolojisi boyut itibariyle büyüdükçe ermeni sahtekarlığı daha çok böyle yanıtlar alacaklardır. Ta ki gerçekleri itiraf etmeği öğreninceye kadar...

NİZAMİ CAFEROV

Azerbaycanda Atatürk Merkezinin genel müdürü,
AUİA - nin muhabir üyesi, filoloji ilimler doktoru,
milletvekili

Her halk kendi ulusal-kültürel hafızası kadar mevcuttur

Akademik Ramiz Mehdiyevin "Gorus-2010: absurd tiyatrosu mevsimi" isimli makalesinden esinlenerek

Her bir halkın tarihi onun ulusal kültürel belleğine dayanmaktadır. Söz konusu durum Azerbaycan halkı için de geçerlidir. Burası da küçümsenmeyecek bir gerçek ki, yüzyıllar boyunca halkımızın tarihi değişik boyutlarda, kasıtlı olarak sahtekarlıkla değiştirilmiştir. Bu kimi zaman işgalci güçlerin direk katılımıyla, kimi zamansa bizim kendi insanlarımızın aracılığıyla gerçekleşmiştir. Amaçsa halkımızı ulusal, kültürel kimliğinden, mil-

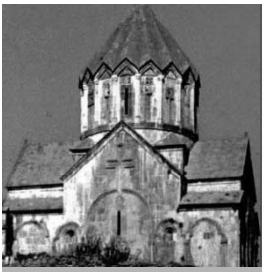

Ağdere bölgesi Ağceser monastırı, XIII asır

Aktamar kilisesi

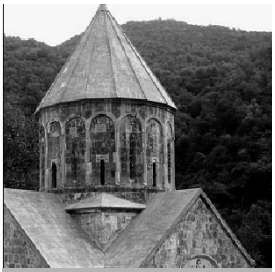

Hüdavenk monastırı

Her üç kilise - monastır alban uygarlığına ait olduğu için aynı mimari özellikleri taşımakta. Kıyaslamağı okurlarımıza bırakıyoruz...

li manevi değerlerinden uzaklaştırmak, ona öz geçmişini unutturmak olmuştur. Itiraf etmeliyiz ki, emperyalist güçler bu konuda kimi zaman başarıya ulaşabilmişlerdir.

Tarihimizin en önemli dönemlerinden bir tanesi de hiç kuşkusuz ilkin orta yüzyıllar dönemidir. Bu dönem Azerbaycan halkının ecdadının inancının oluşumunda, sosyopolitik, kültürel ve ideyolojik yapılanma süreçinde etkin bir güce sahip olmuştur. Bu dönem aynı zamanda emperyalist güçler tarafından en fazla değişime uğramış, sahtekarcasına değiştirilmiş bir tarihtir. O

... Ermeni tarafın argüman tabanı her iki halde pek zayıf olmuştur ve yine de zayıftır, çünkü o, tarihsel açıdan uydurmalara, sahteliklere ve bilimsel olmayan tanılara, hukuksal açıdansa uluslararası hukuk otoritelerinin hiçe sayılmasına dayanmaktadır.

Akademik Ramiz Mehdiyev

dönemle alakalı tarih ilmiyle uğraşan ilim adamlarımız ya susmuş, ya da farkında olmaksızın tarihimizi yapay bir tarih haline getirmek isteyenlere destek vermişlerdir. Fakat bir sure once Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yönetim Başkanı akademik sayın Ramiz Mehdiyevin o dönemle günümüz sorunlarını bir hayli uzlaştıran, tarihte ilk kez ilkin orta yüzyıllar ve eski dönem Azerbaycan tarihine tarafsız ve cesur yanaşmayı ilke edinen, aynı zamanda o dönemin yeniden araştırılması için yeni ufuklar açan "Gorus 2010: Absürd tiyatro mevsimi" isimli makalesi yayınlandı. Makalede ermeni ve ermeni yanlısı tarihciler tarafından yapay bir sürece sokulmuş tarihimiz ilk kez akademik bir uslubla araştırılmakta, ermeni yanlısı sahte düşünceler ilmi esaslar, deliller ve argumanlarla yerlebir edilmektedir. Böylesi tarafsız, ilmi ve cesurcasına bir yanaşmanın tarihimizin yeni yöntemlerle incelenmesi ve öğrenilmesi yönünde farklı ufuklar açacağı kanısındayız.

Her bir halk çeşitli tarihi aşamaları yaşayarak, gelişerek, ayrıca, kendisi için maddi ve manevi değerler sistemi oluşturarak ve onları koruyup geliştirerek modern yaşama ulaştırmağı başarmıştır. Hiç kuşkuszu, bilim insane içgüdüsüne dayandığı gibi, kültürel değerler de yine içgüdüye dayanmaktadır. Yani, çağdaş kültürümüz bundan önceki kültüre, bundan önceki kültürümüzse daha önce yaratmış olduğumuz kültürlere dayanmaktadır. Genellikleme yaparsak, kültür bir halkın tarih boyunca elde ettiği milli manevi değerlerin toplusu konumunadır. Ve kültürü yaratmak, yapılandırmak ne kadar önemliyse, onu korumak ta bir o kadar onemlidir. Aynı zamanda, her halkın yarattığı maddi ve manevi kültür öğelerine sahip çıkması da bir o kadar gereklidir. Yüzyıllar boyunca Güney Kafkasya'da yaşamış, tarihin

Ermeniler (haylar) XV yüzyılın ortalarına kadar Güney Kafkasyada yaşamıyorlardı. 1441 yılında Karakoyunlu Türk-Azerbaycan devletinin hükümdarı Cihan Şah Ermeni katolikosluğunun merkezini Kilikiyanın Sis şehrinden nufusu tamamen Turkler olan Erivan civarında bulunan eski alban manastırı olan Üçkilise (ve ya Üc Müezzin) manastırına aktarmıştır.

Akademik Ramiz Mehdiyev

ve kaderin bizlere sunmuş olduğu bu cografyada mevcut olmus Azerbaycan halkı da tarihi gelişimin çeşitli süreçlerinde kendi yaşam koşullarını, yaşadığı cografi bölgeyi kimi zaman iyice büyütmüş, kimi zaman çeşitli nedenlerden dolayı bir coğrafyayla sınırlı kalmış, nihayetinde, şu anda bulunduğumuz şeklini almıştır. Ama bu Azerbaycan halkının yarattığı maddi ve manevi değerlerin, sadece, günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin politik idari sınırları içerisinde olduğu anlamına gelmemektedir. Bizim kültürel cografyamız da, dil cografyamız da, tarihi cografyamız da şu an içinde bulunduğumuz mevcut idari cografyamızdan defalarca büyüktür.

Bu anlamda Azerbaycan Türklerinin çok ilginç bir döneminin, ilkin ortayüzyıllar döneminin hala derin araştırma gerektiren bir konu olduğunu düsünüyoruz. Zira bu dönem Azerbaycan'ın gerek inanç sisteminde, gerekse de ideolojik sisteminde kendineözgü izer bırakmıştır. Bu dönem, hem de Azerbaycan tarihinin, halkımızın yarattığı maddi ve manevi değerlerinin birileri tarafından yerlebir edildiği, birileri tarafından üstlenildiği bir donemdir. Belli ki, Azerbaycan'da yaşamış eski Hunlar, Kıpçaklar, suvarlar, saklar, kimerler, iskitler, oğuzlar ve diğer Türk boyları zaman zaman yaşadıkları cografyanın sınırlarından ötelere taşarak ülkeler fethetmiş, zaman zaman geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu taşma, kabarma ve geri çekilme dönemlerinde, doğal olarak hem Azerbaycan gelismis, ama aynı zamanda, değişik dış güçlerin etkisinde kalmıştır. Tüm bunlar halkımızın inançlarında da kendi izlerini bırakmış, Azerbaycan halk edebiyatı ürünlerinde yer yer bu konular işlenerek günümüzedek aktarılmıştır.

Daha "Alp Er Tonga" destanını dikkatlice incelediğimizde

İ.Ö. VIII-VII yüzyıllarda suvarların, oğuzların, Hunların ve öteki Türk boylarının sakların idari eğemenliğinde yaşamış olduğunu göreceğiz. Tarihi bilgilere bakılırsa, bu Türk boyları arasında sosyo politik, ideolojik ve inanç birliği de mevcut olmuştur. Ecdatlarımız olan Türk halkları hiçbir zaman putlara tapmamışlardır. Türklerde hep Gök Tanrı inancı, tanrıcılık inancı varolmuştur. Hatta Herodot "Tarih" eserinde ellinlerde olduğu gibi, Türklerde de fazla tanrıların olmadığını yazıyor: "Sadece, onların iki tanrısı var".

Heredotun burda yanılması olanağı pek mümkün. Zira Türk-

Aktamar kilisesinin üzerinde kabartmayla yapılmış kıpçak türklerine ait savaşcının resmi. Öteki resimdeyse Karadeniz civarında bulunmuş bir iskit savaşcısının resmi. Her iki resim Türkler'e ait. Eğer Aktamar gerçekten bir ermeni kilisesiyse o zaman onun üzerinde Türk savaşcısının kabartmalı resminin ne işi var?!

lerde hiçbir zaman ikitanrıya tapınma diye bir olay sözkonusu olmamıştır. Heredotun ikinci tanrı diye sözettiği "otorite"yse büyük bir olasılıkla eski Türklerin başında bulunan Hakanlarıydı. Zira, ta eskiden günümüze kadar Türkler gökte Tanrı'nın bir olması gibi yerde hükümdarın da bir olması gerektiğini düşünmüş ve bu arzuyla da cihangirlik yarışına girmişlerdir. Bunun en son örneklerinden birini Emir Timurla Yıldırım Beyazıt arasın-

da yaşanan diyalogda görmekteyiz. Timur büyük Fatihe hitab ederek "gökte Allah bir olduğu gibi yerde hükümdar da bir olmalı. Bu dünya o kadar büyük değil ki, orada iki hükümdara gerek duyulsun." diyor. Anlaşılan o ki, eski Türklerde (iskitlerde) Herodot'un gözlemlediği ve iki tanrı olarak değerlendirdiği, biri Gök Tanrı, diğeriyse onun "yerdeki gölgesi" Kağan vardı. Tanrıcılık yeryüzüne daha sonra gelen ve Tanrı'yı, yani, Allah'ı daha detaylı bir biçimde anlatan tekallahlı dinler yarandığında Türkler hiç düşünmeden bu dinlerle ilgilenmiş, tekallahlılıkta var olan değerleri kısa bir sürede öğrenmiş ve kabullenmişlerdir.

Böylece bizler, ilkin ortayüzyıllarda Azerbaycan'da Hiristiyanlığın yayılışına, yerel Türkler arasında bu dinsel ideolojinin nasıl kabul görmesine ve ecdatlarımızın Kafkasyada kurdukları Albaniya devleti sınırları içerisinde bu inanctan esinlenerek yarattıkları maddi-kültürel yapıtların arastırılmasıyla alakalı konulara özellikle dikkat etmek zorundayız. Bilindigi üzere, daha I yüzyılda Azerbaycan'da en eski Hiristiyan tapınağı yapılmıştır. Moisey Kalankatuklunun yazdığına bakılırsa, hazreti İsanın havarilerinden olan Fadey Azerbaycan'a gelmiştir. O, dini insanlara anlatırken kuzeydoğuya doğru hareket etmiş, o dönemin Artaz veya Artar vilayetinden geçerek (şu an Güney Azerbaycan'ın Maku vilayeti civarında) doğuya ilerlerken yerel aşiretlerden olan ermenilerin başında bulunan Sanatürk tarafından öldürülmüstür.

Haylar kendi tarihlerini değil, yaşadıkları cografyanın tarihini hay tarihi diye sunuyorlar. Bu cografyanın eski insanlarıysa Hiristiyan ermeniler değil, türklerdir. Ben okurların özellikle bu isimlere dikkat etmelerini istiyorum. İlk aşamada şunu belirtmek zorundayız ki, tüm tarihi kaynaklarda ismi geçen ermenilerin, ermeniyle ve ermenilerle alakalı diğer tüm isimlerin günümüz modern haylarıyla, modern Ermenistan'la hiçbir bağı bulunmamaktadır. Aynı ermeniler birer türk boylarıdır. Burada eski Türklerde sözlerin oluşum biçimlerine de dikkat etmek zorundayız. Makedonyalı İskender iskit çöllerinden geçtiğinde ye-

rel halk kendini makedoniyalılara "Türk ben" diye tanıtıyor. Ogün bugündür iskitlerin bu boyu "türkmenler" olarak biliniyor. Özbekler de aynı söz türemesini kendi ulus isimleride korumağı başarmışlardır. "Ben özbeğim" ibaresini onlar "Ben özbekben" diye kullanıyorlar. İsminden de belli olduğu üzere Artas ya da Artak sadece Ertug ya da Ertak sözlerinin değişime uğramış halidir. Çobaniler sülalesinden gelen hükümdarlardan bir tanesinin ismi Artuk olmuştur. "Ertuğ" sözüyse "tuğ(bayrak) taşıyan savaşcı" anlamına geliyor. Ayrıca türklerin ermeni diye nitelendirdiği o insanların başındaysa Sanatürk duruyordu.

Fadey burada oldürüldükten sonra Elysee isimli başka bir misyoner gelip Azerbaycan'ın Şeki şehrine yerleşmiş ve bölge halkının dinsel ayinlerini icra ettikleri mecusi tapınağının yerinde kilise yaptırmıştır. Yine Moisey Kalankatuklu'nun yazdığına bakılırsa Elysee Zerkun deresinden geçerek, vahşi kavimlerin içerisinde dini yaymaya giderken, yolda öldürülmüştür.

Anımsamalıyız ki, bu "Zerkun" deresi şu an Samur deresi ismini taşıyor ve büyük bir olasılıkla burada yaşayan hazar ve Hunların isimleriyle alakalı olmuştur. Erkun ismiyse günümüzde Türklerde şahıs ismi olarak kullanılan Erhunla aynıdır ve arkaik anlamı "sıradan Hun savaşcısı, askeri" anlamına gelmektedir. Eski Türklerde ve modern Türk ordusunda erin, sıradan asker olduğunu bizler de biliyoruz. Bugün de biz Kuzey Kafkasya'da Argun şehrinin olduğunu biliyoruz. Görüldüğü üzere, tüm kaynaklarda mevcut olan gerek yer isimlerinin, gerekse de ulus ve kavim isimlerin hepsi türkçe.

Tabii, bu girişimden sonra Albaniya'da hiristiyanlığın yayılması azacık ta olsun duraksamıştır. Yalnız 313 yılında Alban çarı Urnayr hiristiyanlığı resmi devlet dini olarak kabullenmiştir.

Fakat o devrin geleneklerine esasen hükümdarın seçmiş olduğu dini halk ta seçmek ve dine inanmak zorundaydı. Urnayrın seçtiği dinin halk tarafından da kabul görmesi azacık zamana bağlı bir durumdu ve kimi zaman bu din halkın direnişiyle kar-

şılaşıyordu. Bu nedenle, sadece Alban hükümdarı mümin Vaçakan tarafından yapılan sertliklerden sonra bu bölgede tam olarak kabul görmüştü.

Laf Albanya'dan açılmışken bu sözün nerden türediğine de bir bakalım. Zira bugüne kadar bu konunun üzerinde pek fazla durulmamıştır. Öncelikle şunu belirtelim ki, Albanya sadece

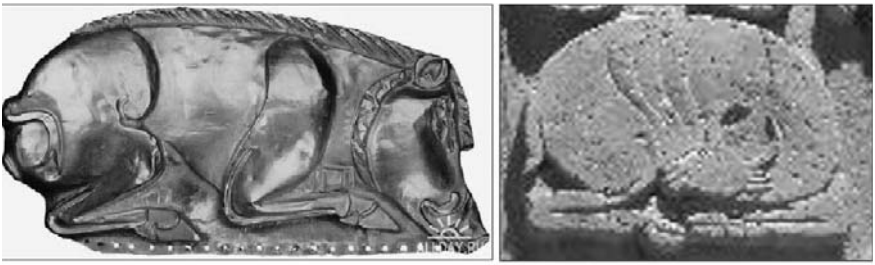

Yaban domuzları kabartmalarında bir benzerlik. Soldaki resim iskit anıtlarında; sağdaki Aktamar kilisesinde bulunmuş. Aktamar Ermeni kilisesiyse bu benzerlikler nerden kaynaklanıyor?!

Türklerin vatanı değil, bu coğrafyada yaşayan 26 - dan fazla etnik grubun ve kavmin vatanıydı. Alban ismiyse burada yaşayan tüm halkların ortak ismiydi. Türkler (alp-an-lar), sadece, bu uluslar içinde süpergüç olarak bulunuyorlardı ve eğemenlik onlardaydı. Söylenmesi ne kadar cesurce olsa bile bir şeyi söylemek zorundayız ki, aslında günümüzde de aynı kültürel ve etnik yapı varlığını korumaktadır. Sadece, alban ismi azerbaycanlı ismiyle genel geçer isim olarak aynı anlama gelmektedir. Nasıl bir zaman alban dendiğinde o ülke sınırları içinde yaşayanlar kastediliyordusa, şimdi de azerbaycanlı dendiğinde bu bölgede yaşayan tüm etnik grublar anlaşılmaktadır. Yani, Azerbaycanlı ismi Azerbaycan'da yaşayan Türklerin, talışların, lezgilerin, avarların, tatların, sahurların, udinlerin ve diğer etnik grubların genel ismidir. Demek ki, artık bilmem kaç bin yıldır biz Azeriler (Turkler, talışlar, lezgiler, avarlar, tatlar ve.b) bir arada kardeşcesine yaşıyor ve birarada bulunmaktan dolayı duyduğumuz hoşnutluğu beraber kültür geleneği yaratarak onu günümüze kadar yaşatmağı başarmışız. Ulu Önderimizin yarattığı Azerbay-

cancılık ideolojisi de işte bu tür ciddi tarihi esaslara ve ulusal-etnik geleneğe dayandığındandır ki, yirminci yüzyılın sonunda halkımızı tehlikelerden korudu ve bütünlüğümüzü sağladı.

Şimdi ise Alban kelimesinin izahıyla alakalı birkaç kelime.

İşte bu da Aktamar kilisesiinin yapımı için emr buyurmuş Kral Gökok(kral Gagik). Oturuşu; görünüşü; hatta ve hatta fiziksel özellikleri bile onun bir kıpçak türkü olduğunu söylüyor. O zaman kilise de kıpçak türklerine ait.

Fikrimizce, burada "b" ve "p" harfleri veya sesleri fonetik değisime maruz kalmıştır. Düşünüyoruz ki, söz, aslına bakılırsa,

Alp (b) + an-dır. Burada "alp" kelmesi arkaik Türkçe'de yüksek, yüce, cesur anlamına geliyor. "An" ise çoğul eki olarak karşımıza çıkıyor.

Bu kelime kendi orijinal halini hala dilimizde korumaktadır. Örneğin, Sinop ilinde Alpan isimli köy bulunmakta. Demek Alb(p)an kelimesinin tamamen Türkçe olduğu kesinleşti. "Ya" "ye" ekiyse mekan oluşturan ek olarak bilinmektedir. Örneğin, Türkiye, Suriye, Almanya, Avustralya ve.b Görüldüğü üzere "ya"(ye) ekleri yer mekan bildiren kelimelere ilave edilmekle özel bir isme dönüşüyor. Böylece, Alp (b) - Annie yüceler ülkesi, uzunboylular ülkesi veya yüksek dağlar ülkesi anlamına gelmektedir. Albanlarınsa yüksekboylu olması kimsede kuşku uyandırmamaktadır. Strabonun anlattıkları da söylediklerimizle uyum sağlamaktadır. Örneğin, Şeki bölgesinin Kiş köyünde Kiş tapınağında gömülmüş 18 yaşlı kızın boyu 2.03 sm. Yetişkin insanlarınsa iskelet kemikleri onların yaklaşık 2.30 sm - e ulaştıklarını kanıtlıyor. Burada M.Kalankatukludan daha bir ornek vermek doğru olur diye düşünüyorum. Sasani hükümdarı II Şapur (Hıristiyanlığı kabul eden Alban çarı Urnayr aynı II Şapurun kızkardeşiyle evlenmişti) İran şahlığını işgal eden Hunlar ülkesinin komutanı Hunogurla başbaşa bir kavga düzenliyor. Aynı komutanı M. Kalankatuklu geniş omuzlu, uzunca boylu, hatta dev bir insan gibi göstermektedir: "Onun üç karış eninde olan alnı vardı, dev mızrağının sapu kocaman bir ağaçtan yapılmıştı". Demek ki, isimle fiziksel-biyolojik bünye uzlaşmakta ve birbirini onaylamaktadır.

Alb kelimesinin Alp seçeneğiyle ilgili günümüze kadar yaşayan bazı örneklerine de dikkat çekmekle şimdilik bazı incelemelerimizi bir özet haline getirelim.

Günümüzde Gökçay ve Kazak bölgelerinde Alpoud isimli köyler var. Aynı zamanda, bir takım bölgelerimizde (Şirvan ve Batı) pişirilen özel ekmek türüne "alpoud" ekmeği denmektedir. Her halde bu ekmek Alpler'in zamanından, onların hazırladığı (şimdi de unla yapılan bu tür yemekler var) yöntemle pişirilen ve

günümüze kadar ulaşan mutfak örneğidir.

Şimdi tekrar konumuza dönelim. Hiristiyanlığı din olarak seçtikten sonra onlar ibadet için tapınaklar inşa etmeğe başlamışlar ve bu tapınaklarda Türk mimarisinin özelliklerini yaşatmışlardır. Yani, bu tapınakların hepsinin üzeri Çadırımsı kılıfla kaplanmış (kümbet dediğimiz çadırımsı kılıf Türk mimarlığına aittir ve çadır kültüründen gelen gelenektir-H.B) ve dördköşeli kabartmalarla yapılmış mimari anıtlardır. Bu dördköşeli mimarlık anıtlarına aynı zamanda yaprak mısali yapılmış mimari anıtlar da deniyor. (Tapınağın bu biçimde yapılması kesinlikle rastlantı değil. Zira bu yapılarda türklerin geleneğinden gelen dört kutsal unsur -ateş, su, hava ve toprakla alakalı kultlar kullanılıyordu).

Gözlem yaparsak göreceğiz ki, Albanyada varolan tüm kiliseler ve tapınaklar işte bu yapılanma metoduyla yapılmış anıtlardır. (bir örnek daha verelim bu konuda: Kelbecer bölgesi topraklarında bulunan Hudavenk kilisesiyle Akdamar Kilisesi adeta birer ikiz mimarlık örnekleridir). Bu çadırımsı kılıfın üzerindeyse tabii kı, kıpçak türklerinin başgiyimini anımsatan bir kule yapıyorlardı. Her ne kadar Hiristiyanlığı bir din olarak kabul etseler bile, yine de tanrıcılıktan gelen bu kültür örneklerini de, tanrıcılıktan kaynaklanan mimari özelliklerini de yaptıkları kutsal yerlerde birer iz olarak bırakyorlardı.

Böylece, Albanyada varolan tüm manastrlar, tapınaklar ister Kelbecer bölgesinde Hudavenk ya da Hotink diye bilinen kilise, ister Oğuz bölgesinin Culud köyünde bulunan kilise, ister Kazak bölgsinde Eskipara manastrı, isterse de Bayan manastrı hepsi aynı özellikler korunmakla yapılmış ve sanki hepsini aynı usta yapmıştır. Bu yapıların hepsini sıralamakla ben onların hepsinin birbirine benzediğini ve aynı kültürden, aynı mimari özelliklerini kaynaklandığını ve aynı kültürün maddi mirascısı olduğunu okurların dikkatine sunmak istiyorum. İşte bir genelleme yaparsak IV yüzyıldan, yani, Urnayr ve Mümin Vaçakandan sonra başlayan dönemde Azerbaycan'da bu tapınakların sayısı hızla

artmıştır. Düşünüyorum, bunlar, Albaniyada varolan Hiristiyan tapınakları aynı zamanda Albanyanın sınırlarını da belirlemektedir. Bu sınırların bir ucu İran'a, bir ucuysa Doğu Anadolu'ya kadar uzanmaktadır. Tabii Hiristiyanlığın yayılması büyük bir olaydı. Ama, aynı zamanda, diğer Türkler Hiristiyanlığı kabul etmemişlerdi. Onların büyük çoğunluğu hala tanrıcı olarak kalı-

Aktamar kilisesinin üzerinde bulunan savaşan keçi (ya da koç) resimleri. Tarihten de belidir ki, hep eski türklerde keçi (koç) kutsal olarak bilinmiştir. Tarihimizde Akkoyunlu, Karakoyunlu, Akkeçili, Sarıkeçili isimli soyların olması da buyüzden. Peki, sizce neden Aktamar kilisesinin üzerinde bu kabartmalar var?!

yordu ve bu dönemde tanrıcı Türklerle Hiristiyan Türkler arasında dini konuda zaman zaman çatışmalar oluyordu. Tabii ki, tarihimizde olan olaylar, aslına bakılırsa, bizim yaşam biçimimi-

ze ve günlük işlerimize de yansıyordu. Aynı zamanda, halk edebiyatında, Ozan sanatında ve destanlarımızda da bu olaylar yerini alıyordu. Hiristiyanlığı kabul eden Kıpçaklarla alakalı bölüm "Dede Korkut" hikayelerinde yer almaktadır. Ve bu destanda Kazan Han'ın evinin yağmalanması boyunda görüyoruz ki, Kıpçak (Hiristiyan) Melik Oğuzların düşmanı konumundadır.

Sonraki dönemlerde Azerbaycan topraklarında ve tüm Türk boyları arasında İslam yayılmağa başladı.. VII yüzyılda İslam'ın tektanrılı din olarak ortaya çıkması yeniden tanrıcı Türklerin dikkatini çekti. Evvela, İtil (Volga) bölümü, yani, şimdiki Tatarların (oğuzlar) ataları İslam'ı kabul ettiler. Şu anki Kazan şehrinin 115 km güneyinde bulgarların başkenti Bulgar diye isimlendirilen bir kentdi. 921 yılında Bulgar hanı Almış Hazar Türklerinden olan Basto adlı elçiyi Abbasi halifesi El-Muktadirin yanına göndererek İslam'ı öğrenmek istediğini bildirir. Halifeyse bulgarlara İslam'ı öğretmek için hem din adamları, hem de cami yapacak mimarlardan oluşan büyük grub gönderiyor. Aynı heyette bulunan İbn Fadlan isimli şahıs sonradan Bulgar Türkleri hakkında oldukca ilginç bilgiler verecektir. İslam'ı kabul eden Almiş Han ismini değiştirerek Cafer ismini alıyor. Yaklaşık aynı yıllarda Karahanlı hükümdarı Saltuk Buğra Han da İslam'ı kabul ederek, Abdulkerim ismiyle anılmağa başlıyor. Böylece, Türkler arasında İslam yayılmağa başlıyor.

Ancak dikkate alınması gereken bir nokta var. Elbette, her ne kadar Islam dini varsa onu ilk kabul eden Türkler gibi Itil bölümü ve karahanlılar gösterilse de, onlardan çok önce Albanya, Urmiye Gölü civarı ve Hazar kıyılarındakı Türkler arasında da İslamiyeti kabullenen türkler vardı.

Böylece, Türkler gönüllü olarak İslam'ı kabul ettiler. Işte Azerbaycan destanlarında da bu dönem yaygın olarak yer bulmaktadır.

İslam'ı kabul eden Türkler Hiristiyanlığı kabul etmiş Türkleri, ilk önce, kara imanlılar diye tanımladılar: Karamanlıların

da ismi de burden kaynaklanıyor. Yani, onlar zaman zaman Oğuz Türklerine rakip oldular ve Hiristiyanlığı kabul etmiş karamanlıların bir kısmı sonradan Osmanlı devleti güçlendiğinde ayrı ayrı yerlere, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine, özellikle de, Cebrail bölgesine, bir kısmıysa Bizans'a sürüldüler. Aynı dönemde sürgün olunanlar içerisinde Hiristiyan ermenidi türkleri de vardı. Onların adıyla bağlı olan Karaman-Ermenek bölgesiyse bugün de aynı isimle Konya kentinin güneydoğusunda mevcut olmakdadır. Şu an Doğu Bizans, Yunanistan'da yasayan karamanlılar hala Türk olduklarını anımsıyorlar. Ama, aynı zamanda, artık onlar Yunan toplumunun bir parcası haline gelmişlerdir. Yunanistan'ın Başbakanı Karamanis de karamanlılar soyundan gelen bir Türk'tur, Hiristiyan Kıpçak türküdür.

Böylece bahsettiğimiz dönemde Albaniyada, yani, Azerbaycan'da Islam dini geniş bir biçimde yaygınlaştıkça ve Oğuzların etkisi arttıkça Hiristiyan Türklerin Azerbaycan'ın ücralarına çekilmesi süreci yaşandı. IX yüzyılda Selcuklu boylarının Orta Asya'dan Güney Kafkasya'ya ve Anadolu'ya, Irak'ın kuzeyine akını Azerbaycan'da da Oğuzların hem sayısını, hem otoritesini, hem de egemenliğini arttırdı. 837 yılında Hurremiler harekatının lideri Babekin yenilgisinden sonra Azerbaycan'da İslam dini koşulsuz lider oldu. Böylece yahudiliği din olarak kabullenmiş Hazar Türklerinin ve yerel Hiristiyan Türklerin direnişi tamamen giderildi. Hazarlar Avrupa'ya göçederek, orada etnik kimliklerini unutarak ve Yahudi gibi tanınmaya başladılar. Bugün Avrupa yahudilerinin yüzde doksanı etnik kimliğini unutarak dini kimlikleriyle tanınan yahudi hazar türkleridir. Sadece kendi dillerini unutarak dinlerinin iletişim aracı olan Yahudi (ibranice) dilini kullanmaktalar.

O dönemden başlayarak Hiristiyan Türklerin bir bölümüyse Azerbaycan'ın ücralarına doğru sıkıştırıldılar. Onların bir kısmı Karabağ'a, bir kısmı Zengezur dağlarına, bir kısmı Doğu Anadolu, bir kısmıysa Karadeniz'in kuzeydoğu sahillerine-Trabzo-

na kadar dağılmağa başladılar. Bu arada, kimi kaynaklarda gösterilmişti ki, İ.S. III-IV yüzyıllarda, bazı kaynaklara göreyse ondan daha önceye rastlanan canit aşiretleri ya da canikler Kafkasya'dan gelme Türkler ve onların Trabzon çevresinde devletleri vardı. Bu konuda az sonra.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Hiristiyan Kıpçaklarını iyice sıkıştırmağa başladılar ve bu arada çok ilginç bir süreç yaşandı. IX-X yüzyıllarda Azerbaycan'da sıkıştırılan Hiristiyan Türkler Azerbaycan'ın ücralarına yerleşerek kendileri için orada yeni kültür anıtları yaratmağa başladılar. Bu örneklerden biri de hiç kuşkusuz Akdamar kilisesidir. Akdamar Kilisesi burdan giden Kıpçakların Doğu Anadolu'da yarattıkları kültür örneğidir. Akdamar 915-921 yıllarında Akdamar adasında yapılmış Hiristiyan Kıpçakların (Türklerin) tapınağıdır. Kaynaklar gösteriyor ki, Akdamar Vaçpurakan veya Vaspurhakan hanedanına ait kral Gagikin emriyle yaptırılmıştı.

Ben yine de dikkati Vaçpurakan hanedanına çekmek istiyorum ve bu ne demektir. Vaspurhakan kelimesinin sonunda hakan sozu var. Hakan sözüyse Türkçe'dir. Vaspursa Bas-vur demektir. Eski Türklerde imparatora gapagan, yani, kapıp alan diyorlardı. Yani, kelimeler bu tür oluşuyordu ve o dönemde hem ev sözlerini, hem de politik terminolojini hızlandırdı. Eski Türkler diyelim ki, bir atın kaparak sürü üzerinde egemenliğini kurduğunu anlarlarsa, o atı "kapagan" diye isimlendiriyorlardı. Aynı zamanda, bir imparatorun ya da bir savaşcının da başka uluslaların sınırlarını aşarak, toprakları onların ellerinden almasına kapagan diyorlardı. Örneğin, İteriş Kagan'ın küçük kardeşi Kapagan Kagan çok değişik kavimleri itaat altına almış, 716 yılındaysa bayırkulları yenmiş, aynı savasta da hayatını kaybetmişti. Aşiretleri ram ettiği için Kapagan sıfatını kullanıyorlardı.

İşte imparator kelimesinin arkaik Türkçe'de karşılığı, eş anlamlısı da kapakandır. Vaspurhakana geldikteyse, Vaspur ve hakan kelimelerinin birleşmesinden oluştu ve basılı, vurup alan (isgalcı) anlamına gelmektedir. Yani, Vaspurhakan Kıpçak

Türklerinin hanedanının tek sahibidir. Akdamar Kilisesi işte onun mirascısı olan Gagik tarafından ve ya Gakuk tarafından yaptırıldı.

Ben değerli okurların dikkatini hem de Gagik kelimesinin anlamına yöneltmek istiyorum. Gagik gök ve ok kelimelerinin birleşmesinden yaranmıştır. Yani, sözkonusu şahıs burada Gök-ok isimli Türk hükümdarıdır. Biz biliyoruz ki, eski Türklerde okla ilgili Üçok, Bozok, Gökok gibi sözbirlikleri oluştukta, bazen isim, bazense aşiret, boy adresi sıfatını bildiriyordu. Gaguk ta aynen öyle Gökoktur.

Bu arada, Akdamar Kilisesi'nin dış duvarında Kral Gagikin de kabartmadan bir çizimi vardır. Resimde o dönemin Türk-etnik elbisesinde, kıyıkgözlü ve kalpaklı bir Kıpçak Türkü bağdaş kurarak oturur. En ermeniyanlısı tarihçi bile bu kişinin Ermeni olduğunu iddia edemez. Bu nedenle, Ermeniler bu konuyu şöyle anlatıyorlar ki, sanki kral Gagik Abbasi halifelerinden asılı olduğu için boyle giymek zorunda kalmıştır. Peki, şöyle bir soralım: Abbasi halifeleri asla Gagikin giydiklerinden giymiyorlardı üzerlerine. O zaman, Gagikin üzerindeki elbiseler kime ait?! Burada yine Ermeni yalanı başlıyor işte. Meğerse Abbasilerin emrinde bulunan askerlerin tamamı Türk askerleri olduğu için Gagik de onun askerleri gibi giymek zorunda kalmıştı. Burada yine ermeni yalanlarına tanık oluyoruz. Ve kendi kendimize soruyoruz: neden Gagik asılı olduğu halifenin kendisi gibi değil de, onun askerleri gibi giyiniyor? Hem Abbasi halifesinin askerlerinin hepsi Türk değildiki. O zaman Türk olan ve bağdaş kurup oturan Gagikin kendisi Türk'tür. Henüz Oğuz Kağan'dan beri tahta oturan tüm Türk hükümdarlarının bu biçimde giyinmek ve oturmak geleneği vardır. Böylece tüm söylenenlerden de görüldüğü gibi ve isimlerden de belli olduğu gibi, Akdamar Kilisesi'nin inşaat emri işte Gökok tarafından papaz Manuel'e verildi ve o da yaptırdı. Kilisenin adı da tesadüfen Akdamar değil ki. Eğer bu kiliseyi haylar yaptırmış olsalardı, ona ismi de hayca olurdu.

Zira ermenice Akdamar kelimesinin anlamı yoktur. Diğer başqa dillerin hiç birisinde de bu kelimenin anlamı yok. Bu sadece Türkçe izah edilen bir söz birleşmesidir. Peki, eğer bunu Ermeniler yapmış olsalar dı, o zaman neden ermenice bir isim bulamadılar? Biz biliyoruz ki, her bir halk neyi yaratmışsa, ona ismi o, veriyor ve bu örneğin o halka ait olduğunu herkes kabulleniyor. Türkler tarihte yoğurtu icat etmislerdir. Tüm dunya dillerinde yoğurtsa yoğurt gibi verilir. İngilizler motoru icat ettiler. Tüm dünya dillerinde motor işte böyle verilir. Akdamarı da Türkler yapmış ve ismini bu tür bırakmışlardır. Tüm dillerde bu kilise işte Akdamar gibi söylenmektedir. Bunun tersi mantığını kanıtlamaksa sadece mümkün değil. Bu nedenle, Akdamar kelimesini anlatalım.

Akdamar sözü ak, beyaz, nur, ışık kelimesinden, damarsa insanın vücudunu dolaşarak ona hayat veren yol kelmelerinden töremiştir. Akdamar ışık yolu, süt yolu anlamına gelmektedir. Sütün de renginin beyaz olduğunu dikkate alırsak, henüz şamanizm döneminden tanrıcı Türklere belli olan süt yolu, bugün Türklerin samanyolu dediği o kozmik uzay ile ilgilidir. Yani, bu kilise evrene bağlanmak, kozmik ilişkiye girmek, aydınlık yola kavuşmak için Türklerin inşa ettiği bir tapınak. Akdamar bu anlamda yorumlanmalı ve bu bir daha gösteriyor ki, Akdamar Kıpçakların.

Ama Ermeniler bunu çok uydurma bir şekilde anlatıyorlar. Onların anlatılması şudur, sözümona papaz Manuelin Tamara adlı bir güzel kızı oluyor ve bunu ada kenarında yaşayan bir genç adamı seviyor. Aynı adam her akşam yüzerek adaya gelerek Tamarayla görüşüyormuş. Bir gün papaz bundan haberdar oluyor ve bakıyor ki, Tamara yine feneri yaktı ve genç erkek yuzerek kiliseye doğru gelmeye başladı. Papaz feneri söndürüyor, erkek yolu azarak boğuluyor ve “ah-Tamar”, “ah-Tamar” diye bağırarak ölüyor. Bu hiç bir bilimsel dayanağı bulunmayan, çok saçma bir yorum. Ancak elbette hayların geleneğine uygun bir durum.

Akdamar kilisesinin Kıpçak türklerine, yani Azerilere ait olmasını kanıtlayan diğer olgular da var. Bunlar kilisenin üzerin-

de kabartmayla yapılmış resimler. Bunlardan biriyle alakalı yukarıda konuşmuştuk. Kilisenin üzerinde değişik sayıda kalpaklı Kıpçakların oturduğunu ve ibadet ettiğini gösteren kabartma resimleri var. Bilindigi üzere, eski Yunan kaynaklarında Kıpçakların bir başka ismi şişkalpaklılardır. Aynı zamanda, Dağlık Karabağ'da yerleşen insanların büyük çoğunluğu Albaniyadan ve bu yerin nufusu kalpaklı Kıpçaklardan, Hunlardan. Örneğin, Ağdam'da Şişkalpaklı köyü var ve bu köyün orada olması da yine de söylenenleri kanıtlayan bir esastır.

Ayrıca, yine Akdamar Kilisesi'nin üzerinde taş kabartmayla at sırtında 180 derece dönerek Anadolu Barsına ok atan bir Kıpçak savascısının resmi var. Tüm tarihciler, Kramer'in de, Bartoldun da, Marrın da, Şopenin de, aynı zamanda tüm türkologların ve tüm dünya tarihçilerinin tartışmasız olarak kabul ettikleri bu resim Türklere, Hunlara aittir. Kabartmada yansıyan Kıpçak komutanının başı üzerindeki külah da Samur derisinden yapılmış Kırgız, Kıpçak külahı. Buradaysa ortaya daha bir soru çıkıyor. Eğer Akdamar kilisesini Ermeniler yapmış olsalardı, kendi kiliselerinin üzerinde Kıpçak resmini yerleştirirlermiydi? Tabii ki, birçok durumda da kabartma olan resimler bozulmuştur ve onların yerine başka eklemeler yapılmıştı.

Bizim Hudavenk ve ya Hoting dediğimiz Kelbecer bölgesinde bulunan başka bir manastırın mimari yapısına bakınca Akdamar Kilisesi'nin tamamen benzer bir yapıda olduğunu göreceğiz. Bu tapınak V-VII yüzyıullarda Alban knyazları tarafından yaptırılmıştır. Hatta Alban hükümdarı Hasan Celal tarafından sonraki dönemlerde esaslı biçimde restore edilmiştir. Hasan Celalin karısı Mine hatun'un da burada gömüldüğü de söylenmektedir. Bu kilise Ağdere-Kelbecer şoseyolu üzerinde Bağlıpeye köyünde, yani, Ağdereden Kelbecere giderken yolun 29 km de bulunuyor. Bu kiliseye dikkat ettiğimizde belli olacak ki, zamanında Mikitar Gos bu tapınakta olmuş, anı olsun diye burda taşların üzerine resim de çizmiştir. Ancak yerel insanların anlattıklarına bakılırsa, sonraki dönemlerde, yani, 1930-1940 - lı yıl-

larda Ermenistan'dan bir grup insan gelerek bu tapınağın üzerindeki kabartmaları sökmüş, resimleri dağıtmış ve yazıların üzerini çizmişlerdir. Bu durum ne Ermenistandaki, ne de Azerbaycandakı kiliselerin, ne de ermenilerin olduğu sanılan kiliselerin hiçbirisinin Ermeniler'e ait olmadığının bir göstergesi. Bu kiliselerin hepsi Azerbaycan kiliseleri.

Kıpçak Türklerinin göçettikleri coğrafyaya dikkat ederken biz göreceğiz ki, bunların bir kısmı Karadeniz'e göçetti. Karadeniz'de Canik, ya da Canit dediğimiz aşiretler varlığını hala sürdürmekteler. Bir mesele var ki, bizde olduğu gibi Karadeniz bölgesine Kafkasya'dan göçeden Kıpçak boylarının hükümdarına da melik diyorlardı. Nitekim bizim "Dede Korkut" hikayelerinde Kıpçak Melik vardı, ordaysa melik Canik vardı. Ne gariptir ki, onlara da gavur diyorlardı. İslam yaygınlaşıncaya kadar "kara iman", ya da "kara dinli" gibi isimlendirilmeler yerini gavur sözüne bırakmıştır. Gavursa araplardan gelen, yani, Islam'ı kabul etmeyen insanlara diyorlardı. Buradaysa artık biz Arap etkilerini görüyoruz ve böylece, Kıpçak Melikle Kıpçak Canik, ya da melik Canik arasında paralellikler vardır. Bu canikler veya canitler uzun süre orada büyük devlet kurarak yaşadılar ve aynı zamanda, Karadeniz çevresinde bulunan Alban Hiristiyan Kıpçak tapınaklarını yaptılar. Ünlü Selçuklu komutanı olan Danışment Gazi'yi ve danışmentlileri konu edinen "Danışmentname"de bu konuda geniş söz edilmektedir.

Danışmend Gazi Orduyla Trabzon arasında bulunan Aybastı yaylasında gelen zaman Canik devletini işgal etmek için yola çıkmıştı. Aynı dönemde bunun karşısına çıkan bu Kıpçak Hiristiyan Türklerinin reisinin ismi Tadikdi. Tadik ismi de bir Türk ismidir ve çok ilginçtir ki, "Orhun-Yenisey" anıtının üzerinde de Çinlilere karşı savaşan Tadik isimli birkaç Göktürk komutanının da ismi geçmektedir.

(Aza Tatuk, Gök amas tutuksuz, Bugak tutuksuz vb arada, Amasya ismi anda Azerbaycan'da soyad gibi mevcuttur).

Biz biliyoruz ki, Kıpçaklar da Göktürklerin bir kolu haline

gelmişlerdir ve ya aralarında akrabalık ilişkisi bulunmaktadır. Böylece Tadikle Danışmendi arasında bitmez savaşlar sürüp gitmektedir. Tadik geriye, Trabzon'a geri döndükten sonra onun ismini yeniden Anadolu'ya yayılan selçuklarla bir başka mücadele sahnesinde görüyoruz. Tadik adını Rumlar Tadis veya Tadiodis gibi veriyorlar. Belli oluyor ki, bundan sonra Tadik beşbin kişilik canik askeri, yani, Hiristiyan Kıpçak askerleriyle beraber Rumların Hıristiyan ordusunu yönetiyor ve Amasya civarında yine Danişmend gaziyle savaşıyor. Tüm bu olaylar daha İ.Ö. VIII-VII yüzyıllarda, belki de daha eskiden ister Anadolu cografyasında, ister Kafkaslar'da, isterse de Hazar'ın kuzeyinde Türkler yaşamış ve ciddi - ciddi bu bölgede söz sahibi olmuslardır.

"Alp-Er-Tonga" destanında gösteriliyor ki, sakların başkanlığında oğuzlar, kıpçaklar ve diğer Turk boyları yaşadılar. Bunlardan bir tanesi de peçeniklerdir. Pecenik isminin nereden türediğine dikkat etsek göreceğiz ki; destanda Alper Tonga'nın babasının ismi Besenk ya da Beçenktir. Buysa peçeneklerin: yunanlıların dediği gibi kumalarin, macarların söylediği gibi kunların, rusların söylediği gibi poloveslerin atası işte Alper Tongadır. Peçeniklerin burada oturuşmasının ya da bu bölgenin asıl sahibi olmaları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Böylece türklerin bu coğrafyada Güney Kafkasya, Doğu Anadolu, Urmiye gölü çevresin yerleşimi, büyük devletler ve imparatorluklar yaratması hiç de rastlantı değildir. Tüm bu olgular bir daha gösteriyor ki, bugün Ermenilerin kendi adlarına çıktıkları, kendi maddi kültür örnekleri gibi kabul ettikleri tüm kiliseler Hiristiyan Kıpçakların yarattıkları maddi kültur örnekleridir. Üç Müezzin kilisesinde de (Ecmiedzin) işte Kıpçak dilinde Ermeni alfabesi ile olan dini metinler bugün de durmaktadır. Aynı zamanda, düşünüyoruz ki, burda bir ilginç nokta daha var.

Bugün Türkçe soyadı olan Ermenilerin hemen hemen büyük çoğunluğu Hiristiyan kıpçaklardır. Nalbadyan, Saribekyan, Ulubabyan, Koçaryan, Demirciyan, Zergeryan, Dellekyan ve

diger bu gibi türkçe soyadı olan ne kadar Ermeni varsa, onların hepsi işte hiristiyanlaşmış Albanlar, hiristiyanlaşmış Kıpçakların nesilleridir. Onlar haylar değiller. Aslına bakılırsa, bugun Ermenistan'da ve Ermeni ordusunda işte onların savaşı sürüyor. Bilincaltında onlar haylarla ermenilerin düşman olduklarını çok iyi biliyorlar. Demek ki, bugün Ermenilerin Hayastan diye isimlendirdikleri ancak aslında, bizim olan Ermeniyyede "ermenidi" Turklerinin, yani, Hiristiyan kıpçaklarının vatanında toplam % 30 hay var ki, onlar da özel olarak Ruslar ve diğer emperyalist güçler tarafından oraya yerleştirilmişlerdir. Böylece, dinsel egemenlik, dini kimlik, etnik kimliğe üstün gelerek orada Ermenidilli bir örgütün oluşmasına yol açmıştır. Aslında bu dil de ermenice değil, eski pehlevi diliyle Türk dilinin karışımıdır. Ne yazık ki, kuzey komşumuz bu halka devlet vererek onu Güney Kafkasya'da jandarm rolunu oynamağa zorluyor. Ama eminim ki, bugün Azerbaycan halkı kendi kültürüne sahip çıkmakla oradaki Hıristiyan kıpçakları da buna inandırmakla haylardan ve onların hilesinden biraz da olsun kendini korumuş olacaktır.

Ermenilerin tarihiyle alakalı gerçekler

Doğru sorudan doğru yanıta

I soru: Ermənilərin gerçek ulusal coğrafiyası neresi?

Bundan önceki makalemizde araştırmalarımızın sonucunda geldiğimiz nokta ermenilerin şu an bulundukları coğrafyanın tarihini kendi tarihleriymiş gibi göstermeleriydi. Oysa ermenilerin bu coğrafyanın ne tarihi, ne kültürü, ne yapıtları, ne de arkeolojik kazılar zamanı bulunmuş eşine ender rastlanan kültür hazineleriyle yakından uzaktan hiç bir ilişkisi yoktur. Hal böyleyken o zaman bu coğrafyayı, bu tarihi ve bu kültürü kimler sahiplenmeli? Kimlerin sahipleneceği ortada, fakat ermeniler hiç bir konuda bu topraklar üzerinde hak iddia edemezler.

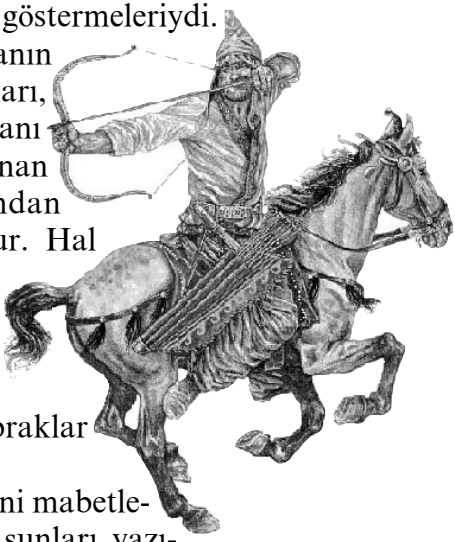

Aleksandr Anninski "Ermeni mabetlerinin tarihi" isimli yapıtında şunları yazıyor: "Ermeni halkının ta eskilere dayanan tarihiyle alakalı Moisey Korenskinin sözde eski tarihi kaynaklara dayanarak yazdıkları uydurmadan, tarihi olayların, kişilerin, en önemlisiyse gerçeklerin çarpıtılmasından öteye gitmiyor. Tarihte sözümona eski ermenilerin siyasal birliği, bütünlüğü, gücü ve kültürüyle alakalı en ufak bir ize dahi rastlanmadığını gözönünde bulundurursak, o zaman bu söylediklerimizin ermeni halkında hiçbir zaman bulunmadığı konusunda ortak mutabakata varmamıza bile gerek kalmayacaktır. Gözüken gerçekse ermenilerin günümüze kadar barbar bir kabile halinde yaşamış olmalarıdır." (A.Anninskiy: "Ermeni hanedanının tarihi", Kişinev 1900).

A.Anninskiyin vardığı sonucun gerçek ve adil bir sonuç ol-

masına cani gönülden hepimiz inaniyoruz. Zira eski ve en eski tarihi dönemlere ait olduğu söylenen arkeolojik kazılar zamanı bulunan değerli incilerin bir tanesinde bile ermenilerin izlerine rastlamak mümkün değildir. Ermenilerin bulundukları bölge olarak gösterdikleri bölgeler Assuriya, Urartu ve Finikya gibi coğrafi alanlar arkeoloji uzmanları tarafından yeterince araştırılmış bölgeler olarak kabul ediliyor. Aslına bakılırsa bu bölgede değil eski ve en eski tarih, en yakın tarihte bile ermenilerin izine rastlayamıyoruz. Ermeniler Doğu kökenli olduklarını iddia ediyorlar. Fakat ne assurlar, ne Midiya, ne Manna, ne Ehemeniler, ne de daha sonraki dönemlerde gerçekleşen önemli olaylarda onların ne halk olarak isimleri, ne de devlet olarak devletlerinin isimleri geçmiyor. Böylesi bir durumda ermenilerle yakın uzak hiç bir ilişkisi bulunmayan eski Urartu uygarlığını sahiplenmek düşüncesi sırf ermeni bencilliğinden ve yalanından öteye gitmiyor. Antik dönemde kurdukları sözümona devletlerini Doğuda arayan ermeniler kimi zaman bu devletin izlerini Balkanlarda sürüyorlar. Böylece, bu durum sürüp gittikçe ciddi tarihciler bu konuyu sadece ironik bir tebessümle geçiştirmeğe çalışıyorlar. Ama bir anlık bile olsun Urartu uygarlığının ermeni hanedanı olduğunu düşünelim. Ve onun bulunduğu coğrafyayı da gözden geçirelim. Hiç bir kaynakta Urartu uygarlığının Çukurset, Zengibasar, Zengezur, Gökçe ya da Karabağa kadar uzandığı yazmıyor. Yukarıda isimlerini zikrettiğim topraklarsa hep Azerbaycan toprakları olmuştur. Böylesi bir durumda ermeniler hangi hakla bu toprakların kendi toprakları olduğunu iddia ediyorlar? Peki, teröristbaşı S.Sarkisyan hangi yüzle Azerbaycanın topu topuna yüz yaşı olduğunu iddia ediyor? Dünyanın istenilen bir bölgesi onların olabilir ve onlar bunu iddia etme hakkına sahipler. Fakat hiçbir halde ne şu an üzerinde yaşadıkları Ermenistan, ne de şu an işgal ettikleri Karabağ toprakları onların öz toprakları değildir!

II soru: Ermenilerin Kafkasyadakı hiristiyan mabetleriyle her hangi bir bağlılığı varmı?

Tekrar Aleksandr Anninskiyin yukarıda bahsettiği yapıtına

geri dönelim:

"Eski ermeniler" yüzyıllar boyunca yalnız ilimde değil, aynı zamanda güzel sanatlar ve edebiyat alanlarında da ortaya kaydadeğer bir yapıt çıkaramamışlardır. Onların yazılarıysa V yüzyıldan sonra kendini göstemeğe başlamıştır. Hiç şaşırtıcı değil ki, ermeniler inanç konusunda da ortaya kendine özgü değerler koyamamışlardır."

Bu düşünceler o denli adil ve ıspata gereksinimi olmayan düşünceler ki, şimdiyedek bir ermeni tarihcisi bu konuda bir şey iddia edememiştir. Ermeniler her zaman efendilerinin dinini kabullenen bir köle durumunda olmuşlardır. Ehemeniler zamanında Doğunun bilgelik simgesi ateşgedelikten gelen Hürmüzü, Bizanslıların değişik Tanrılarını, Assurların ilahlarını kendi dini ideolojileri bilmişlerdir. Hiristiyanlığın oluşumuna ve yayılışına kadar bu hep böyle süregelmiştir. Bundan sonra ilk yüzyıllarda Yakın Doğuda ve civar bölgelerde hiristiyanlık hızla yayılmağa başladı. 313 yılında Albanya çarı Urnayr da hiristiyanlığı kabul etti. Böylece çağdaş Azerbaycan topraklarında da bu din hızla yayılmağa başladı. VII. Yüzyıladek Tanrıcı türkler arasında hiristiyanlık ciddi ciddi yayıldı. Albanya devletinin sınırları içinde pek çok sayda kilise ve monastrlar yapılmağa başlandı. Hiristiyan kültürünün egemenliği iyice kendini belli etmiştir. Bu dine inanmış ve etrafa duyurmakçin gayret gösteren kıpçak türkleri "İncil"i Türkçeye bile çevirmişlerdir. VII - IX yüzyıllarda Kafkasyada İslam dininin yayılması hiristiyanlığın çöküşe geçmesiyle sonuçlanmıştır. Aynı dönemde Selcukluların ve oğuzların İslamı kabullenerek Kafkasyaya İslamı yaymak amacıyla gelmeleri yerli türkler olan kıpçaklarla onların arasının bozulmasına neden olmuştur. Bu durumdansa ermeniler iyice yararlanmışlardır. O döneme kadar değişik devletlerin esaretinde değişik bölgelerde yaşamış ermeniler Kafkasyaya göçetmeğe, hiristiyan kıpçaklarla ittifak yapmağa başlamışlardır. Büyük bir olasılıkla artık o zaman ermeniler inanç olarak hiristiyanlığı kabullenmişlerdi. Ermeni tarihcilerinin iddialarına bakılırsa bu olay 340 -

345 yılları arasında vuku bulmuş. Burada bir ince detayı gözardı etmemek gerek. Aslına bakılırsa o dönemde Kafkasyaya göçeden ve kıpçaklarla ittifak yapan ermen türkleri değil, değişik hay kabileleriydi. Ermen ismiyse Kıpçak türklerinden bir aileye özgüydü. Böylece haylar(yani göçebe ermeniler) tüm Yakın Doğuyu ve Anadoluyu fethetmiş müslüman Türk askerlerinden kaçarak yerli kıpçak türklerinden imdat dilemişlerdir. Ittifaktan hemen sonra yerli kıpçak ve ermen türklerinin tarihini yerlebir etmeğe, kıpçakların tarihini hızla ermenileştirmeğe başlamışlardır. Bu dili kabullenmek, bu dilde konuşmak aslına bakılırsa biraz da kıpçakların işine geliyordu. Zira onlar kendi dillerinde konuştuklarında kan kardeşleri, fakat din düşmanları olan müslüman Türkler onları daha iyi anlıyorlardı. Bu da kıpçakları çok zor durumda bırakıyordu. O yüzden kıpçak beyleri hızla ermeniceyi öğreniyor, din farklılıklarına bir de dil farklılıklarını eklemekle kendilerini onların egemenliğinden kurtulmağı düşünüyorlardı. Böylece asırlardır Kafkasyada yarattıkları kültürel değerlerini yaşatmak istiyorlardı.

Bu tarihi süreç haylara(ermenilere) büyük bir şans tanırken, ermen ve kıpçak türklerinin asimilasyonunun hızlanmasına neden oldu.

Ermenilerin eline fırsat geçmişti. Iki türk kavmi savaşacak, bundan da ermeniler karlı çıkacaklardı. Onlar dini ideoloji lider konumuna yükseleceklerdi. Dün sıradan bir köleyken bugün ansızın efendi durumuna yükselmişlerdi. O yüzden değişik yöntemlerle kıpçak türkçesini öğreniyor, sonra kıpçak türkçesi ermenice sözlüğünü hazırlıyor, kıpçak türkçesinde olan değişik metnleri ermeniceye kazandırıyorlardı.

III soru: Peki o Kıpçak türkçesinde olan metinler nerede? Ermeniler onların hepsini yoketmiş olamazlar. Ortada bir delil varmı?

Evet, var!...

Kıpçak türkçesinde olan metinleri sizlere sunmağa İsa'ya duayla başlayalım, ne dersiniz?

Surp Asduadz

Ari T'eŋri, ari da χuvatlï, ari da ölümsüz, ki χačlandïŋ bizim üčün, yarlïγa bizgä.

Üč kez ayt.

Haybatlï da alγïšlï dayma ari gojs Asduadzadzin Mariam, anasï K'risdosnuŋ, sungïn χoltχamïznï bi(101)zim Oγluŋa seniŋ da Teŋrimizgä bizim.

Xutχargay bizni sïnamaχtan da barča tarlïχlarïmïzdan bizim.

Çevirisi:

Kutsal (yüce) Tanrım, yüce ve kuvvetli Tanrı; ki sen bizimçin haçlandın(çarmıha gerildin); affet bizi

Üç defa söyle

Kutsal ve alkışlı (dualı) yüce kız Meryem, Hristonun annesi, açmışız kollarımızı (ellerimizi) senin oğluna, senin ve bizim Tanrımıza.

Kurtar bizi sınavlardan ve azaplarımızdan

(H.B.)

Ya da başka bir dua

Yalbarïp χolarmen sendän, Biy, bošat maŋa menim yazïχlarïmnï.

Köplärgä yarlïγovučï Biy, yarlïγa maŋa, yazïχlïga.

Teŋri, arït meni, yazïχlïnï, yazïχtan da tirgiz.

Teŋri, šaγavatlan men yazïχlï χuluŋ üsnä da yarlïγa maŋa, (109) köpyazïχlïga.

Çevirisi:

Yakararak istiyorum senden. Bey, kurtar beni benim günahlarımdan. Çok affedici(merhametli) Bey, affet benim günahlarımı.

Tanrı, temizle beni, suçluyu suçundan uzaklaştır (suçluya suç işlememeği öğret).

Tanrım, ben günahkar kulun için merhametli ol ve bağışla benim gibi çok günahkarı.

(H.B.)

Hiristiyan kıpçak türkleri Isa Meshih'e kimi zaman Tanrı, kimi zaman da bey diye sesleniyorlardı. Yani onların kelime dağarcığında "bog" ya da "Allah" kelimeleri bulunmamaktaydı. Tanrı onların eski inançlarından kaynaklanıyordu ve hiristiyanlıktaki "bog"la İslamiyerdeki "Allah" anlayışlarının arasında pek fark yoktu. O yüzden hiristiyanlık da, İslam da türkler arasında bu denli hızla yayılmıştır. Tanrıcılık inancı aslına bakılırsa Türkleri tek Allahlılığa hazırlayan nedenlerden bir tanesi. Ermenilerinse önceki inançları putperestlikti ve her ne kadar hiristiyanlığı kabullenmiş gibi gözükseler bile, yine de kendi içlerinde putperestliğin izleri duruyordu. Onlar altkimliklerinde bu dini kavramakta zorlanıyorlardı. Anlatmakta güçlük çekiyorlardı. Bu zaman kıpçak türklerinin yardımına gereksinim duyuyorlardı. Ermen kıpçaklarının dini yazıtları bu yüzden hızla ermeniceye çevrildi.

Işte bu yerde hayca kıpçakça bir metni daha sunuyoruz sizlere. Bu eski türklerdeki yıl sıralamasının ismi.

sičχn il	որլ մուկն [orę mugn]	— *sičχan yïl*
ut ili	որէ եզն [orę ezn]	— *buγa , sïγïr*
p'ars	որէ ինձ [orę incn]	— *bars*
t'ušχan	որէ նապատկն [orę nabasdagn]	— *χoyan, tavšan tavïšχan, tušχan*
lu	որէ ձուկն [orę cugn]	— *balïχ , lu*
ilan	որէ օձ [orę oc]	— *yïlan*
At'	որէ ձի [orę ci]	— *at*
γu	որէ ոչխար [orę očχar]	— *χoy , χočχaročχar*
pič	որէ մէմուն [orę męmun]	— *pič , meymun*
t'aχuγu	որէ հաւ [orę haw]	— *tavuχ*
it'	որէ շուն [orę šun]	— *it*
t'anguz	որէ խոզ [orę χoz]	— *toŋuz*

Eski Türk Tarihinde yılların sıralamasını gösteren bir belgenin kıpçak türkçesinden ermeniceye çevirisi

Haylar ermen kıpçakların yalnız dini konseptüel metinleri değil, aynı zamanda davranış biçimleri, hukuk (töre), sağlık gibi konuları adeta açgözlülükle öğreniyorlardı. Sağlıkla alakalı bir örnek ta

günümüze kadar gelmiştir. Bu kıpçakların yaptığı uzun sure sağlıklı yaşamak için kullanılan bir reçete. Okurlarımız için değişiklik olacağını düşündüğümüzdendir ki, bu reçeteyi sizlere sunuyoruz.

1	Muškat	1 lot	Myristica moschata	1 лот
2	Faramfil	1 lot	Dianthus	1 лот
3	Rovant	1 lot	Rheum palmatum	1 лот
4	Uzunbürč	1 lot	Piper longum	1 лот
5	Xarya otu	1 lot	Chelidonium majus	1 лот
6	Citvar > Cïtvar	1 lot	Artemisia cina	1 лот
7	Galgan	1 lot	Potentilla erecta	1 лот
8	Egir	1 lot	Acorus calamus	1 лот
9	Zindžibil	1 lot	Zingiber officinale	1 лот
10	Zafran	1 lot	Crocus	1 лот
11	Dzengelu gasen nemičnag > nemič dzag [= *algajsen nemič, dzagil*]	1 lot	Archangelica	1 лот
12	Reum ponskego, tiptu	1 lot	Rheum ponticum	1 лот
13	Zlinbovïχ yontrek	1 lot	Cedrus	1 лот
14	Šäkär	2 funt ya 1		2 фунта или 1
15	K'ayçrp'ajd	1 lot	Glycyrrhiza	1 лот
16	Kvit	1 lot	Helichrysum	1 лот

Barčasï ki barabar bolgay otlarï (л. 130).

Kıpçakça uzunsüreli hayatın reçetesi

Kıpçak türkçesinde olan metinlerden örneklemeği son bir örnek verdikten sonra burada noktalıyoruz.

Vesn jarut'iunn K'risdosi

Bügün sövünüyüχ frištälär bilä da färâhlanïyïχ bar yüräkimiz bilä Biyimizniŋ surp jarut'iunundan, χartaygan dušmannïŋ ezilmäχindän (л. 131 об.).

Çevirisi:

Bugün seviniyoruz meleklerle, ferahlıyoruz tüm yüreğimizle, Beyimizin çarmıha gerilmesi adına, düşmanlarımızın kahrolması adına.

(H.B.)

Duaları okudukça kıpçak türkçesinin günümüz türkçesine ne denli yakın olduğunu hemen anlıyoruz. Çağatay kıpçak lehçesinin oğuz lehçesinden azacık farklı olmasına rağmen bu metinle-

— Nečik inanïrsen sen Teŋrini?
— Üčlüχtä bir.
— Kimniŋ inanganïsen sen?
— Eŋrortut'iunnuŋ.
— Kimgä inanïrsen sen?
— Errortut'iunga da bir Teŋrigä (л. 342).

Çevirisi:

- Nasıl inanıyorsun sen Tanrıya?
- Vahit üçlük'le.
- Kimin inancındasın sen?
- Kutsal üçlüğün (Tanrınn, Meryemin ve İsanın üçlüğü)
- Kime inanıyorsun sen?
- Vahit üçlüğe ve Bir Tanrıya

(H.B.)

ri anlamak pek te zor değil. O zamanlar lehçeler arasında fark çok azmış her halde. Şimdi bizim konumuz kıpçak yazıtlarının dil sorununu araştırmak olmadığından (aslında bu konu dille uğraşan ilim adamlarımızın üzerinde durmalı olduğu bir konu) biz hemen konumuza geri dönelim.

İşte gördüğünüz gibi tüm dünyaya hay tarihi diye gösterilen tarih asla ve asla hayların(yani bugün dünyanın ermeni diye bildiği hayların) değil. Bu tarih Bagrattan ta Vaspurakanadek (Bagatırdan (Bahadır) Bas Vur Hakanadek diye okunmalı!), yani başından sonuna kadar kıpçak ermen türklerinin tarihi. Kilise-

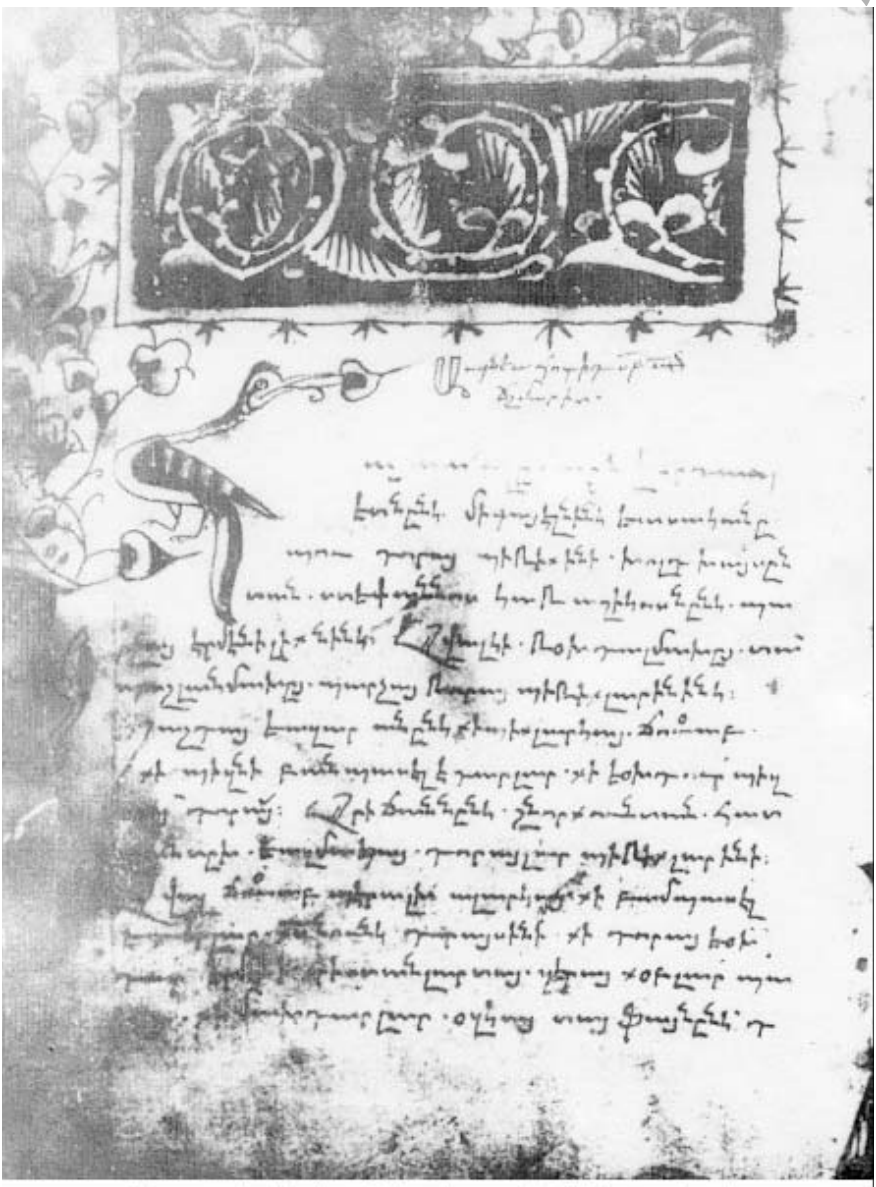

Ermeni alfabesiyle kıpçak türkçesinde yazılmış yazılardan bir örnek

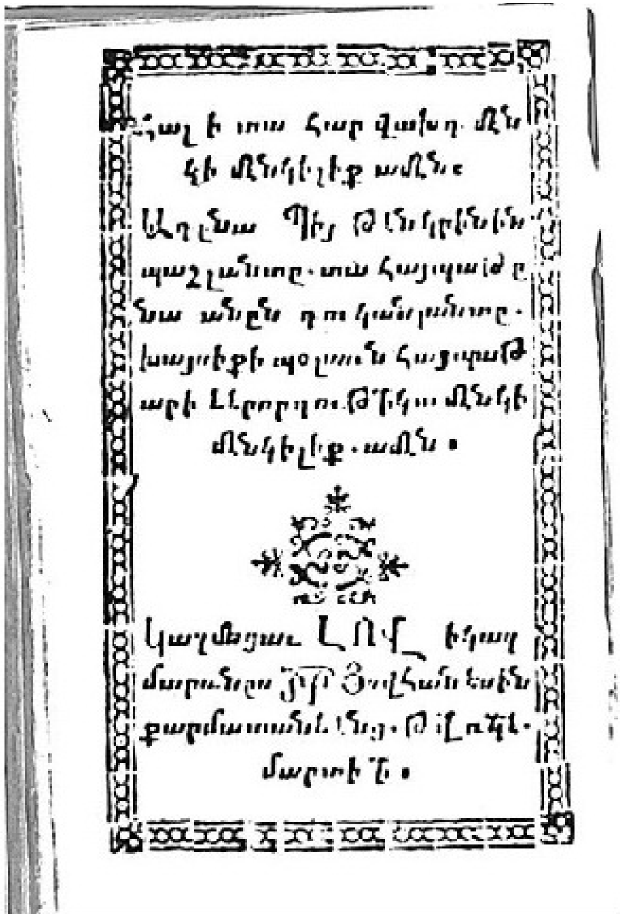

Ermeni alfabesiyle yazılmış kıpçak türkçesinde olan duanın orijinali. Çevirisini sunuyoruz sizlere:

Atïna Biy Teŋriniŋ başlandï da haybatïna anïŋ tügänländi, ɣaysï ki bolsun haybar ari Errorlutiunga meŋi meŋilik, ameŋ.

<u>Çevirisi</u>:

Bey Tanrının adıyla başlanıldı ve onun adıyla son buldu. Kutsal üçlüğün adına asırlaca(binlerce) dualar olsun.

(H.B.)

lerde, özellikle şu an Eçmedzin kilisesinin duvarları arasında saklanan tarih te bizim. Bu konuyu araştırırken büyük türkolog ve tarihci, akademik Marrın bir notuna rastladık. Marr "Sevan monastrında bulunan elyazılarının listesi" isimli araştırmasında şunları söylüyor: "Arşiv belgelerini incelerken bana belgeleri vermemek için binbir güçlük çıkarıyorlardı. Başka bir ilimadamı Patıkanov 1879 yılında burda belgeleri araştırdığında 180 belgenin varlığıyla alakalı bilgiye ulaşmıştı. 1887 yılındaysa bana sadece 111 belgenin olduğunu söylemekle yetindiler. O belgeleri kullanmama izin dahi verilmedi".

Eğer bu belgeler gerçekten de ermeni tarihiyle alakalı belgelerdise onu o denli ünlü bir ilimadamından saklamanın ne anlamı vardı ki? Kanımızca, yalnız bir nedeni var: o belgeler henüz eski hüviyetinden uzaklaştırılmamış belgeler olup içlerinde kimi gerçekleri saklıyorlardı.

Çağdaş Azerbaycan tarih ilminin üzerine düşen en önemli görev bir an once çalınmış tarihimzi tekrar geri getirmemiz için uğraşlar vermektir.

Sonda önemli bir sorunu aktüel hale getirerek topluma sunmuş ve beni de bu araştırmaları yapmağa teşvik etmiş çok değerli akademikimiz sayın Ramiz Mehdiyev'i "Gorus 2010, absurd tiyatrosu mevsimi"isimli değerli çalışması dolayısıyla kutluyor ve kendisine sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bir türkünün iziyle ve ya kıpçak kızı Sarı Gelin

Anan mı ölsün, ninen mi ölsün,
yoksa Sinan mı ölsün Sarı Gelin?!

"Sarı Gelin" türküsünü dinleyen her bir azerbaycanlı bu türkünün kutsallığını hemen anlamaktadır. Bu türkünün sözleri Oğuz Türklerinin oluşturduğu şiirsel özelliklere tam uyum sağlamaktadır. Mani türünde, yedi hecede yazılmış bu sözler tüm güzel tarafları, akıcı uslubu, aydın anlatım biçimiyle ve sırf halk diliyle yazıldığı içindir ki, bugün bile halk tarafından sevilmektedir. Mani türü sırf Türklere özgü bir şiirsel türdür. Bu tür Kerkük türkmanları ve azerbaycanlıların en fazla kullandıkları bir tür olup başka halkların halk edebiyatında rastlanmamaktadır.

Türkünün bu denli sevilmesinin ve ün kazanmasının en önemli ikinci nedeniyse hiç kuşkusuz onun hikayesiyle alakalıdır. Türküde acıklı bir aşk hikayesinden söz edilmekte ve bu aşk hikayesi çok etkileyici bir dille anlatılmaktadır. Türküyü bu denli sevdiren üçüncü nedense türkünün bestesinin yine bir halk edebiyatı türü olan aşık edebiyatı müziğinden beslenmesidir. Her ne kadar bu türkünün bestesi aşık müziğiyle direk bağlantılı değilmiş gibi gözükse bile türküyü dikkatlice dinlediğimizde onun bestesinin alt katında en eski aşık müziklerinden olan "Revan çukuru" müziği hemen kendini belli ediyor. Bu müzik "Sarı gelin" türküsünü daha sessiz, daha sakin, daha hüzünlü bir biçime sokarak sanki bu aşk hikayesinin hiç bitmeyecekmiş gibi sürmesini sağlıyor ve bu çaresiz aşkın yasını tutuyormuşcasına inim inim inliyor. Peki, tepeden tırnağa hem sözleri, hem müziği, hem de hüzünlü içeriğiyle yüce Türk ruhunun taşıyıcısı olan bu türküyü neden birileri sahiplenmek istiyor ki, acaba? Bu türkünün gerçek bir öyküsü varmı? Varsa, nasıl bır öykü bu? Işte bu araştırmamızda bu sorulara yanıt bulmağa çalışacağız.

"Sarı Gelin" türküsünün öyküsü Hüseyin Cavit yapıtlarında

İlk başta bir gerçeği asla ve asla unutmamamalıyız: "Sarı gelin" türküsünün öyküsü halk edebiyatımızın bir parçası gibi yüzyıllarca halk edebiyatımızın bünyesinde varolmuştur. Sonra bu öyküye bir beste yapılmış, daha sonraysa usta tiyatro yazarı ve düşünce adamı Hüseyin Cavit bu öyküyü kısmen de olsa "Şeyh Sinan" tiyatro oyununda konu olarak ele almıştır. Hüseyin Cavitin "Şeyh Sinan" yapıtında aşık bir müslüman, maşukuysa bir hristiyandır. Her iki yapıt dramatik bir eksen üzerinde kurulmuştur. Fakat benzerlikler sadece bunlar değil. O yüzden olayı daha detaylı bir biçimde çözümlemek gerekmektedir diye düşünüyorum. Her halde Hüseyin Cavit "Şeyh Sinan" isimli tiyatro oyununu yazdığında yapıtına o zamanlar herkes tarafından iyi bilinen bir halk edebiyatı ürünü olan bu olayı dahil etmiştir. Tabii, yapıtın konusu Cavit?in derin zekası, aklı, üstün yeteneği ve parlak edebi düşüncesiyle bir hayli zenginleşmiştir. Okur dinsel felsefeyle evrensel felsefenin çelişkilerini ve benzerliklerini kıyaslıyor ve kendine bu eksende bir yol bulmak için uğraşıyor. Fakat bu sırada bu felsefi zenginliğin hemen hemen her anında çok içtenlikle işlenmiş bir konu hemen kendini belli ediyor: sonu olmayan acı dolu bir aşk öyküsü o tiyatro oyununun içinde bir inci isali parlıyor.

Amacımız yapıtın üstünlüklerini belirtmek olmadığı için he-

men "Şeyh Sinan"la "Sarı gelin" öyküsünün ne denli bir birine bağlı olduğunu belirtelim.

İlk yazılı kaynak gerçekten bir ilkmidir?

Bu başlığı öylesine atmadık buraya. Fakat konumuzla direk alakası bulunduğundan dolayı şimdi belirteceğimiz kaynağı ilk yazılı kaynak olarak göstereceğiz. Sonra daha eski kaynaklarla tanıştıracağız sizi zamanı geldiğinde. Bu kaynakta "Sarı gelin" türküsünün tarihiyle alakalı çok ciddi tesbitler bulunuyor. Kaynak olarak gösterdiğimiz yapıtsa Osmanlı yazarı Ahmet Refik Altınayın "Kafkasya yollarında" isimli kitabıdır. Kitapta yüzbaşı rütbesiyle katıldığı I Dünya savaşında yaşadıklarını anlatıyor yazar. Ahmet Refik Altınay Savaştan sonra İstanbul Darülfünunda (Üniversitesinde) Osmanlı tarihinden dersler vermiş ve değişik görevlerde bulunmuştur. 17 nisan 20 mayıs 1918 tarihlerinde o, yabancı gazetecilerden oluşan bir heyeti beraberine alarak ermenilerin Anadoluda yaptıkları mezalimleri tüm dünyaya göstermek için Doğu Anadolu bölgesine bir sefer tertiplemiştir. Sefer çerçevesinde Karsta, Sarıkamışta, Ardahanda, Artvinde, Batumda bulunan heyet kendi gözleriyle ermenilerin yaptığı soykırımın izlerini görnüş, görgü tanıklarını dinlemek olanağını bulmuşlardır. Yazar beraberindeki heyete ermenilerin yaptığı soykırımı göstermekle beraber hem de bu soykırım sırasında yaranan ağıtları ve diğer halk edebiyatı ürünlerini, kimi zamansa değişik insanların anılarını toplamıştır. A. Refik Altınay Doğu Anadolunun en ucra köşesinde yaşayan bu insanların çok temiz türkçeyle konuştuğunu söylüyor. Bu sözden sonra yazarın Doğu Anadolunun en ucra köşelerinden topladığı halk edebiyatı ürünlerine ve o insanların anılarına baktığımızda yazarın "arı türkçe" olarak tabir ettiği türkçenin aslında Azerbaycan türkçesi olduğunu görüyoruz. Ardahanın Merdinik köyünde Ali isimli bir köylünün söylediği bir türkü daha fazla ilgimizi çekiyor. Ali ermenilerin yerlebir ettiği Okçu köyünde doğmuş ve orada büyümüştür. Büyük bir ihimal, bu köy şu an Ermenistanın Amasya bölgesine bağlı Okçuoğlu köyüdür... Köyün nufusunun büyük bir kısımı ermeniler tarafından şehit

edilmiş, sağ kalanlarsa çareyi göç etmekte bulmuşlardır. Kader onu Ardahana bağlı Merdinik köyüne getirmiş(şunu da belirtmekte fayda var: Ardahanla Amasya aynı coğrafyada bulunduğundan bölgenin insanları arasında daha önceden sıkı bir dostluk ve akrabalık bağı bulunuyormuş). Ali her sabah karşıdan görünen çam ağaçlarıyla kaplı ormanlara, Köroğlu tepelerine, ordan yükselen güneşe bakarak yanıklı türküler söylermiş. Bu türküler o denli hazinmiş kı, dinleyenler sanki bu anlatılan olayların Alinin kendi yaşadıklarından kaynaklandığını düşünürlermiş. Aliyi birkaç kez dinleyen Altınay kendisi söylüyor bunu. Onun söylediği en güzel türküyse hiç kuşkusuz "Sarı gelin" türküsüymüş.

Bir türkünün üç sırrı

R.Altınay türkünün yaranmasıyla alakalı yerli halkın anlattığı bir olayı şöyle aktarıyor: bir Türk genci köyünde yaşayan hiristiyan bir kıza aşıkmış. Sabahlar tarlaya giderken onun peşinden bakarmış, akşamlar hayvanlar ahırlarına geri dönerken yine sevgilisinin güzelliğini seyrederek bir lahza olsun yanan gönlünün ateşini söndürmeğe çalışırmış. Fikren ve kalben kıza o denli bağlanmış ki, bir Pazar sabahı eline haç alarak onun peşinden kiliseye gitmiş. Bir köşede oturarak sevgilisinin ve onun dininden olanların ibadetini seyretmiş. Ve hemen akabinde yanıklı ve hüzünlü bir sesle bir türkü tutturmuş:

Vardım kilisesine, baktım haçına
Mail oldum bölük bölük saçına
Kız, seni götüreyim İslam içine
Vay Sinan ölsün Sarı Gelin...
Ah, seni vermem ben dünya malına...

Ne yazık ki, R.Altınay türkünün sadece bir bölümünü veriyor kitapta. Fakat bu bir bölümde bile çok ciddi ve önemli bilgiler mevcut. Türkünün yaranma tarihinden onun bir Türk genci tarafından kendi köyünde yaşayan aşık olduğu hiristiyan sevgilisi için yazdığı anlaşılmakta. Ikincisi ve belki de en önemlisi türkü-

yü yazan gençin isminin Sinan olması. Üçüncüsü önemli bilgiyse hiristiyanlar ve müslüman Türkler bir köyde beraberce yaşamaktalar. Bu ne anlama geliyor? Bu soruyu az sonra çok ciddi argumanlarla yanıtlamağa çalışacağız, fakat dikkatleri türkünün yazarının üzerine getirmek istiyoruz. Biz artık türkünün Sinan isimli bir müslüman Türk tarafından yazıldığını biliyoruz(-müslüman ve Türk olduğunu özellikle vurguluyoruz). Biz hem de Anadoluda "Sinan" gibi bilinen ismin Azerbaycan türklerinde "Senan" gibi kullanıldığını da biliyoruz. O zaman burdan yola çıkarak bir gerçeğe varmış oluyoruz: demek ki, türküde ismi geçen Sinanla Hüseyn Cavitin anlattığı Senan aynı kişiler...

Şeyh Sinan felsefesi ve aşk

Usta düşünür Hüseyin Cavitse bu öyküyü felsefi bir dramaya dönüştürmek için Sinanı Mekkeye, Medineye götürerek onu İslam dininde şeyh katında bulunan yüce bir Zat katına ulaştırıyor. Onun aşık olduğu hiristiyan kızınıysa sıradan bir rahibeye dönüştürüyor. Böylece, mesele iyice dramatikleşiyor, Cavit bu konuya genel olarak hem dini felsefi, hem de dini siyasal açıdan yaklaşmağa çalışıyor.

Dini farklılıkların ve batıl inançların tüm insanlık için yaratacağı belaları anlatmakla sanki insanlığa bir mesaj vermeğe çalışıyor. Aynı zamanda Hiristiyanlığın ve İslamiyetin genel olarak Tektanrılı bir din olması sebebiyle aralarında hiç bir hüsumetin bulunmaması gerektiğine dikkat çekiyor. Şeyh Sinan kızın ona verilmesi karşılığında şarap içiyor, onu eleştiren müslümanlara bunun Allahın bir nimeti olduğunu anımsatıyor, daha sonra üzerinde bulunan haçı dinimizde İsanın da peygamber gibi kabullenilmesi gerekliliğiyle açıklıyor. Sonra Kurani Kerimi yaktıktan sonra bu yakılanın sadece kağıt ve mürekkep olduğunu, Kurani Keriminse İlahi bir hikmet olduğunu ve sonsuzadek yaşayacağını söylüyor.

Daha sonraysa hiç üşenmeden domuz gütmeği de kabulleniyor ve bunu sırf sevgilisine hizmet olarak görüyor. Böylece, sevginin en üstün, en kutsal bir duygu olduğunu kabullenmekle

ona bu duyguları veren Allahın onu affedeceğine cani gönülden inanıyor. Bu hiç kuşkusuz gerçek bir müminin, bir ilahiyat ülemasının, bir şeyhin kamil imanından, mükemmel dünyaya bakış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu konuda ufak tefek kuşkuları olan şeyh bir keresinde Allaha yalvararak şöyle söylüyor:

Yandım Allah, nedır bu işkence?
Hem de dehşetli, tatlı eğlence.
Ateşi aşk bir saadet imiş,
Bu da bir başka türlü cennet imiş,
Bende yok iştika, fakat ya Rabb!
Yok mudur sende merhamet, ya Rabb!
Geliyor hep bu hileler senden,
Beni bilmem niçin yarattın sen?!

Şeyhin bu tereddüt ve şikayetlerineyse İlahi tarafından gönderilmiş bir melek şöyle yanıt veriyor:

Hiç merak etme, muhterem Sinan,
Seni asla unutmamış Yaradan.
Sana Halik olmuş yegane penah,
Hem şefaatçidir Rasulullah.
Seni takdis eder melekler inan,
Hiç telaş etme, gel, büyük Sinan.

Bu İlahi kelamlarla büyük şeyhin telaş ve intizarı son buluyor. O, artık Allahın onunla beraber olduğunu biliyor. Dolayısıyla onun aşkı için attığı adımlar takdir ediliyor. Bu yüzden Şeyh Sinanı da, Sarı Gelini de ölümsüz kılan hiç kuşkusuz aşktır. Bu öykünün dilden dile düşmesi, zamanların süzgecinden geçerek bugünlere ulaşması bu türkünün hala insanların kalbinde özel bir yere sahip olması her halde Allahın bir lutfu olsa gerek.

İsimler ne diyor?!

Tekrar konumuza geri dönelim: ne ilginçtir ki, Hüseyin Cavit tiyatro oyununda gürcü karakterlerinin isimlerini gürcü isimleriyle;

örneğin Sergo, Simon, Nino, arap karakterlerinin isimlerini arap isimleriyle; örneğin Zehra, Ezra, Sadra, Eblülala, Merva; azerbaycanlı karakterlerin isimlerini azerbaycanlı isimleri; örneğin Oğuz, Özdemir gibi veriyor. Bu yazarın karakterlerin ulusal yapılarına, isimlerinin seçimine bile ne denli ciddi yaklaştığının bir müjdecisi... Böylesi bir durumda ilk andan hiristiyan gürcü olarak bilinen kızın isminin Humar, babasının ismininse Platon olması insanı azacık ta olsa şaşırtıyor. Acaba zamanının yetiştirdiği ender şahsiyetlerden olan Hüseyin Cavit sadece 3 ya da 4 gürcü ismi mi biliyordu? Yoksa bilerektenmi kızın ismini Humar, babasının ismini ise Platon olarak veriyordu? Gayet tabii! İstanbulda eğitim görmüş, defalarca Baküden Batuma, oradansa gemiyle İstanbula gidip gelmiş Hüseyin Cavit onlarca, belki de yüzlerce gürcüce isimler biliyordu. Belki de gürcü dilinde konuşmasını dahi biliyordu. Peki, neden o, yapıtının kahramanları seviyesine yücelttiği baba ve kızının isimlerini gürcü isimleriyle vermiyordu? Işte, kilit nokta tam da burden başlıyor. Hüseyin Cavit kahramanlarının kimliğini kesin olarak biliyor, ya da onların gürcü olmadığını kesin olarak biliyordu. O yüzden bu karakterlere gürcü ismi vermekten kaçınıyordu. Onların kimliğinin araştırılmasını gelecek nesillere bırakıyordu.

Cavitin gizemi nedir?

Öyleyse Şeyh Sinanın aşık olduğu hiristiyan Humar ve babası Platon kimdi? Yine Cavitten örnekler vererek Platonu tanımağa çalışalım. Platon ayyaş ve durmadan içki içen birisi. Karısı onun yüzünden ölmüş. Küçük Humar bunları kendi gözleriyle görmesi yüzünden evlenmemeğe kararlı. Platonsa hiristiyan olmasına rağmen herkes, hatta papazın kendisi tarafından bile dışlanıyor. Yapıttaki bu çelişki Simonla Sergonun diyaloglarında kendini iyice belli ediyor:

Sen ne dersin, şu derbeder Platon
Şeyh Sinana kız veirmi?...
Simon.....!
O, bir insan ki, pek firumaye

Ant içmiş Tanrı oğlu İsaya
Basmış İncile el, inan verecek...
Şu herif pek inatçıldır gerçek,
Kızı bedbaht edip te öldürecek.

Aha!... Kanımızca Hüseyin Cavit bilerekten ya da bilmeyerekten karakterlerini işte burada ortaya döküyor. Birincisi Platonu gürcü Simon derbeder diye nitelendiriyor, ikincisi firumaye(ne olduğu belirsiz), üçüncüsü inatçıl... Şöyle bir baktığımız zaman onun hiristiyan olmasına rağmen gürcü olmaması onun gürcüler tarafından aşağılanmasına neden oluyor. Üçüncü özelliğiyse onun tam olarak kim olmasını açıklığa kavuşturuyor. Bu özellik onun ulusal etnik yapısından kaynaklanıyor. Eğer Platon gürcü değilse, ermeni değilse kim o zaman?! Tabii ki, Platon hiristiyan kıpçaklardan... Gayet, tabii!...

İlik kaynaklardan daha eski kaynaklarda "Sarı Gelin"

Şimdi araştırmamızın bu aşamasında onu iyice derinleştirerek bir kaç yüzyıl öncesine götürmeğe ne dersiniz? "Sarı gelin" türküsünün hiristiyan kıpçak versiyonunu bulmağa çalışalım. Bir araştırmamızda hiristiyan kıpçakların Azerbaycana Selçuklu islam akımının başlamasından hemen sonra dağlık bölgelere yerleşmeğe başladıklarını belirtmiştik. Onlar daha fazla hiristiyan nufusun kalabalık olduğu alanlara yerleşiyorlardı. Böyle radikal hiristiyan kıpçaklardan bir tanesi de Platondur. H.Cavitin kanısınca bu olay Tiflis civarında, R.Altınayın kanısıncaysa Ardahanda gerçekleşmiştir. Her iki mekan hiristiyanlıkla müslümanlığın beraberce yaşandığı, hatta kimi zaman iç içe geçtiği alanlardır. Şimdiyse yukarıda sözünü ettiğimiz anımsatmağa geri dönelim. R.Altınayın anlattığına bakılırsa Sinanla Sarı Gelin aynı köyün çocuklarıydı. Yani köyün yarısı müslüman, öteki yarısıysa müslümandı. O zaman bu köyde yaşayan kıpçak köylülerinin bir kısmı müslümanlığı kabullenmiş, bir kısmıysa eski dinleri olan hiristiyanlıktan vazgeçememişti. Ama tüm bu olumsuzluklara rağmen mezarlıklarını bile ayırmamış-

lar. Aynı mezarlıkta yüz sene önce ölmüş hiristiyan dedenin müslüman torunu gömülmüş (bu arada şu an Gürcistanın Dumanisi bölgesinde böyle bir mezarlık hala bulunmakta). Meğerse hiristiyan Platonun gürcü hiristıyanlar tarafından hor görülmesinin, derbeder ve inatçıl diye nitelendirilmesinin nedeni onun kıpçak olmasıymış...

"Sarı Gelin"in Ukrayna ve ya deşti-kıpçak versiyonu

Yine kıpçaklara geri dönelim ve hiristiyan kıpçakların arasında, özellikle Azov denizinin kuzeybatı kıyılarında yerleşmiş hiristiyan kıpçaklar arasında yaygın olan "Sarı gelin" türküsünün şimdiyedek bize belli olmayan versiyonunu öğrenmeğe çalışalım.

Adını belli nedenlerle yazamadığımız yazarın çok zorlukla bulduğumuz "çok gizli" diye koruma altında tutulan yapıtında türkünün orijinalı aynen böyle:

Akız, sat`ın örmezler
sen`i ban`a bermezler
te`l alayım, kaçayım
Karankılık körmezler

Akız, sat`ın set`iz kat
T`es birisin, bizge sat
Anen baben kail olsa
T`el bögeje bizge yat.,

Şimdiyse kendi dilimizde olan bu küçük şiir parçasını şu ankı edebi dilimize uyüunlaştıralım ve sonra onu incelemeğe koyulalım. Şiir böyle uygulanıyor günümüz edebi diline:

Ay kız, saçın örmezler,
Seni bana vermezler
Gel, alayım, kaçayım
Karanlıktır, görmezler.

Ay kız, saçın sekiz kat,
Kes birisin bize sat,
Annen baban razıysa
Gel bu gece bizde yat

Bu şiiri kısaca incelemekle biz "Sarı gelin" türküsünün sırf kıpçak türklerine ait olduğunu ıspatlamakla beraber çağdaş dilimizde seslenen türkünün sözlerinin anlam yükünün ne olduğunu aydınlaştırmış olacağız. Zira, hala bizler "saçın ucun örmezler" dizesiyle "seni bana vermezler" dizesi arasında mantıksal ilişki kuramıyoruz. Yani "seni bana vermekle ya da vermemekle" "saçın örülmesi ya da örülmemesi"nin ne tür bir ilişkisi olabilir ki? Mantıksal bir bağ kurulamadığındandır ki, türkünün nakaratında tekrarlann "Vay Sinan ölsün, sarı gelin" dizesi kimi zaman "anan ölsün" ya da "ninen ölsün Sarı Gelin" gibi söyleniyor. Zaten Sarı Gelinin annesi ölmüştü. Bu aşkın yaşanıp yaşanmamasının onunla hiçbir alakası yoktu. Yazar ve aynı zamanda aşık yani bu türkünü yazan ve söyleyen kimse kendi kendine beddua ediyordu. "Vay Sinan ölsün" diyordu.

Aslına bakılırsa bu türkünün içinde kendi ismini açık ve net bir biçimde vermiş. Sadece bizler zaman zaman bunu anlamadığımızdandır ki, bu türküyü yanlış söylemeğe başlamışız.

Şimdiyse türkünün sözlerindeki diger çelişkilere dikkat edelim.

F.A.Nikolayevin acı ve çaresizlik dolu itirafı

Ilk önce şunu söyleyelim ki, "Sarı gelin" türküsünün kıpçak versiyonu 1800 lü yıllarda Ukraynada yaşamış F.A.Nikolayev isimli hiristiyan kıpçağın dilinden yazıya alınmıştır. O zaman F.A.Nikolayevin iyice ihtiyarladığı ve dilin ilerde yaşayacağından umudunu kestiği belli oluyor. O zaman bu türkünün tarihi daha eskilere kadar uzanıyor. O kadar eskilere ki, Kafkasyada yaşayan Kıpçaklarla Deşti Kıpçakları arasında çok ciddi kültürel, manevi bağlar vardı. Bu bağlar o denli güçlüydü ki, Güney Kafkasyada anlatılan her hangi bir olay hemen Dnepr nehrinin kıyılarnda duyuluyordu. Böyle olamasaydı bu türkünün sözlerinin Azov denizi

kıyılarında bugün de yaşaması mümkün değildi. Böylece ortada ıspatına gereksinim bile duyulmayan bir gerçek var: "Sarı gelin bir Kıpçak türküsü"! Aslına bakılırsa buraya kadar anlattıklarımızın hepsi söylediklerimizin ıspatı niteliğinde. Fakat biz yine de araştırmalarımıza devam ederek detayları aydınlaştırmakla bir de türkünün metnini bir de kendimiz için açalım...

"Saçın ucun örmezler" ne anlama geliyor?!

Ilkbaşta türkünün ilk dizesinden başlayalım. Her iki versiyonda hemen hemen ilk dizeler aynı.

"Saçın ucun örmezler" Azerbaycan versiyonu
"Akız satın örmezler" kıpçak versiyonu

Eski Türklerde insanların sosyal durumuyla alakalı çok ilginç dışavurumlar vardı. Bunlar kendini giyim kuşamda, saç biçiminde, silahta, kullanılan eşyalarda ve başka değişik biçimlerde kendini belli ediyordu. Aslına bakılırsa şimdi de aynı rıtüeller kendi konumunu korumakta. Alyansın hangi parmağa takılmasından tutun da kadınların kaşlarına kadar her birisinin kendine özgü anlamları var. Sosyal kültürel durumu ve statüyü belirleyen özelliklerden bir tanesi hiç kuşkusuz saçtı. Eski türkler hep uzun saç bırakırlardı. Çocuklar ergenlik dönemlerine ulaştıklarındaysa kızlar erkek çocuklarından farklansınlar diye kız çocuklarının saçları örülürdü. Kimi zaman kızla erkeği "beşik kertmesi" yapmak için ebeveynler onların saçlarının ucunu bir birine örer, böylece onların kaderlerini birleştirdiklerine inanırlardı. Aslına bakılırsa bu töre Azerbaycanda bu gün de yaşanan beşikkertmesi olayının daha eski versiyonuydu. Kesin olarak dikkatlice incelediğimizde irdelediğimiz türkünün metninden aşıkın maşukuna kavuşma ihtimalinin bile olmadığı belli oluyor. Maşuk onun için ulaşılması imkansız bir varlıktır. Onların saçları hiçbir zaman örülmeyecek, yani onlar asla ve asla kavuşamayacaklar. Türkudeki hüznün ve içler acısı kederin kaynağı da işte bu ümitsizlikdir.

Novobeşevli kıpçak Trandafilovun söylediklerinden

Açıklamamızı kuvvetlendirmek için yine 1800 lü yıllarda Ukraynanın Novobeşev (Novobeşev: rusça yeni ve kıpçakça beşev sözlerinin toplamından oluşan yer ismi) mıntıkasında yaşayan hiristiyan kıpçak İ.L.Trandafilovun dilinden yazılmış bir şiiri inceleyelim:

Todora edim de, oldum Todur,
On eti yıl da çoban yürdüm.
Siya satımı ördürmedim
Kızlığımı da bildirmedim

Şiiri çağdaş dilimize uygulayalım:

Todora idim, oldum Todur,
Oniki sene çoban gittim
Kara saçlarımı ördürmedim
Kız oldugumu bildirmedim

Şiir belirsiz nedenlerden dolayı zorluklar yaşamış Todora isimli kızın dilinden yazılmıştır. Bu kız kendini Todur olarak tanıtmış, kız olduğunu saklayarak çobanlık etmiştir. Çobanlık ettiği zamanlarda saçlarını kız olduğu belli olmasın diye ördürmüyor bile. Bu şiir yukarıda saçla bağlı söylediklerimizin bir ıspatı. Demek ki, saçın örülmesiyle alakalı aşığın duyduğu rahatsızlığın önemli nedeni varmış. Aynı zamanda "saçın ucun örmezler" dizesiyle "seni bana vermezler" dizeleri arasında ciddi bir bağ varmış meğerse. Türkünün yıllardır gizeme boğulmuş sırrlarından bir tanesini böylece açmış olduk. İkinci gizemse türkünün kıpçak versiyonunun ikinci bölümünün ilk dizelerinde saklı...

"Sarı Gelin" türküsünün bir başka gizi ya da neden sekiz kat...

A kız, saçın setiz kat
Tes birisin, bizge sat.

Yani,

Ay kız, saçın sekiz kat
Kes birisin bize sat

Ne anlama geliyor? Neden sekiz kat?! Büyük bir olasılıkla sekiz kat sekiz örgü anlamına geliyor. Peki bu sekiz ne anlama geliyor?! Neden hala bazı köylerimizde kızlarımızın saçını sekiz örgüyle örüyorlar?! Altbellekte bize bunu öneren bu geleneği hala korumamıza bizi zorlayan nedenler ne acaba?!

Sekiz örgü ya da sekiz kata geçmeden önce bayrağımızda bulunan sekizköşeli yıldızdan başlayalım. Ya da halı ve kilimlerimizde olan sekizköşeli desenlere dikkat edelim. Bunların hepsinin birer anlamı var. Bu Oğuz Kağanın yirmi dört oğuz boyuna dünyayı feth etmek için verdiği haritanın istikametleridir. O günden bu güne yaşayarak ta günümüze kadar gelmiş ve en sonunda bayrağımızda kendi yerini almıştır. Bu sekiz istikamet dört tarafı ve dört yarımtarafı sembolize etmekdedir. Bu sekiz kat ve sekiz istikametin sevgiye transferinin anlamıysa sevdiğinin kalbine tam hükmetme isteğidir. Yani, senın kalbinin tek hakimi ben olmalıyım. Burda bir kimseye yer olmamalı. Yani, sevdiği kızın saçları aşığın sevgi dünyasıdır ve bu dünyaya tekbaşına hükmetmekse onun en büyük arzusudur.

Türkünün üçüncü kilit noktasıysa artık yukarıda da belirttiğimiz gibi nakaratda “Sinan” kelimesinin “anan” ya da “ninen” kelimesiyle değiştirilmesidir ki, onu da yukarıda açıklamış olduk.

Sarı Gelinin sarı olması simgesel mi yoksa gerçek mi?

Anlatılması önemli olan düğüm noktalarından bir tanesi de türküde anlatılan kahramanın “Sarı gelin” diye nitelendirilmesidir. Neden Sarı Gelin? Burada “sarı” simgeselmi, yoksa içinde bir gerçeğimi barındırıyor? Eğer simgeselse neyin simgesi? Araştırmalarımız sonucunda Sarı gelinin ailesinin bir kıpçak türkü olduğunu hiçbir ıspata gereksinim duymaksızın söyleyebiliriz.

Zaten kıpçak sözü de sarı anlamına geliyor. O zaman büyük bir olasılıkla "Sarı Gelin"deki "sarı" sözünün anlamı deri rengiyle alakalıdır. Bu versiyonun olasılığını kuvvetlendirmek için tekrar olayların yaşandığı bölgeye gidelim. R. Altınay bu olayın Çoruh nehrı kıyısında vuku bulduğunu söylüyor. Peki, Çoruh ne anlama geliyor? Onun Kıpçaklarla ne alakası var? Ilk önce Çoruh sözünün bir hıdronim; yani bir nehir ismi olduğunu hatırlayalım. Fakat olayı azacık daha dikkatlice araştırdığımızda bu sözün yalnız nehir ismi olmadığını; aynı zamanda etnohidronim olduğunun farkına varacağız.

Çoruh, Çorlar, Şorlar ve Azerbaycandaki yer isimleri

Tarihçilerin ve türkologların genel olarak geldikleri son kanı çorların ya da şorların hun kıpçak ailesine mensup olmalarıdır. Bu halkların yani çorların ya da şorların isimleriyle alakalı ister Azerbaycanda, ister Türkiyede, isterse de Sibiryada ve Rusiyanın değişik yerlerinde çeşitli yer isimler mevcuttur. Çor ve şor sözünün bu denli farklı seslenmesinin nedeniyse oğuz kıpçak lehçesindeki fonetik değişimdir.

Mesela, Azerbaycanın merkezinde ve doğusunda oğuzlar büyük çoğunlukta olduğu için şüyüt(yiyecek olan bir tür ot) otuna herkes "şüyüt" diyor. Ama Azerbaycanın Batısında yani Gencebasar civarındaysa hun kıpçaklar genel çoğunlukta olduğu içi bizim "şüyüt" diye bildiğim bitkiye "çüyüt" diyorlar. Bu örnekten de belli olduğu üzere Rus türkoloji ilminde şorlar olarak bilinen ve şu an Rusyanın Novosibirsk vilayetinde ikamet etmekte olan, nufusları yaklaşık iki bin civarında olan şorlar kendilerini "çorlar" ya da "çor kıjı" olarak tanımlıyorlar. O zaman Çoruh nehrinin ismi de kıpçak çorlarla direk bağlantılıdır. Azerbaycandaysa bu söze "şor" gibi kullanıldığından Nahçivan Özerk Cumhuriyetinin Şerur bölgesinin isminde ve Şirvan bölgesinin ısminde rastlıyoruz. Yerli şerurlular kendi bölgelerinin ismini "Şeril" (ya da Şortil) diye telaffuz ediyorlar. Bu "şorların ili" (bölgesi) anlamına geliyor.

"Şirvan" sözünde de "şor" kelimesi yine sözü oluşturan bir

taraf gibi karşımıza çıkıyor. Burada "şor" yine şorların etnik kimliği, "van"sa "Dede Korkut" hikayelerinde kullanılan "ban" sözcüğünün fonetik değişime uğramış halidir. Destanda kimi zaman ağban evlerden bahsediliyor. "Ban" eski dilde yaşanılan yer, ev anlamına gelse de günümüzde "çatı" anlamını veriyor. Şorlarla alakalı diger bir yer ismiyse yukarıda belirttiğimiz R.Altınayın rastladığı Alinin doğduğu, büyüdüğü bölgeyle alakalıdır. R.Altınay Ali'nin doğduğu köyün isminin Okçu olduüunu belirtmişti. Bizse bu köyün eski Türk yurdu olan Batı Azerbaycanın (şimdi Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan) Amasya bölgesinde olduğunu söylemiştik. Amasya bölgesinde Şoreil bir belde bulunuyor ve bu belde Kars Ardahan sınırındaydı. Şoreil ismi de yine "şor"larla alakalı bir yer ismi. Burada aynen "Şorel" isminde olduğu gibi iki isim bir araya gelerek bu ismi oluşturmuşlardır. Lafı fazla uzatmadan Çoruh nehrinin kıpçaklarla alakalı olduğunu sizlere anlatmağı uygun gördük. O zaman bu bölgede bulunan tüm yer isimleri kıpçaklarla direk bağlantılıdır. Bu durumsa Sarı gelinin kıpçak kızı olmasıyla alakalı söylediklerimizi bir daha doğrulamaktadır. Sarı sözünün diğer anlamlarına geldikteyse kimi araştırmacılar bunu güneşle bağlamağa çalışıyorlar. Burası bir gerçek ki, eski türklerde güneş, ay hatta kimi zaman ateş bile kutsal sayılmaktadır, fakat söz konusu bu türküyse türkünün içeriğinde sarı renkli güneşle bağlantılı olarak bir cümle bile geçmemektedir. Bu konuya az sonra tekrar değineceğiz...

Sarı renk öteki destanlarımızda

Şimdilik sarı renkle alakalı öteki destanlarımıza şöyle bir bakalım. Genelleme yapılırsa tüm türklerin ortak destanı olan "Dede Korkut" hikayelerinde boylardan bir tanesinin ismi "Kanlı Koca oğlu Kanturalı" boyudur. Işte tam bu noktada ben edebiyat ve tarih bilimiyle uğraşan ilimadamlarımız ufak bir yanlışı anımsatmak istiyorum. Zira bu boyun ismi aslına bakılırsa "Kanglı Koca oğlu Knagturalı"dır. Zaten orijinalde de bu böyle. Kanglarsa eski bir türk sülalesi ve şu an Azerbaycan'da

Kengerliler diye bilinmekte. Fakat ben Kazakistanda kendini "kang" diye tanıtan(her ne kadar pasaportunda kazak diye yazılmış olsa bile) birisiyle tanışmıştım. Destandakı boyun kısaca özetini aktaracak olursak: Kantural evlenme zamanı gelmiş, fakat o, bit türlü evlenmeğe yanaşmıyor. "Ben ince türkmen kızlarıysa evlenmek istemiyorum, onların üzerine yatarsam, zaten ağırlığımdan göbekleri çatlar. Bana atr binmesini, kılıç kuşanmasını bilen bir kız lazım." - diyor. Iç Oğuzu, Dış Oğuzu baştan sona kadar dolaisa da, bir türlü aradığını bulamıyor. Sonunda kalın Oğuzun sınırlarını aşarak Trabzon'da gavur illerinde Sarı elbiselı Selcan hatunu beğeniyor. Kızı kazanmak için boğayla, deveyle ve nihayetinde aslanlarla savaşmak zorunda kalıyor. Kızı alarak kendi memleketine geri dönüyor. Görüldüğü üzere sarı elbiseli Selcan hatun bir gavur kızı (yani gayri müslim). Bunun dışında diğer konularda onun soyuyla diğer türk soyları arasında hiç bir fark mevcut değil. O zaman Sarı elbiseli Selcan hatunun hiristiyan Kıpçak türkü olmasından hiç kuşkulanmamalıyız.

Danışmentname destanında hiristiyan kıpçaklar

"Her halk kendi ulusal-kültürel hafızası kadar mevcuttur ya

da Aktamar kilisesi ermenilerinmi?" isimli makalemizde Trabzon'da bir imparatorluk kurmuş hiristiyan kıpçaklardan bahsetmiş, onların hakanlarının isminin Tadik olduğunu, bu ismin Orhun Yenisey yazıtlarında da bulunduğunu belirtmiştik. Hatta "Danışmentname" isimli destandan örnekler vererek bu hiristiyan kıpçakların yunanlarla beraber Aybastı yaylasında (Ordu civarında) Selçuklu komutanı Melik Danışment Gaziye karşı savaştıkarını, kıpçakların bu orduyu yönettiklerini yazmıştık. Trabzon civarında kıpçakların (caniklerin) yerleşik hayata geçmelerininse İ.Ö. III IV yüzyıllarda, başka bir ihtimalleyse VII IX yüzyıllarda gerçekleştiğini söylemiştik. "Dede Korkut" hikayelerinin bu döneme ait edildiğini düşünürsek (ben bu iddiayı kısmen de olsa kabul ediyorum. H.B) o zaman sarı elbiseli Selcan hatunun da Kral Tadikin başında bulunduğu kıpçaklardan olduğunu ıddıa edebiliriz. Demek ki, şu an biz iki kesin kaynaktan kaynaklanan kıpçak kızlarıyla alakalı bilgilere sahipiz. Her iki halde onların sarı renkle bir bağlılıkları bulunuyor. O zaman biz iki versiyondan birini kabullenmek zorundayız: ya kıpçak kızları sarışınlardı, ya da sarı renk genel olarak kıpçak türklerinin simgesiydi.

"Oğuz Kağan" destanında kıpçakların anası nasıl anlatılıyor?

Şimdi hep beraber başka bir destanımızdan yola çıkarak kıpçak ve sarı renkler arasında bulunan bağları çözmeğe çalışalım. Bu kutsal kaynak "Oğuz Kağan" destanı. Destanda birgün Oğuz Kağanın ormanda avlanırken bir göletin ortasında bulunan ağacın koğuşunda bir kıza rastladığı anlatılır. Kızın gözleri maviden daha mavi, saçlarıysa sarıdan daha sarıymış. Dişleri inciden de parlakmış. Oğuz Kağan bu kızla evleniyor. Destana devam etmeden destanın konumuzla alakasına dönelim. Bu sarışın kız bir ağacın koğuşunda oturuyormuş. Bu "koğuş" sözcüğünün eski türkçedeki karşılığı "kopuçuk" olarak geçmektedir. Tüm tarih ve arkeoloji uzmanları "kıpçak"sözünün gerçekten de "kapuçuk" sözünden türemiş olduğunu kabul etmekteler. O zaman demek ki, ilkin kaynaklardan itibaren kıpçaklar sarı renkle di-

rek irtibat halinde olmuşlardır. Zira saçları ve çehreleri sarı renkteydi. Ruslar da sırf o yüzden kıpçakları "poloveç" (sarışın) diye nitelendirmişlerdir. Sarı Gelin de kıpçak kızı olduğu için hiç kuşkusuz bulunduğu soyun özellikleri taşımaktaydı. Yani burda soyut anlatım biçimine hiç gereksinim duyulmamakta. Zira Sarı Gelinin güneşle hiç bir alakası bulunmamaktadır. Şimdi bile türk erkeğinin en fazla ilgi duyduğu kadın tipi sarışın kadınlardır.

Sarı Gelin nasil sesleniyor?

Peki, "Sarı gelin" türküsünü sahiplenmek isteyen ermeniler neden bu türküyü türkçe yazdıklarını kendilerine sormuşlarmıdır? Bu bir gerçek ki, her halkın halk edebiyat ürünleri kendi dilinde yaranmaktadır. Hem haylar(ermeniler) hint çingene soyundan olduklarından onlarda sarışın kız bulmak çok güç. Eğer tersini ıspata kalkarlarsa o zaman kanımızca küçük bir istatistik yapmaları yeterli olabilir. Böylece ne antropoloji özelliklerine, ne de öteki ulusal kültürel değerlerine kesinlikle uymayan Sarı Gelin nasıl ermeni olabilir ki? bu sorulara bırakalım ermeniler ve ermeni yanlısı olan kimseler yanıt bulmak için uğraşadursunlar. Her halde bu soruların yanıtları çok gülünç olacaktır.

Bizse ermenilerin yerine azacık zahmet ederek onların dilinde "Sarı Gelin" ibaresinin nasıl kullanıldığını okurlarımızın dikkatine sunalım. Ermenice "sarı" kelimesinin karşılığı "değn", gelininse karşılığı "hars"dır. Eğer ermenilerin çok hoşlarına gidiyorsa, ermenice "değn hars" türküsünü bestelemeleri daha doğru olur diye düşünüyorum.

"Sarı gelin" türküsüyse sadece ve sadece bize ait!

Bugün de türkülerimiz yanlış söyleniyor

Aslına bakılırsa bugün de türkülerimiz yanlış söyleniyor. Ne yazık ki; "Revanda han kalmadı" türkümüz "Revanda hal kalmadı" diye yanlış söyleniyordu. Bugünlerdeyse daha fazla "Karabağda hal kalmadı" diye söyleniyor. Bu kesinlikle yolverilmeyecek bir durum. Zira halk türküleri bir tarihi zaman kesiminde yaranmakla dönemin olaylarını kendi içinde barındırıyor. Örne-

ğin "Revanda hal kalmadı" türküsü Revan hanlığının yıkılması ve oradakı insanların göçetmelerini konu ediniyor. Sonralar başka bir ozan sevgilisinin göçetmesini kendisi için bir facia sanarak onu Revan göçüne benzetiyor. "Gilevar" havasında söylenen bu türkünün sözleri de bir hayli etkileyicidir:

Ay ağalar gidene bak gidene
Beni gözüyaşlı bırakıp yar gidiyor.
Yüklenmiş kafile, katır, barhane
Sanki külli İrevan göçediyor.

Tüm bunlar oldukça ilginç, özel olarak araştırma gerektiren konular.

O yüzden ulusal kültürelm değerlerimiz olan, manevi dünyamızın anahtarı konumundaki değerlerimize, bunların bir parçası olan türkülerimize sahip çıkmalı, onları hassasiyetle irdelemeli, kimi zaman onlarla bilgiler vererek hafızamızı tazelemeliyiz. Bunları yapmazsak, o zaman "Sarı gelin" yorumlamak için çeşitli yöntemler geliştirdiğimiz gibi diğer türkülerimizin de bizim olduğunu ispatlamamız için çeşitli yöntemlere başvurmak zorunda kalacağız. Eğer kendimizde azacık fedakarlık ve sahiplenme duyğusunu bulursak...

NOT: *Bu araştırmamı tamamlamak içim dört ülkenin: Türkiyenin, Kazakistanın, Ukraynanın ve Azerbaycanın arşivlerini araştırdım. Kazakistanda değerli dostlarım bana Ekonomi ve Araştırma Üniversitesinin kütüphanesinde bulunan paha biçilmyecek bilgileri ulaştırdılar. Fakat bu araştırma sırasında bana en fazl eyd: Bu araşdırmanı tamamlamaq üçün dörd ölkənin yardımcı olan Sarı Gelinin kutsal ruhuydu. O, olmasaydı yıllarca aramama rağmen kimi bilgilerin izini bile süremeyecektim. Bu araştırmalarım zamanı kimi bilgiler kendiliğinden gelip beni buluyordu. Ruhunun önünde saygıyla eğiliyorum, Sarı Gelin!*

İstifadə edilmiş ədəbiyyatların sıyahısı

Azərbaycan dilində

1. Herodot: "Tarix", 4-cü kitab, səh. 218, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1998
2. Moisey Kalankatuklu: "Albaniya tarixi", Bakı, Elm Nəşriyyatı 1993
3. Q.Qeybullayev: "Qədim türklər və Ermənistan", Bakı, 1992, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, səh 15
4. Ə.Rəcəbov, Y.Məmmədov: "Orxan-Yenisey abidələri", Bakı, "Yazıçı" Nəşriyyatı, 1993, səh 383
5. "Türklərin altın kitabı", İkinci cild. İstanbul 1990. Səh. 129
6. Ramiz Mehdiyev, Gorus-2010 Absurd teatrı mövsümü
7. Əli Həsənov, Heydər Əliyev və Azərbaycan xarici siyasət prioritetlərinin müəyyənləşməsi. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı.
8. Miitar Qoş, Alban salnaməsi "Elm" nəşriyyatı, Bakı 1993
9. Qiyasəddin Qeytullayev, Qədim Türklər və Ermənistan, "Azərnəşr", Bakı 1992.
10. Hüseyn Cavid, Əsərləri (Şeyx Sənan), "İğdır" nəşriyyatı, Bakı 2005
11. Hikmət Babaoğlu, "Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi", "Elm" nəşriyyatı. Bakı 2007

Rus dilində

1. Олександр Гаркавец Уруми Надазовя, Алма-ата 1999
2. Александр Аннинский, История Армянской церкви, Кишневь 1990
3. Олександр Гаркавец, Кыпчакское писменное наследие, том 1, Алма-ата 2002

Türk dilində

1.Ahmet Refik Altunay, Kafkas yollarında, Kültür bakanlığı yayınlar: 473, Kültür eserleri dizisi: 10, "Eemel" Matbaacılık Sanayii, Ankara 1991

2. http://www.bilgicik.com/yazi/turk-destanlar

Dede Korkut destanları
Hun-Oğuz destanı
Danişmend-name destanı
Alp Er Tunga destanı
Battal-name destanı

Kitab müəllifin sayca beşinci kitabıdır. Bu vaxta qədər H.Babaoğlunun "Demokratik cəmiyyətdə insan hüquqları və azadlıqları: Azərbaycan Respublikası təcrübəsinin politoloji təhlili", (monoqrafiya, Bakı - "Elm" - 2006), "Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi", (kitab, Bakı - "Elm" - 2007), "Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu", (monoqrafiya, Bakı - "Aypara 3" - 2009), "Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər" (dərslik, Bakı - "Çinar çap" - 2010) adlı kitabları işıq üzü görüb. "Akdamardan Sarı Gəlinədək erməni yalanı" adlı kitabı isə müəllifin ilk tarixi publisistik kitabıdır.

E-mail: hbg66@mail.ru